

MAGYAR
MAGYAR

PHILOSOPHIAI SZEMLE

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BOKOR JÓZSEF

EGYETEMI M. TANÁR.

VII. ÉVFOLYAM.

1888. II. FÜZET.

BUDAPEST

SZERKESZTŐ- ÉS KIADÓHIVATAL : IV., KECSKEMÉTI-UTCZA 6.

A «MAGYAR PHIL. SZEMLE» ÖT IVES FÜZETEKBE, ÉVENTE HATSZOR JELENIK MEG.
ELŐFIZETÉSI ÁR EGÉSZ ÉVRE 5 FRT. EGYES SZÁM ÁRA 1 FRT.

TARTALOM.

	Lap.
1. <i>Dr Kuncz Ignác</i> : Államigazgatási elvek és rendszerek ---	81
2. <i>Balásy Dénes</i> : Mit tesz az: megismerni ---	112
3. <i>Dr Buday József</i> : A lélekre vonatkozó elméletek ---	123

Értesítő.

Carl du Prel: Die monistische Seelenlehre. Leipzig 1888. K.-tól.
Medveczky Frigyes: Társadalmi elméletek és eszmények. Budapest, 1887. r-tól. A philosophiai folyóiratokból.

A «Magy. Phil. Szemlét» a Magy. Tud. Akadémia támogatja ugyan,
de a lap irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

ÁLLAMIGAZGATÁSI ELVEK ÉS RENDSZEREK.

Jelen dolgozatnak nem célja a benne előforduló tárgyakat kimerítően és rendszeresen előadni, hanem kritikailag egyes téves nézeteket irtani, csonka osztályzást kiegészíteni, zavaros fogalmakat tisztába hozni.

Egy látszólagos ellenmondástól már itt, bevezetőben, kívánok szabadulni. Ugyanis egyfelől a logika törvényeinek szigorú alkalmazását sürgetem, másfelől az abstract logika ellen a történeti fejlődést (t. i. a történeti continuitást, de nem az elavult történeti jogot) védem.

Valósággal ezen két tantétel nem involvál semmi ellenmondást; mert azok különböző szempontból indulnak ki. Egyik alanyi, másik tárgyi szempontból. A logika szerint kell az államot tanulmányoznunk, de a logika szerint nem mindig lehet az államot szervezniünk. Elménkben legyen a logika minden, de az államszervezetben nem lehet az minden. A fogalmak tudományos rendének legyen absolut ura a logika, de az államnak világtörténeti fejlődése saját törvényekkel bír.

E két elv oly egyszerű, kézzelfogható igazság, hogy azokat említeni is szinte fölöslegesnek látszik. És mégis alig van igazság, mely ellen úgy elméletben, mint gyakorlatban, többször és súlyosban véténének.

Különöztetni, de nem elkülöníteni kell a dolgokat. Azonban az ellenkező szokott történni. Az államtan szinte úszik a logikátlanság- és fogalomzavarban, viszont az állam szervezetét az abstract logika ollója összevagdálja, mint szabóműhelyben a posztót; főleg Franciaországban, de annak példájára másutt is. A logika törvénye az élet-törvény országában bitorolja a trónt, és gyakran még csak nem is correct logika. Ez a logikának logikátlan despotismusa.

Míntha az emberi természet lényegében feküdnék a babona! Ha egyik lábát kihúzza az ember a babona süppedékéből, annál mélyebben merül abba a másik lábával. Mert azon nézet, hogy csak logikailag

correct legyen a gondolat, azt a történet törvényeitől függetlenül lehet valósítani, ugyan miben különbözik az aranycsinálás középkori mesteriségétől.

A hiba nem a correct gondolatban van, hanem a módban, a mint azt valósítani akarjuk állami és társadalmi intézményeinkben. Néha csak százados kitartó és következetes törekvés képes egy nagy intézményt teljesen kiépíteni. Korunk politikai alchimiája egy tollvonással remél ily czélokat elérni.

Midőn a történet törvényeit hangsúlyozom, nem esem a történeti iskola egyoldalúságába. A történet törvényeivel nem támadom meg az ideál abstract önálló érvényét; hanem az ideált épen csak a történet törvényei szerint tartom az állami és társadalmi intézményekbe vihetőnek.

Korunk egy dicsőséges tulajdonsággal bir, melynek hatalmát mindenki érzi, de lényege nagyon vitás, mert a legnagyobb tények legnehezebben érthetők. Korunk e dicsőséges tulajdonsága, e nagy ténye a *liberalismus*. Ennek fogalmát nem kigondolni, hanem a történet kezéből kell elfogadni.

Minden kornak van ideálja. Marathon hősei, s a középkori keresztetek mind idealisták voltak. De *bölcsészeti* ideálja csak a 18. század óta van az emberiségnek. Azelőtt volt bölcsészeti ideál a könyvekben és iskolákban, de a 18. század óta a bölcsészet világtörténeti tényező, mely az emberiség öntudatára árasztja fényét.

Az állami és társadalmi reformokban a bölcsészeti ideálra való öntudatos törekvés, — ez a *liberalismus*. A bölcsészeti tevékeny ész, mint az emberiség és a nemzetek haladásának vezére, — ez a *liberalismus*. A szabad kutatás a *liberalismus* kuforrása; egyének, nemzetnek és emberiségnek szabad kifejlődése a *liberalismus* lényege. A bölcsészet lényegében fekszik a szabadság; s a *liberalismus* a szabadság, mint bölcsészeti ideál. A *liberalismus* a szabadság, de nem a maga töredékes, szendergő, öntudatlan történeti fejlődésében, hanem eszmei teljességében, öntudatos, ragyogó fényében.

Hogy a *liberalismus* valami bölcsészeti momentum, abban talán mindenki megegyezik. De itt is megtörtént, a mi oly sokszor történik, hogy az eszmének egyik konkrét fejlődési alakjában fogva maradnak az elmék. Így látjuk, hogy mintán a bölcsészetnek, mint a 18. század óta világtörténeti tényezőnek, a *subjectiv rationalismus*, vagyis a politikai atomismus, volt első phasisa, sokan már föltétlenül ezen

phasisban látják a liberalismust. Vagyis fölcserélik a fejlődési phasist a fejlődő eszmével, a formát a lényeggel; feledve, hogy a vonás, mely korunkat minden azelőtt lefolyt évezredektől oly nagyszerűen megkülönbözteti, nem az atomisticus philosophia, hanem általán a philosophia, mint világtörténeti tényező. Még kell tehát a liberalismusban különböztetnünk a fejlődő formát és változatlan lényegét. Vannak ugyan elvek, melyek változatlanul érvényesek mindenütt, hol a philosophiailag szabad ész uralkodik; pl. ilyen az embernek, mint ilyennek, egyenlő elismerése mindenkiben; de azért a liberalismus nem kívül meg valamely állambölcészeti rendszerben. Száz év előtt a legliberalisabb gondolat volt a *társasági* államfogalom; és ma elavult dolog. Száz év előtt haladás volt a *társasági* állam, ma a haladásnak akadályja.

A liberalismus a világtörténeti fejlődés öntudatossága. «Öntudatos fejlődés!» Ebben két momentum van. «Öntudatosság», melyet a történeti iskola törekszik kioltani; és «fejlődés», melyet az abstract logika ignorál.

Ezekkel szemben arra kell törekedni, hogy a történeti fejlődést átvilágítsa az eszme öntudatossága, és az eszme erőt nyerjen a történeti fejlődés folytonossága által. Az idő nemcsak ront, hanem erőt is ad. A régi intézmények erejét a reform és haladás erejévé kell tenni. *Opinionum commenta delet dies, naturae indicia confirmat.*

I.

Az önkormányzat, mint államigazgatás.

Az államigazgatásnak két alakja van: *kormány* és *önkormányzat*. Stein Lőrincz azonban annak három alakját különbözteti meg: a *kormányt*, *önkormányzatot* és *egyletet*. A két utóbbi képezi szerinte a *szabadigazgatást*.

Ez ellen két észrevételem van:

Az egyik észrevételem abban áll, hogy az egylet, vagy az egyletek egy része nem az államigazgatási szervezet, hanem a társadalmi élet alakja, s így a magánigazgatás körébe tartozik. Az egylet célja nem államigazgatási, hanem magánérdek.* Igaz, hogy a magánérdekért

* Itt nem politikai egyletekről van szó.

küzdve, az egylet indirecte állami érdeket is mozdít elő; de ugyanezt teszi minden egyes polgár, mikor a földet műveli, ipart, kereskedést folytat, a tudomány, vagy a művészet terén érvényesíti képességeit, szóval bármely hasznos munkát teljesít. Stein elméletének consequentiája tehát az lenne, hogy minden polgárt a maga élethivatásos társadalmi foglalkozása szempontjából az államigazgatási szervezet organuma gyanánt tekintsünk. Stein ezen tantétele összezavarja az állam- és a magánigazgatást. A tevékenység önmagában hordja lényegét, és annak fogalma nem függ azon személyek számától, kiknek érdekét az czélozza, vagy a kik azt folytatják.*

A másik észrevételem Stein állításával szemben, hogy ő csak az önkormányzatot és egyletet tartja *szabad* igazgatásnak; és így a központi kormányt, mint a szabad igazgatás ellentétét, tünteti föl.

Ez ellenkezik nemcsak a központi kormánynak, hanem általán az államnak lényegével. Föltétlen elv, hogy az államban nincs semmi egyéb, mint szabadság, t. i. a nemzet szabadsága, vagyis a nemzetnek önrendelkezése.** A királyság is a nemzetszabadság szervezete. A mi az egyes polgárokra nézve subordinatio és kötelesség, az a nemzetre nézve szabadság, t. i. a nemzeti önrendelkezés szervezetének egyik módja, miként a polgárok politikai joga annak másik módja. Az államhatalom nem egyéb, mint nemzetszabadság. A központi kormány ép úgy, mint az önkormányzat az önmagát kormányzó nemzetnek szervezete.

Egyik a nemzetszabadság a maga egyetemes, országos vonatkozásában, másik a nemzetszabadság a maga localis vonatkozásaiban; de az utóbbi is, nem a nemzet egy töredékének, hanem az egész nemzetnek szabadsága; mert a személyes lét oszthatatlan minden nyilvánulásában. Kormány és önkormányzat tehát a lényeg tekintetében nem is különbözik, (mert egyik, mint másik az államhatalom

* Ganz verkehrt ist die neue Theorie von L. Stein, welche die Vereine zu Organen der «Staatsverwaltung» macht, und demgemäss der Regierungsgewalt völlig unterordnet. Die Thätigkeit der Privatpersonen wird nicht dadurch schon Staatsthätigkeit, dass sie von mehreren Privaten in Verbindung geübt wird. Die Zahl der Theilnehmer ist unerheblich für den rechtlichen Charakter der Geschäfte Bluntschli, Allgem. Statsrecht 1868. II. kötet, 537. 1. jegyzet.

** Miként a társadalomban nincs semmi egyéb, mint az egyénnek szabadsága, vagyis az egyéni erők szabad fejlődése. A rend csak a szabadságnak alakja és szervezete.

gyakorlására szervezett nemzet), hanem csak ezen lényeg érvényesülésének módja tekintetében van azok közt különbség.

Az önkormányzatnak ezen lényege egy tévedésre irányozza figyelmünket, melylyel parlamenti beszédekben és hírlapi cikkekben gyakran találkozunk. E tévedés, hogy az önkormányzatot úgy tekintik, mint az *államigazgatásnak ellentétét*. E fonákság immár jelszóvá csontosodott. Két közigazgatási párt van az országban. Egyiknek zászlóján az önkormányzat, másiknak zászlóján az államigazgatás.

Hogyan? Hát vajjon csak a burokratizmus bír az államigazgatás attributumával; és a hivatalnok fokozottabb mértékben állami lény, mint a nobile officiumot teljesítő polgár? Vajjon az angol békebiróban kevesebb állam van, mint a francia megyefőnökökben? A biztonsági és jóléti rendszert, a népoktatást, az ujonczozást, stb. az önkormányzati közegek vajjon nem mint államigazgatási organumok kezelik-e? De akkor hát mely minőségben? Talán mint localis érdekek után futó magánemberek; mint a társadalom helyi érdekeinek alanyai? Talán a társadalom kezeli ezen alakban az államügyeket? Hiában meredez hajunk. Valóban vannak, kik az egész constitutionalismust és így az önkormányzatot is a társadalom kifolyásának tartják, s ezzel az államot a társadalmi érdekharez hullámaiba fojtják. Vagy ha ezt kikerülni akarják, ennek az ő álláspontjukból csak egy módja lehet, t. i. a fejedelmi absolutizmus és ennek burokratizációja.

Mióta Plato és Aristoteles a politikát, mint tudományt, megalapították, sok hibás államjogi név jött forgalomba, de oly vészes terminologia, mint az, mely az államigazgatást az önkormányzattal szemközt állítja, nem fordult elő. Lassan, de bizton ölü mérge ez. Ott irtják ki az állami gondolatot, hol az állam ethikai erejének leghatalmasabban kellene fejlődni, t. i. az önkormányzatban. Önzést visz az önzetlenség iskolájába. Az emberek nem mindig veszik komolyan a neveket, de ez esetben fájdalom, igen. Az önkormányzat alatt csakugyan valami *államtalanságot* értenek, magánérdeket szemben az államérdekkel, s azt ezen szemlében gyakorolják.

Rendén volt ez a középkorban, mikor az állam is magánérdek volt. Akkor a központi kormány és önkormányzat úgy álltak egymással szemközt, mint magánérdek a magánérdekkel. Még jó volt, hogy egyik magánérdek korlátolta a másik magánérdeket. Akik az önkormányzatot az államigazgatás ellentéte gyanánt értelmezik, azok a modern államigazgatást a középkor eszmekörébe süllyesztik.

Az önkormányzatról, mint a központosítás ellentétéről, alább lesz szó. Itt az önkormányzat állami jellegével foglalkozom. Fejtegetésemet elvi alapra visszavezetendő, előbb az államigazgatás lényegéről, azután a constitutionalismus lényegéről kell röviden szólnom, hogy ezen két álláspontból világot vessek az önkormányzatra.

a) Az államigazgatás lényege.

Az államigazgatás és a magánigazgatás közt vannak rendszerint előforduló, de nem lényeges különbségek; és van egy elvi, lényeges különbség.

Rendszerint előforduló különbségek pld., hogy az államigazgatás szélesb körre terjed (legalább a mai államban); hogy gyakran nem közvetlenül hat, hanem az életviszonyok vezetése által; hogy az államigazgatásban nagy szerepet játszik az eljárás formalismusa. Azonban ezek nem lényeges, és nem mindig előforduló különbségek. Némely magánigazgatás is (pld. hatalmas részvénytársulatoké) széles körre terjed s formákhoz köttetik. Viszont kis államban (községállamban) az államigazgatás is szűk körben mozog. Továbbá az államigazgatás sem szorítkozik arra, hogy az életre csak indirekte gyakoroljon hatást, irányt adva a viszonyok belső szabad kifejlődésének, hanem igen gyakran (pld. a rendészetben) közvetlenül hat parancs, tilalom és kényszer által.

Lényeges különbség az állam — és magánigazgatás közt csak egy van, mert elve csak egy lehet minden tevékenységi körnek; és ez abban áll, hogy az államigazgatás a társadalmi érdekharcz fölött trónol, míg a magánigazgatás benn van ezen érdekharczban.

Ez philosophiailag igazolt, és történetileg kifejlett különbség. Philosophiailag igazolt, mert az állameszméből foly, és mivel ha az állam benn volna a társadalmi érdekharczban, akkor megszűnnék lenni állam, és volna a társadalmi érdekkörök egyike. Történetileg kifejlett, mert a középkori és a modern államnak különbségei közé tartozik az, hogy az országok igazgatása magánigazgatásból igazi államigazgatássá alakult, a társadalmi érdekharczból kiemelkedett, és a patrimonialis állam igazi állammá lön.

Az államigazgatásnak most kifejlett lényege egyszersmind az állami önkormányzaté, mint az államigazgatási szervezet egyik alakjáé. Oly önkormányzatnak, mely nem áll a társadalmi érdekharcz fölött, a közügyek terén nincs létjoga. Az államügy mindig államügy marad,

akár élethivatásos hivatalnok, akár néporganum intézi azt. Az utóbbinak ugyanazon állami niveauun kell állnia, mint az elsőnek. A különbség csak az, hogy az élethivatásos hivatalnok eljárása abstract, nivelliró, ellenben az önkormányzati organum tekintettel levén a helyi viszonyokra, az államügyet beviszi ezekbe, de a helyi viszonyokban ő sem cultiválja a helyi érdeket. Az önkormányzati organum is csak az egészet látja, habár helyi vonatkozásaiban, a mi ép az egésznek van érdekében. S a ki mégis társadalmi érdekek szerint gyakorolja azt, és a helyi egoismus eszközévé teszi, az gonoszul visszaél a reá bizott nemzeti joggal.

Nem is mondható az önkormányzat valami közvetítő alakzatnak az államigazgatás és magánigazgatás közt. Az önkormányzat nem ilyen, se hus, se hal; mert annak határozott elve van, t. i. ugyanaz, mi az összes államigazgatásé. Teljes lehetetlenség az, hogy valamely szervezet félig-meddig magánérdeknek legyen szervezete, és mint ilyen, küzdelemben álljon más magánérdekkel, és félig-meddig államügynek legyen szervezete, és mint ilyen, fölötte legyen ama küzdelemnek; vagyis, hogy érdekelt fél is legyen, meg ne is legyen az.

Van ugyan oly önkormányzat, mely a magánigazgatásnak alakja, pl. egy részvénytársaság önkormányzata; sőt tágabb értelemben az összes társadalmi szabadság szemben az államhatalommal. De ez aztán kizárólag magánigazgatás.

Az is történik, hogy ugyanazon ember államigazgatásnak és magánigazgatásnak organuma, és pedig ugyanazon foglalkozási körben. Pl. a vasuti, vagy gőzhajói társaság hivatalnoka, a kire az állam gyakran valóságos nyilvánjellegetű, főleg rendészeti teendőket ruház. Azonban az államigazgatási és magánigazgatási functiók ily külső, anyagi találkozására azok lényegén mit sem változtat. Azért az államigazgatás egészen államigazgatás marad, és a magánigazgatás egészen magánigazgatás; miként az olaj nem válik vízzé, és a víz nem válik olajjává, ha ezeket egy pohárba töltjük is. Az említett társulati hivatalnokok hatáskörében lényegileg nem történik egyéb, mint csak az, a mi egy önkormányzatilag szervezett államban minden polgár tekintetében előfordul: hogy t. i. ugyanazon ember magánigazgatásnak is (pl. saját háztartásának) és államigazgatásnak is (a községben, a megyében) organuma. Ezen esetben is történhetik, hogy az állam- és magánigazgatás külsőleg érintkeznek, sőt a községben minden nap történik, de a fogalmak nem azért vannak, hogy a mit az élet közel

hoz, azt fogalmilag is összekeverjük. A fogalmak különbségét nem számítjuk mérőföldek szerint.

A magánigazgatás, vagyis a társadalom önkormányzata úgy különbözik az állami önkormányzattól, mint az egyéni szabadság a nemzetszabadságtól (államhatalomtól). A társadalmi önkormányzat szompontjából az a kérdés, hol végződik az államhatalom és hol kezdődik az egyéni szabadság?* Viszont az állami önkormányzat szempontjából nem az államhatalom köréről van szó, hanem arról, hogy a már megállapított körön belül mely alakzatban gyakoroltassék az államhatalom; kormány vagy önkormányzat alakjában? Az állami önkormányzat tehát az államhatalmat egy hajszállal sem szorítja meg, hanem annak szervezetéhez tartozik.

Nem is azonos az önkormányzat kérdése a néporganum kérdéssel, mert ugyan minden önkormányzat néporganum, de nem minden néporganum önkormányzat. A központi kormány élén is néporganumnak kell állni (parlamentari ministerium).

Igaz, hogy az önkormányzat particularismus; csak hogy kétféle particularismus van. Az egyik az egésznek élete a helyi viszonyokban; a másik a helyi érdek. Amaz tiszta hazafiség, tiszta önfeláldozás. Emez csupá önzés, merő immoralitas. Az önkormányzat tehát alakilag particularismus, t. i. az állami egésznek életprocessusát közvetítő particularismus, de lényegileg nem az.

b) *A constitutionalismus lényege.*

Itt ezt nem általán, hanem csak az önkormányzat megvilágítása végett veszem tekintetbe. Az önkormányzat a constitutionalismusnak egyik lényeges alakja. A mi tehát áll a constitutionalismusról, az áll az önkormányzatról is. — Vajon a constitutionalismus állami vagy társadalmi momentum? Erre kell itt felelnem.

A constitutionalismus a nemzetnek, mint activ államalany, önrendelkezése. Nem pusztá részvéte az államhatalomban, mint valami kivülről álló momentumban; hanem a nemzet maga az állam. E szerint a constitutionalismus tisztán állami momentum, s így az önkormányzat is állami jelleggel bír, tehát nem ellentéte az államigazgatásnak.

* Mert a társadalom nem egyéb, mint sok millió egyéni szabadságnak nagy organismusa az életviszonyokban.

Vannak azonban, kik a constitutionalismust társadalmi momentumnak tartják, mert nekik maga a nemzet is merő társadalom; és mert nekik az állam csak egy, a nemzetén kívül álló hatósági szervezet, bürokratikus mechanizmus. A mi él, az nekik mind társadalom! Ezen fölfogás szerint a parlament, a parlamenti kormány, és természetesen az önkormányzat is mind csupa társadalom.

E szörnyű tan nem mondható légből kapottnak. Merőben ellenkezik az állam ideáljával, de történeti tényen alapul. Igaz, hogy elavult tényen, de a melynek egykori hatalma még följár a sirból. E tény a társasági államnak, vagyis a népsouverainetésnek világtörténeti szerepe. Itt is látjuk, mily elvi ellentét van nép- és nézetsouverainetas közt, társasági és nemzetállam közt; és hogy mennyire szükséges ez ellentétet minden consequentiájában jól szemügyre venni.

A népsouverainetas szempontjából a constitutionalismus csakugyan merő társadalom. De nem a nézetsouverainetas szempontjából.

A népsouverainetási állam nem egyéb, mint egy emberhalmaznak társadalmi érdekszervezete. E választóvíz-theoriának volt világtörténeti missiója a múlt században. Az önmagukat túl élt intézményeket semmi sem porlasztotta volna úgy el, mint a politikai atomizmus. De ma építés a föladat. Elméletben és gyakorlatban át kell menni a nézetsouverainetésra. A nemzetállam ép ellentéte az egyéni érdeknek, vagyis a társadalomnak. A nemzetállam évezredes egyéni áldozatoknak ethikai személyes egysége. A nemzetállam fogalma tehát kizárja a constitutionalismusnak társadalmi értelmezését.

A kik az állam és társadalom közt *anyag*i különbséget tesznek, azoknak a constitutionalismus szükségkép társadalmi szervezet; mert ők az életviszonyokat *csak* társadalomnak tartják; már pedig az bizonyos, hogy minden constitutionalismus az életviszonyokban szerveztetik; szerintük tehát a társadalomban. Hisz minden constitutionalismus egy bizonyos tekintetben az életviszonyok uralma; szerintük tehát a társadalom uralma, illetőleg a társadalom hatalmasb osztályaié.

De ép az állam és társadalom nem *anyagilag*, hanem csak *alakilag* különböznek. Két organismust képeznek, de ugyanazon életviszonyok alakulnak összeségükben és minden izökben e két organismussá. A mennyiben az életviszonyokat átsugározza a nemzet személyes léte, azok az államtestét képezik. A mennyiben az életviszonyokat betölti az egyes a maga személyiségével, azok a társa-

dalom testét képezik. A constitutionalismus tehát az életviszonyoknak szervezete, de nem az életviszonyoknak, mint társadalmi organismusnak, mint széthúzó, küzködő magánérdekeknek, hanem az életviszonyoknak, mint állami organismusnak, mint a magánérdekek fölött álló személyes egységnek szervezete. A ki az életviszonyok ezen utóbbi alakulását talán szép álomnak tartja, annak tagadnia kell az emberi természet nemesb oldalát, és tagadnia kell az igazságnak fokozatos haladását a világtörténetben.

Ellenfeleink szerint egyfelől áll az államfő és a rendelkezésére szolgáló hivatali szervezet, mint állam, másfelől áll a nemzet a maga constitutionalis jogaival, mint társadalom. Azonban ők nemcsak az intézmények philosophiai lényegére nézve tévednek, hanem a történeti tényeket sem látják. A világtörténet magán- azaz: társadalmi érdekeknek példáit nyújtja nemcsak a comitia- és parlamentekben, hanem a trónon és hivatalszobákban is. Az emberi gyarlóság utat talál magának mindenhová. A onstitutionalismus nem nyújt e tekintetben sötétebb képet; sőt ép neki köszönjük, hogy az állam végkép el nem merült a társadalmi érdekekben. Az is társadalmi érdek, ha a hivatalnok önmagát tekinti czélnek, és a hivatalt eszköznek, még pedig a legrosszabb fajta társadalmi érdek, mely ellen egyedül a constitutionalismus képez védő bástyát.

Igaz, hogy az államnak a társadalomtól való emancipatiója tekintetében a haladás lassú. De mégis észrevehetjük azt, ha a történet phasisait nagyban szemléljük.

Sajnos, hogy a valóság még ma is sok tekintetben megfelel Gneist következő mondásának:

«Die in der Gesellschaft *herschenden* Klassen bemächtigen sich des Staatswillens durch die Verfassung, der Ausführung des Staatswillens durch die Verwaltung». Továbbá: «An jeder Verfassung ist erkennbar die *Gestalt der Gesellschaft*, aus welcher sie hervorgegangen, für welche sie bestimmt ist».

Ez világtörténeti tény, de nem mozdulatlan tény, nem oly tény, mely semmi javulást sem tüntetne föl, és még kevésbé állami ideál. Ha az antik államot a mai állammal, a classicus állam pártjait a mai parlamenti pártokkal, pl. a patriciusok és plebejusok küzdelmeit a conservatív és progressiv párttal összehasonlítjuk, lehetetlen észre nem venni a javulást.

Meglepő tünemény az, hogy az antik világ egészen az államnak

élt, s leigázta a társadalmat, és mégis az antik pártküzdelmek kiválóan társadalmi érdekekre vonatkoztak,* míg a mai állam nem absorbeálja egészen az embert, és szabad fejlődést enged a társadalomnak, s mégis a mai állam pártjai sokkal államiasabbak. Minden görög város úgyszólván két várost (azaz: két államot) képezett, a szegényekét és gazdagokét. Ma a pártok nem képeznek osztályharcot; inkább minden osztályból nyervén elemeiket, az állami gondolattal átmetszik az osztályellentéteket.

Nem kevésbé meglepő és az államnak a társadalomtól való fokozatos emancipációját, mint föltartóztathatlan világtörténeti irányt, bizonyító tünemény az is, hogy a királyság épen a középkorban, (tehát egy, az államot teljesen elhanyagoló, sőt az állammal daczoló korban, mikor a közjogi szikra már-már egészen kialudni látszik, s az államjog röghöz kötött magánjoggá lesz, midőn a történet minden lapján, látszólag legalább, az állam hanyatlása- és pusztulásával találkozunk, ép e korban is), a gyöngéket hatalmas szomszédai ellen védve, az államot a ragyogó classicus államnál magasabb niveaura emelte a társadalmi érdekharc fölött. A középkori királyság részrehajlatlanabb a társadalmi érdekharczal szemben, mint Perikles és Scipio állama.** «La royauté seul a pu produire un tel effet; seul elle pouvait contenir une société que l'égoïsme tendait sans cesse à détruire» (Guizot).

«Im Gegensatz des Orients und der antiken Welt wurde so in der germanischen Welt durch das erbliche Königthum der *Staat über die Gesellschaft* erhoben» (Gneist).

Hozzá adhatjuk ehhez, hogy sz. István királysága állott oly magasán a társadalom fölött, mint akár Nagy Károlyé, akár Nagy Alfrédé; s így e világtörténeti érdem nem a «germán világ» monopoliuma.

* Nem is említve olyféleket, mint Megarában a *πλινοζία*, vagy Argosban a *skytalimos*, a görög pártok általán társadalmi osztályérdekért küzködtek, és Rómában is az *ager publicus* miatt folytak a legszenvedélyesb pártharcok.

** A középkort is a gyakorlati politika küzdelmeinek színes szemüvegén át szokták nézni, s azért tévesen megítélni. A kiknek e kor az emberiség visszaesés gyanánt tünik föl, azokat Comte Ágost művére utalom. Őt e tekintetben elfogultsággal gyanúsítani senki sem fogja. A külső ne vesztegesse meg szemünket. Jól jegyeztetett meg, hogy a vízi ló nem oly szép tünemény, mint egy ékes tollú madár, mégis a természet fejlődésének magasb fokán áll. Így a középkor az antik világ ragyogó civilisatiójával szemben a történet magasb phasisát képezi. «Sötét»-nek csak akkor nevezendő a középkor, midőn azt korunk rovására, a haladás megfojtása végett, dicsőítik.

A középkori rendi parlamentek elmerültek a társadalomban tőleg ott, a hol curiák rendszere létezett ; kevésbé birt társadalmi jelleggel a rendi parlament két kamarai rendszerben. Ma a parlament ép úgy a társadalom fölött áll, mint a királyság. A haladás útján a legközelebbi lépés e tekintetben a *többszavazat* leend. A mai *materialis egyenlőség* ép úgy társadalmi elv, mint volt a rendiség. Nem is az egyenlőség ezen materialis alakja emelte ki a parlamenteket a társadalomból, hanem a szellem, melylyel azt kezeljük. A metarialis egyenlőségnek csak negatív érdeme van ebben, hogy t. i. a rendi bilincseket összetörte. De különben ép úgy az egyénre, mint a társadalom alanyára, alapítja az államjogi szervezetet, mint azelőtt a rendiség. Az utóbbi az egyén különbségére, az előbbi az egyén egyenlőségére. Mindegyik társadalmi elvre. A politikai jog alapja nem az egyén (akár egyenlő, akár különböző tulajdonságaiban), hanem az egyénben élő, fejlődő ethikai nemzetszemély. Minden polgárban szervezendő a nemzet (a szavazatjog egyetemes), de minden polgárban csak a nemzet szervezendő, vagyis minden polgár azon arányban ruházandó föl politikai joggal, a mely arányban benne a nemzetnek, mint activ államalany-nak fejlettségét föltételeznünk kell (a szavazatjog arányos). A többszavazat útján a constitutionalismus, nemesak azon szellem által, melyben azt már ma is kezeljük, hanem szervezete által is egy világtörténeti lépést teend a társadalom fölött álló idealis állami álláspont felé.

Mintán a constitutionalismus nem társadalom, sem philosophiai lényege, sem világtörténeti iránya szerint, ennélfogva annak egyik lényeges alakját, az önkormányzatot sem qualificálhatjuk társadalommá, magánigazgatássá. Az önkormányzat tehát nem is ellentéte az államigazgatásnak, hanem valóságos államigazgatás épen úgy, mint a központi kormányzat.

II.

Államigazgatási rendszerek.

Ezen rendszerek lényegét csak akkor érthetjük meg, ha azokat logikailag helyes rendbe foglaljuk.

A *tartományi* rendszer ellentéte gyanánt a *tárgyi* (reál) rendszert szokták említeni. Továbbá a tartományi rendszer a *történetivel* azono-

síttatik.* Végül a reál-rendszer, mint *logikai* szabályokon alapuló, a történetivel állíttatik szemközt.

Az utóbbi megkülönböztetés helyes. A reál vagyis logikai rendszer csakugyan a történeti fejlődés által alkotott rendszernek ellentéte. Egyik az ügyek lényege szerint állapítja meg a hatásköröket, másik a legkülönbözőbb ügyeket egy hatáskörbe hozza. Egyikben az igazgatási szervezet abstract mechanismus, másikban az életfejlődés eredménye. Ez ugyanazon szempontból történő, kimerítő, és azért logikailag correct fölosztás.

De már a tartományi rendszer a történetivel tévesen azonosíttatik. Történeti rendszerrel bírhat centralisált állam is. Továbbá az antik községállam (Sparta, Athén, Róma, stb.) mint fizikai lehetetlenséget zárja ki a tartományi rendszert, de történeti rendszer szerint kormányozta magát, mert hisz a reál rendszer annak eszmekörén kívül feküdt.

Oka az említett tévedésnek a «történet» hibás fogalma. Értik rendszerint történet alatt a multat, mint halottat. Ily értelemben valóban azonos volna a történeti és tartományi rendszer; mert a tartományi rendszer állami csontvázak rendszere.

De a történet nem ilyen; hanem az élet folyója, melyhez a jelen is tartozik, és mely által a jelenben él a mult.

A tartományi rendszer elavult történeti jog, nem pedig élő continuitás; — oly különbség, melyet szem elől sohasem kellene tévesztetni. A történeti jog, kövületté tenné a világot, míg a történeti continuitast a haladás folytonossága.

Nem a történeti jogok *emlékeit* bántom, melyeket a kegyelet őriz, pld. mint ceremoniát, s melyek fénykörrel veszik körül az államot. A történeti jogok ily emlékeivel tele van az angol alkotmány. De mint valóságos jogok azok ott nem léteznek, és nem akadályozzák Angliát egy igazi modern államigazgatási tevékenység szabad kifejtésében. Ám ily értelemben (címek-, zászlók-, méltóságokban) megmaradhat a tartományok joga is. De egyébkint a halottak menjenek a sirba és ne fojtogassák az élő államot.

A tartományi és reál (logikai) rendszerek az egész állam szempontjából egymást kizáró ellentétek. De ha az államigazgatási rendszereket szigoru logikai rendben akarjuk felsorolni, akkor a tartományi és reál rendszer nem kerül egy pontba; mert azok *közvetett* ellentétet

* Mohl, Encykl., 1859., 645. lap.

képeznek. A logikai osztályzásban egy szempontot, egy fokozatot sem szabad átugorni. Az első kérdés az, vajjon személyes nemzeti egységre, vagy tartományokra van alapítva az államigazgatás rendszere. Csak azután következik a kérdés, vajjon akár a személyes egységet képező állam, a maga egészében, akár (tartományi rendszer esetében) az egyes tartományok, mindegyik a maga körében, reál, vagy történeti rendszerrel bír-e? Az egyes tartományok tehát a saját körükben reál rendszerrel is bírhatnak. — A tartományi rendszer ellentéte tehát az államigazgatási rendszerek tudományos felsorolásában nem a reál, hanem az *állami személyes egység* rendszere.

A legnagyobb és gyakorlatilag is a legveszélyesebb tévedés a tartományi rendszert az önkormányzattal összetéveszteni. Annyi ez, mint az öldöklő mérget a mindennapi kenyérnek nézni.

Oka e tévedésnek az állami egységre vonatkozó helytelen fogalom, mely már Platónál és az őt czáfoló Aristotelesnél található, és még ma is divatban van.* A sivatag egyformaságát nézik egységnek, és a százasos tölgyben, mivel ennek nincs két egyforma levele, már nem látnak egységet. De az élő egység ép a különféleségben nyilvánul, és annál hatalmasb egység az, minél több különféleségben manifestálja magát. Az élő egység az azonosság a sokféleségben, a változatlanúság a változatosságban.

A tartományi rendszer semmi egység; a centralisatio (értem itt

* Aristoteles ezen szempontból következőleg érvel Plato ellen: Minél inkább egységgé lesz az állam, annál kevésbé marad állam; mert természet szerint emberek sokaságából áll, s ha az egység felé közelít, államból háztartássá lesz és háztartásból egy emberré; mert a háztartás inkább egységnek mondható, mint az állam, s az egyes ember inkább, mint a háztartás. (Polit. II. k. 2. feje. Kirchmann kiad. 29. lap). Aristoteles szerint tehát az egység az államot megsemmisítené, mert az állam, mint az idézett helyen folytatja, nemcsak sok, hanem egyszersmind különféle emberből áll. Aristoteles tehát belátja, hogy az élet a maga gazdagságát csak különféleségben fejtheti ki, de — eltekintve egy oda vetett mondatról, — e különféleséget, mint az egység ellentétét értelmezi, és a különféleségben nem látja az egységet. Az állam ép azáltal állam, hogy ép oly személyes egység, mint az ember. Aristoteles annak bizonyítására, hogy az állam nem lehet egység, az *αὐτοκρατία*-ra hivatkozik, mint az állam lényeges kellékére. A család — ugymond — már önmagának inkább elég, mint az egyes, és az állam inkább, mint a család. Az államot ilyené sokaknak összelete teszi. Tehát kívánatos, hogy az állam minél kevésbé legyen egységes. (U. o. 30. lap). Aristoteles tehát csak az állam minél kevésbé legyen egységes. (U. o. 30. lap). Aristoteles tehát csak az emberek physikai sokaságát látja, de nem azoknak ethikai egységét az államban. S hogy az egység és különféleség kategoriáinak ily szemközt állítása még ma is létezik, az látható Kirchmannak 34. számú jegyzetéből.

ez alatt az igazgatásnak egyoldalú centralisticus szervezetét) holt egység; az önkormányzat élő egység.

Az önkormányzatilag szervezett állam a tartományrendszertől távolabb van a dolog lényegére nézve, mint a centralisált állam; mert az egység hiányától távolabb van az élő, mint a holt egység. Az önkormányzat nemhogy azonos volna a tartományi rendszerrel, sőt nagyobb mértékben ellentéte annak, mint a centralisticus szervezet. Állításom megvilágítására szolgál a következő hasonlat: *a) több kődarab, b) egy kődarab, c) egy élő növény.* Bizonyos, hogy az *a)* és *b)* inkább hasonlít egymáshoz, mint az *a)* és *c)*.

Különféleség és különféleség közt nagy a különbség. A tartományi rendszerben van különféleség; az önkormányzati rendszerben is van különféleség; de e két különféleség nagyon különböző természetű. A tartományi rendszerben a különféleség nem az egységes állami énnek különféle nyilvánulása, hanem önálló politikai substantia. Ellenben az önkormányzati rendszerrel járó különféleség az egységes állami személyiségnek, mint politikai substantiának, különféle nyilvánulása. Ott tehát a különféleség a substantia, az egység semmi; itt az egység a substantia, a különféleség annak csak létalakja.

E kétféle különféleséget megvilágítja Anglia, a hol volt tartományi rendszer, és volt és van önkormányzati rendszer. És van helyes tapintat, mely e kettőt jól megkülönbözteti. Tartományi rendszer volt Skót- és Írország viszonya: a teljes unio előtt. Önkormányzat az angol megye. Sohasem hallottuk, hogy az angolok az önkormányzatot, mint az államegységre nézve veszélyest, eltörölni akarták volna. De az ir követelésekben oly tendenciát láttak, mely végső consequentiájában a heptarchiára vezetne.

A reál rendszer, az államigazgatási rendszerek tudományos felsorolásában *közvetlen* ellentétet, mint említém, nem a tartományi, hanem a történeti rendszerrel képez.

A reál rendszer logikai rend; a történeti rendszer történeti fejlődés. Magában véve mind a kettő egyoldalúság. Veszélyesb a reál rendszer egyoldalúsága; mert míg a történeti rendszer csak a fogalmakat zavarja össze, addig az abstract logika a történeti folytonosságban rejlő életereket metéli át. Törekedni kell a logika világosságát vinni az államigazgatásba, de mindig történeti alapon.

A centralisticus igazgatási szervezet rendszerint megsemmisíti a történeti fejlődés eredményeit, és hajlandó a reál rendszer abstract

logikájára. De fogalmilag centralisatio és reál rendszer nem azonos. Igy a nagy forradalom előtt már centralisálva volt Franciaország, és mégis administratív rendszerében határozottan tulnyomó a történeti fejlődésnek sokszor szeszélyes, bizarr alakzata. Az államtanács öt sectiója * ugyan némileg a reál rendszerre emlékeztet; de maga az egész francia államtanács régi történeti fejlemény, mely ép úgy, mint a parlamentek (főbiróságok) és ezek közt első helyen a párisi parlament, a kir. curiából veszi eredetét, azáltal, hogy főkép sz. Lajos óta a curia több testületre szakadt.** Bár az államtanács főleg államigazgatási, a parlament igazságszolgáltatási ügyekkel foglalkozott, azért nem volt az igazgatás és törvénykezés teljesen elkülönítve; mert míg egyfelől az államtanács 5-ik sectiója igazságügyi hatáskörrel birt,** addig másfelől a párisi parlament sem volt kizárólagosan bíróság, hanem egyúttal az alkotmány és a közjó tekintetében mint a királyság ellenőrzője szerepelt; administratív teendői voltak; fölügyelt az egyetemre és a Loire folyón a fakereskedésre. † Még némely külföldi uralkodók is a parlament beleegyezésében látták az államszerződések garantiáját. Ellenszegülésének megtörésére szolgált a lit de justice.

Végre emlitem a francia cancellárt, ki azóta, hogy a seneschall jelentősége lehanyaglott, első államhivatalnok volt, s így állását mintegy az összes államigazgatási szervezet symbolumát tekinthetjük. S ép az ő hivatala a történetileg keletkezett hivatal classicus példái közé tartozik. Gyökere a Karolingiak koráig mélyed (referendarius, gerulus annuli), hatásköre igen különböző ügyeket ölel át, ő miniszter és főbiró, s mint általán a történeti méltóságokat, jelentékeny külső fény övezé őt. ††

Volt tehát Franciaországban a nagy forradalom előtt centralisatio, de reál rendszer nem volt, hanem történeti. A centralisatio és

* a) A conseil des affaires étrangères, b) conseil des dépêches (belügyek számára), c) conseil royal des finances, d) conseil royal de commerce, e) conseil privé (vagy conseil des parties) igazságügyi teendőkkel. Schäffner, Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs, II. 326., 327. lapok.

** Schaeffner i. m. II. 384.

*** Pl. megsemmisíté az ítéletet, ha az contra jus clarum in thesi hozatott; döntött demande en contrariété d'arrêts esetében Schaeffner i. m. II. 328.

† Schaeffner i. m. II. k. 400. és köv. lapok.

†† Schaeffner i. m. II. k. 329 és köv. lapok.

reál rendszer tehát azonos fogalom nem lehet. A reál rendszer, még pedig a maga egyoldalú alkalmazásában, természete és hajlama a centralisationnak, de nem fogalmi lényege; a mi fontos különbség, mert megérteti, hogy a reál rendszer előnyei önkormányzati szervezet mellett is valósíthatók.*

Azon ellenvetést lehetne tenni, hogy az ancien régime átmeneti kor, mely ép a diadalmaskodó centralisatiónak és ebben a reál rendszernek a hanyatló rendszerrel való küzdelmét tünteti föl, tehát ép ellenkezőt bizonyít, mint czélom volt.

Ezen ellenvetés nyomatékkaal birna, ha a tartományok, vagy a városok történeti intézményeit hoztam volna föl példa gyanánt. De ép a központi szervezetre, a centralisticus igazgatás organumaira, hivatkoztam. Ezen központi organismus *belsejében* a centralisatio nem küzdött semmi akadálylyal. Itt Justinian államjogi tanai és a római birodalom centralisatiójának szelleme korlátlanul uralkodtak. Itt a centralisatio sok század óta követett ideál volt. S azon centralisticus zsenik, kiknek Franciaország királyai- és államférfiaiban oly hosszú sorát látjuk, ne vették volna észre, hogy a centralisatio és történeti rendszer lényeges ellentét? Ők, kik a francia centralisatiót alkoták! És csak a francia forradalom vette volna észre amaz ellentétet, mely a centralisatiót, mint érett gyümölcsöt szakítá el?!

A reál rendszer abstract logikája által alkotott hivatalnak nincs történeti fejlődése. Ha az államigazgatási érdekek másforma hivatalt követelnek, akkor e rendszer szerint a régi hivatal megszűnik, és helyébe lép egy egészen új, melyek egymással nem állnak szorosb kapcsolatban, mint az egymás mellé rakott kődarabok.

A történeti rendszer szinte alkalmazkodik az államigazgatási érdekek változásához, de iparkodik ezen alkalmazkodást a létező régi hivatalban végrehajtani. Innen a történeti hivatal fejlődési phasisaiban a legkülönbözőbb tüneményekkel találkozunk.

Néha megmarad a régi név, de megfogyatkozik a hatalom. Pl. a spartai királyoknál. Viszont ugyanott az ephorok jelentéktelen hatás-

* Hogy Franciaország már a nagy forradalom előtt centralisticus állam volt, az legszemlemben meg van írva Tocqueville: *L'ancien régime et la révolution* című munkájában. Sőt már Montesquieu fölszólal az ellen: la monarchie se perd lorsque le prince rapportant tout uniquement à lui, appelle l'état à sa capitale, la capitale à sa cour, et la cour à sa seule personne. De l'espr. des lois, livre VIII. Chap. VI.

körből az állam uraivá lesznek, s a velencei államínquisitorok oligarchicus hatalmának előképévé,* s a királyokat feleletre vonják, vagy égi jelek ürügye alatt hatalmuk gyakorlásától eltiltják. Kis kezdetből jutott nagy hatalomra a frank major domus is.

Megtörténik, hogy a hivatal megtartva nevét és külalakját, belső természetét változtatja a történet során. Pl. Mommsen szerint a római néptribunatus a rendek (patriciusok és plebejusok) kiegyezése óta *oppositio collegiumból* a kormányzat organumává lön.**

Máskor abban nyilvánul a történeti folytonosság, hogy eltöröltetik a régi név és a régi forma, de megmarad a lényeg; pl. a római consulok valósággal évi királyok.

Angliában előfordul a hivatalnak bizottmánynyá való fölosztása. Igy a fehér botos lord high treasurer teendői öt tagú bizottságra ruháztattak. De itt nem állapodott meg a történet. A kinevezési okmány szerint a Treasury Board tagjai ma is mind egyenlők, daczára annak, hogy már Walpole tényleg lerontá ezen egyenlőséget; s míg a kincstár első lordja a miniszterelnök, addig a junior lordoknak csak az a rendeltetése, hogy «a házat összegyűjtsék és a minisztert megéljenezzék». A kinevezési okmány szavai azonban változatlanul maradtak. Sőt újabb időben maga ezen kincstári bizottság csak formailag létezik, egy képeleti testület, mely üléseket nem tart.***

Míg az abstract logika által alkotott hivatal egy változatlan kör, addig a történeti fejlődés bizonyos ruganyosságot ad a hivatalnak. Például szolgál az államtitkárságra vonatkozó angol tan. Bár öten vannak, de azért az alkotmány szerint csak egy államtitkárság létezik, s csak egy hivatalt képeznek. Ennélfogva egymás teendőit könnyen átvehetik.† Miután *egy személynek* tekintetnek, mindenik kompetenciával bir minden teendőre, melyet a törvény «az államtitkárra», vagy «egyik államtitkárra» biz.††

A történeti fejlődés gyakran vezet logikai anomaliákra; de ezen anomaliákban erő lakik. A hivatal nem pusztá jogkör; abban ethikai elem, lélektani hatalom, a nemzet személyes élete van. Óvakodjunk a

* Wachsmuth, Hellen. Alterch. I. 692, 693.

** Röm. Gesch. I. 311. s köv. lk.

*** Todd, parlamenti kormányrendszer Angliában, magyar ford. III. 184. és követk. lapok.

† Todd, i. m. III. 273.

†† Gneist, Englische Verwaltungsrecht II. 862.

logikai phanatizmustól, mely a hivatalban a nemzeti erőt földolja. Nem a reál rendszert, hanem annak modern, egyoldalú alkalmazását kárhoztatom. Száz év előtt a történet egy magára hagyott folyam volt, mely szeszélyes szabálytalansággal hömpölygeté hullámaait. Akkor azok tettek jó szolgálatot, a kik a reál rendszer mellett küzdöttek. Ma az ellenkező szélsőségbe estünk; ennél fogva a történet mellett szükséges szót emelni. A logikai rend és a történeti rend ugyanazon emberi észnek kétféle nyilvánulása. Az egyik az emberi ész in abstracto, a másik az események befolyása alatt álló emberi ész. Az utóbbi azelőtt szinte egészen elmerült az események folyójában, és nem vezette az eseményeket, hanem vitetett általok. Az előbbi viszont egyáltalán nem veszi tekintetbe az eseményeket. A logikát nem a történeten kívül, hanem a történetben kell érvényesíteni.

A «bureaucratia» szava is nem csekély fogalomzavart szül. Megkülönböztetjük a *collegiál* és *bureaui* rendszert. A «bureaucratia» azonban, mivel alatta a bureaui rendszert is szokták érteni, kettős értelemmel bír: a) ellentétes *collegiumnak*, b) ellentéte a *nép-organumnak*.

Az utóbbi megkülönböztetést az államigazgatási rendszerek fölsorolásában mellőzni helytelen; mert azt épen nem helyettesíti a *centralisatio* és *önkormányzat* megkülönböztetése.

Az önkormányzat a centralisatiónak ellentétét nem mint nép-organum, hanem mint decentralisatió képezi. A centralisatió nem zárja ki a néporganumot. Van parlamenti centralisatió. A parlamenti ministerium valóságos néporganum. Tehát nemcsak az önkormányzat néporganum, hanem lehet néporganum a kormány is; s a nemzetállam elve szerint szükségesképen az.

A mondottaknál fogva a bureaucratia szempontjából nemcsak a collegial és bureaui rendszer megkülönböztetendő, hanem a néporganum és bureaucraticus hivatalnok is. Az utóbbi megkülönböztetés a fontosabbik.

A *collegial* (testületi) és *bureaui* (egyhivatalnoki) rendszer szempontjából két megjegyzést kell tennem: a) hogy a collegial rendszer forgalomban lévő fogalma kiegészítendő; b) hogy a bureaui rendszer, mint egy hivatalnoki rendszer, ép úgy alkalmas a nemzeti szabadság szervezetéül szolgálni, mint a collegial rendszer, és a nemzetszabadság e kettőnek államférfias combinációja által erős.

a) A collegial rendszer alatt azt szokták érteni, hogy a hatóság

a collegium tagjainak összeségénél van, és ezek szavazattöbbséggel döntenek.

Van azonban a collegialitásnak ezenkívül egy másik alakja is; melynek teljes megvilágításával Mommsen gazdagítja a tudományt. A római consul mindenike a teljes hatalmat gyakorlta, de a collegának intercessiója megsemmisíté a consuli rendeletet. A tribuni intercessió legkiterjedtebb volt és legismertebb. De általában illette e jog a par majorve potestast.

A collegialitas ezen utóbbi alakja kétségkívül két élű fegyver. A rómaiak birtak annak tapintatos gyakorlásához szükséges önmérséklettel. Szervezetének ideálja a kettős szám, míg a szokott értelemben vett collegiumé a három: tres faciunt collegium.

b) A bureaui rendszert, mint egy hivatalnoki rendszert, egy előítélettől kell megszabadítani, mely nem annak lényegéből, hanem a pusztá szóból, a levegő rezgéséből, származik.

Mint kiemeltem, a bureaucratia szava két különböző fogalmat jelez, melyeknek egymáshoz nincs semmi köze: az egyhivatalnoki rendszert, mint a collegial rendszer ellentétét, és a bureaucraticus hivatalnokot, mint a néporganum ellentétét. Van bureaucraticus collegium, (azaz: collegium, mely *nem* néporganum) és van *nem* bureaucraticus bureaui hivatalnok (azaz: egy hivatalnok, a ki néporganum).

Miután a bureaucratia, mint a néporganum ellentéte, ha magában, mint domináló elem, alkalmaztatik, megöli a szabadságot, ebből azt következtetik, hogy a bureaui rendszer, mint a collegium ellentéte, szintén hátrányos a szabadságra.* Miért? Pusztán azért, mivel a név, a levegő rezgése azonos.

Az egykori magyar kancellária és helytartótanács collegiumok voltak, de bureaucraticus collegiumok. A mai miniszteri ügyosztályok bureaui (egyhivatalnoki) elven alapulnak, de néporganummal (parlamentari miniszter) élőkön.

Melyik kedvezőbb a szabadságra az állami szervezet ezen pontján? Erre felelni, úgy hiszem, csakugyan fölösleges.

Döntő fontosságú a szabadságra nézve a *bureaucratia* és a *néporganum* kérdése. A hol a bureaucratia, mint a néporganum ellentéte, akár collegialis, akár egyhivatali alakban uralkodó tényezővé lett, ott vége

* Gerstner, Staatsverwaltung, 185. lap. Die bureaucratistische Methode ist wie das Realsystem mit dem Charakter der absoluten Staaten verwachsen stb.

a nemzetszabadságnak. De mint a néporganum eszköze, szükséges a bureaucratikus hivatalnok. A néporganum által lesz a nemzet az államigazgatás activ alanya. A bureaucratikus, vagyis élethivatásos hivatalnok szakképzettséget visz az igazgatásba. Mind a kettő szükséges. Ma az igazgatás szaktudomány. Ezen szempontból a bureaucratikus hivatalnok nélkülözhetlen. Azonban az *első* kellék, hogy a nemzet önmagát kormányozza, csak a *második*, hogy szakszerűen kormányozza. A tudomány az államigazgatásban csak akkor bír értékkel, ha az önmagát kormányzó nemzetnek személyes erejévé lesz. E végett a néporganumnak kell minden instantián uralkodni s a bureaucratia a maga administratív szakképzettségével minden instantián álljon a néporganum rendelkezésére.

Igy a parlamenti miniszter néporganum és államférfi, de nem szükségkép szakképzett hivatalnok. De rendelkezésére állnak az élethivatásos miniszteri hivatalnokok. Igy kellene szervezni a középfokú hatóságokat is. A döntő szó legyen itt is néporganumnál, részint collegialis, részint egyhivatalnoki (bureaui) alakban, ellenben a referens legyen élethivatásos hivatalnok. Pl. nálunk az alispán, polgármester legyen néporganum, míg a jegyzői kar álljon élethivatásos hivatalnokokból. Ismétlődnie kell ennek a legalsó fokon, t. i. a községben is. A községi előljáró legyen néporganum, a jegyző a község szakszerű hivatalnoka, bureaucrátiája.

A néporganumot választhatja az önkormányzati testület; bár, mint az angol békebíró példája tanúsítja, kinevezni is lehet őt. Ellenben az élethivatásos hivatalnok mindig kinevezendő, és pedig nem a localis, hanem az országos hivatalnoki anyagból, hogy minden hivatali aspirans evidentiában tartatván, minden helyre a legalkalmasb lépjen. Továbbá élethivatásos hivatalhoz meg kell kívánni az elméleti és gyakorlati szakképzettséget bizonyító vizsgálatokat, míg a néporganumtól semmiféle vizsgálat sem követelendő. Az utóbbinak természetes vizsgálata az életviszonyokban van.

A főkérdés, hogy mi által lesz az ember néporganummá?

Ennek legegyszerűbb, legrégebb módja a *nobile officium*, vagyis az ingyenes hivatal. Ezt találjuk a régi Görögországban és Rómában, ezt az angol békebírói hivatalban. Az ember néporganum lesz, mert nem fizetés által mesterségesen támogatva, hanem életviszonyaira támaszkodva teljesít állami munkát. Ezáltal ugyszólván az életviszonyok lesznek az államigazgatás activ tényezőjévé. Az életviszonyokban a

nemzet igazgatja önmagát. Így Angliában, s egykor nálunk is a birtok volt azon életviszony, mely az államszolgálatba vitetett; a mi nem feudalismus, hanem ennek ellentéte, mert feudalismusban az állam szolgál a birtoknak. Egyébiránt ma nemcsak a birtokot, hanem minden életviszonyt az állam szolgálatába kell vinni; mert a birtok többé nem egyedüli életviszony, mely minden egyebet absorbeál, sőt túlnyomóságot is elvesztette. A pénz- és hiteligazdaság kényszerítendő arra, hogy néporganumok állami munkájának alapul szolgáljon. Minden állampolgár tegyen valami állami munkát. E munkában nem az ügy a fődolog, hanem az állami tevékenység által a polgároknak táplált állami öntudat. Azon ügy, és annak jól vagy rosszul történt elintézése fontos lehet az államra nézve. De ezen öntudat maga az állam.

Az ingyenes hivatal nem egyedüli módja annak, hogy az ember néporganummá legyen. Így a parlamenti miniszter néporganum, de nem ingyenes hivatal által.

A központi kormány szervezetben nem alkalmazható az ingyenes hivatal, *a)* mert nem lehet kivánni, hogy valaki oly óriás munkát, milyen a minisztereké, ingyen teljesítsen, *b)* az ingyenes hivatal csak rövid ideig tarthat a tehernek az arra hivatottak közt való arányos megosztása végett; s ha a miniszterek is ily gyakran változnának, tönkre menne a kormányzatban minden *continuitas*; *c)* bármily kítűnő, de nem nagyon gazdag emberek nem vállalhatnák el a miniszteri hivatalt, főleg miután az társadalmi kiadásait is fokozza.

A parlamenti minisztert néporganummá teszi a parlamenti kormányrendszer természete; különösen az, hogy a nemzet bizalma tartja őt fönn, vagyis: «folytonosan választatik».

Nem a választás, hanem a folytonos választás eszközli ezt. Az amerikai egy. államok elnöke is választatik, de ez csak a választás napján néporganum; azontul négy évig nem a közbizalom, hanem a holt betű tartja őt fönn. A mai magyar megyei tisztviselő is választatik, de azért inkább burokratikus hivatalnok, mint néporganum.

1781. Richmond herceg azt mondá, megrovásképen, az angol parlamentben, hogy «az országot jelenleg clercek igazgatják». «Clerc» alatt értett burokratikus hivatalnokot, mint a néporganum ellentétét. Okot a megrovásra az adott, hogy a miniszterek egymással solidaritásban nem álltak.* Ezen eseményből tanuljuk, hogy a miniszte-

* Todd, i. m. II. 403., 404.

reket a nemzet bizalmán kívül saját kölesönös bizalmuk, vagyis politikai solidaritásuk teszi néporganummá. A néporganum élet, t. i. népélet; de az elszigetelés öls csak holt mechanizmust létesít, azaz: «clerc»-ké tesz.

A bureaucratia, mint a néporganum ellentéte, sokakat elkápráztat pillanatnyi sikereivel. Bureaucratiával kormányozni nem nagy mesterség. De ne feledjük a megjegyzést, hogy a jeni csatát N. Frigyes veszté el. A mechanikus szervezet egy pillanatban minden akadályt legyőzhet; de állandóságot csak organicus szervezet adhat; mert csak ez képes önmagát reproducálni, míg a gép elkopik. Ha a modern államháztartási rendszer oda vezetne, hogy minden állami munkát fizetéses hivatalnokok teljesítsenek a polgárok helyett, szóval, hogy a néporganumok teljesen megszűnjenek, akkor csakugyan állna Rousseau mondása: «Cemot de *finance* est un mot d'esclave». Igazi szabad államban — folytatja Rousseau — a polgárok mindent karjokkal tesznek és semmit pénzzel; távol attól, hogy azért fizessenek, miszerint állami köteleseégeiktől meneküljenek, inkább azért fizetnének, hogy azokat ők maguk teljesíthessék.*

Az eddig mondottak alapján az államigazgatási rendszerek követő pontok szerint megállapítandók:

1. Tartományi rendszer és az állami személyes egység rendszere.
2. Történeti és logikai (real) rendszer.
3. Collegial és bureaui rendszer.**
4. Néporganum és bureaucratikus hivatalnok.
5. Centralisatio és önkormányzat.

III.

Centralisatio és önkormányzat.

Politikai és *administratív* központosítást (centralisatiót) szokás megkülönböztetni. Amaz alatt a törvényhozásnak, emez alatt az igaz-

* Du contrat social, Livre III., Chapitre XV.

** Az említett fogalomzavar miatt legjobb volna a «bureau» szót e rendszer megjelöléséből egészen kihagyni. Azzal nem sokat nyertünk, hogy Bluntschli *Staats-Wörterbuch*-ja I. k. 209. lapon «bureaucratiai rendszer helyett» «bureaui» rendszert mond, mert ez nyelvészeti alig különböző. Helyesb a francia terminológia: «la forme unipersonnelle» és «la forme collegiale»; és Kautz Gyuláé: «egyhivatalnoki és testületi igazgatás».

gatásnak, vagy tágabb értelemben, ennek és a birói hatalomnak központosítását értik.

Ez igazi tudományos *sic volo, sic iubeo*.

A végső államjogi okokra kell visszamennünk. Kiki azon álláspontból tartozik megállapítani az államjogi fogalmakat, a minék ő az államot tartja. A kik *társaságnak* tartják az államot, ám mondják meg a társasági állam szempontjából, miként értik a centralisatiót. Nekem az állam a nemzet. A központosítás állami fogalmának végső alapját is tehát a nemzet államban, mint a történetben fejlődő souverain ethikai személyiségben, kell keresnem.

Az kétségtelen, hogy központosítás alatt általában valami egységet értenek az emberek, akár az állam, akár a magánélet, akár az erkölcsi, akár a physikai világ szempontjából használják ezen szavat. A centralisatio tehát valami egység, a decentralisatio valami egységnek a hiánya.

Az is bizonyos, hogy minden egységnek kétféle vonatkozása van: vagy a *létnek* egysége vagy a lét *módjának* egysége. A decentralisatio is majd egységnek hiánya a lét szempontjából, majd egységnek hiánya a létnek módja szempontjából.

A nemzetszemély is, — és pedig nem pusztán egyik, vagy másik hatalmi ágban, hanem mind a három hatalmi ágban, törvényhozó, kormány- és birói hatalomban — mint kétféle egység jó tekintetbe;

a) mint tiszta abstract személyes lét; egészen eltekintve ennek concrét alakjától;

b) a maga concrét létezési módja szerint.

Szó van tehát majd a nemzeti lét egységéről, majd a nemzeti lét módjának egységéről. De mindig mind a három hatalmi ágban mind a kétféle egységről.

Ez a lényege a központosítás tanának. Többet nem lehet róla mondani, csak bővebben. Vagy arról van szó, hogy a nemzet személyes léte az állam minden atomját *betöltse*, vagy arról van szó, hogy azt mely *alakban* töltse be?

A betöltés alakja, módja t. i. kétféle. A nemzet folytathatja a maga személyes létét egyetemes, országos alakban, vagy folytathatja azt localis, particularis vonatkozások szerint. Ezek a concrét alakok.

Ellenben, midőn a nemzetre, mint tiszta abstract személyes létre, gondolok, akkor nincs a szemem előtt annak sem országos, sem localis alakja, hanem ekkor kizárólag csak arra gondolok, hogy ezen szemé-

lyes lét, — akármilyen konkrét alakjában, — mint oszthatlan egység és teljesség, mindenütt jelen van az államban, és minden állami funkcióban.

Íme a centralisatio két fogalma. Csak meg kell őket keresztelni. A szokásos terminológiának (politikai és adminisztratív centralisatio) csak az első felét alkalmazhatjuk, t. i. a «politikai centralisatio» nevét azon szervezetre, melyben a nemzet a személyes létnek akármilyen konkrét alakja szerint az államot teljesen betölti.

De már az «adminisztratív centralisatio» szavát semmi esetre sem alkalmazhatjuk a nemzeti személyes létnek egyetemes országos megjelenési módjára, vagyis a nemzeti lét *módjának* centralisatiójára; mert e mód nemcsak az adminisztrationak, hanem mind a három hatalmi ágnak kérdése. A két központosítás úgy különbözik egymástól, mint a lét és létezési mód, mint a dolog lényege, és ennek nyilvánulási alakja. Nevezhetjük tehát az utóbbit: *alaki* centralisationak.

A mondottakhoz képest mind a két központosítás úgy a politikai (vagyis a dolog lényegére vonatkozó), mint az alaki központosítás mind a három hatalmi ágra bir vonatkozással; amaz, mint föltétlen elv (mert a nemzeti lét az államban abszolút), emez mint relativ czélszerűségi kérdés, mint kiviteli módozat. Viszont a szokásos elméletek ha a politikai centralisatióról az összes államhatalom szempontjából emlékeznek is meg, ezzel szemközt már csak egy hatalmi ágnak centralisatióját állítják. Eszerint a központosításnak egyik fogalma mind a három hatalmi ágnak lenne problémája, annak másik fogalma csak egy hatalmi ágé. E fölosztás hézagos, tehát logikailag tarthatatlan; s onnan is eredhet, hogy az adminisztratív centralisatióba vitetett valami, a mi nincs a centralisatio fogalmában, t. i. a néporganum ellentéte, a bureaucratia. Így egyik fogalomzavar a másikon mint földréteg a földrétegen fekszik.

Miként a centralisatio kétféle, úgy annak ellentéte is kétféle. A politikai centralisationak ellentéte a tartományi rendszer; az alaki centralisationak ellentéte az önkormányzat.

A tartományi rendszer decentralisatio a lényeg szempontjából. Ellenben az önkormányzat csak a nemzeti lét módjára nézve decentralisatio, míg a lényeg, t. i. maga a nemzeti lét tekintetében az önkormányzat, — ha olyan, a milyennek lennie kell, — valósággal centralisatio; mert az önkormányzat ugyan localis alakban fejezi ki a nemzeti létet, de mindig a nemzeti létet a maga személyes, tehát oszthatlan teljességében. A tartományi rendszer localis patriotismus, de

az önkormányzat az egészre vonatkozó patriotismus, mely az egészet érdeklő állami munkát localis vonatkozások szerint teljesíti.

A központosításnak kifejtett elmélete ellen talán azon észrevétel fog tétetni, hogy a mit politikai centralisatiónak neveztem, az nem is mondandó centralisatió; mert igaz, hogy a nemzetállamban a nemzetnek, mint activ államalany, mindent be kell töltenie, de a centralisatiót nem ezen elvi egység képezi, hanem annak központi szervezete vagyis az, a mit alaki centralisatiónak neveztem, mely tehát egyszerűen csak centralisatió majd a törvényhozó, majd a kormány, majd a birói hatalom szempontjából. A kifejtett elmélet tehát üres eszmefűzés.

Ezen valószínű ellenvetéssel szemközt állítom a következő érveket:

a) Bizonyos, hogy a centralisatió valami egység. Ezen egységet nem a névből (központ, centrum), és a név ellentétéből (periphéria) kell deducálnunk, hanem az egységből magából. Már pedig az egység mind a két kifejtett vonatkozással bir minden életben, s így a nemzet életében is. Miféle jognál fogva vegyük azt csak egyik vonatkozásában a központosítás alapjául? Az eszmét, melyen az elmélet alapszik, a maga egészében kell az elmélet alapjává tenni, és mindazt deducálni a mi benne foglaltatik. A nemzeti lét, mint activ államalany, mely mindenütt jelen van az államban (akár országos, akár particularis alakban), ugyan nem a centrum és periphéria kérdése, nem mértani, nem geographiai kérdés, hanem minden helyi viszonytól független ethikai momentum; de azért mégis centralisatió, mert egyik alakja az egységnek. És centralisatió maradna akkor is, ha állana, hogy nem az elv, hanem csak ennek *szervezete* mondható centralisatió, mert az államot betöltő nemzeti létet szervezni kell mind országosan, mind önkormányzatilag. Az tehát nem pusztán elv, hanem szervezet, ellentétben egy másik szervezettel, t. i. a tartományi rendszerrel.

b) Abban mindenki egyetért, hogy a tartományi rendszer is decentralisatió, és az önkormányzat is decentralisatió. Ámde a tartományi decentralisatió a nemzeti létnek megsemmisítése, az önkormányzati decentralisatió a nemzeti létnek csak egyik módja. A decentralisatió e két lényegesen különböző fogalmának szükségkép a centralisatió két fogalma felel meg, és pedig ugyanazon szempontból (lét és létezési mód); mert centralisatió fogalma nélkül képzelni sem lehet decentralisatiót.

c) A központosítás fogalmát nem terjesztettem ki szélesb térre,

mint a melyen az arra vonatkozó tudományos fejtegetések különben is mozognak; e tekintetben tehát nem is csináltam semmi újítást; hanem a centralisatió fogalmának ugyis létező, s általam ki nem terjesztett körébe logikai rendet vinni kívánok.

Ha végig olvassuk a központosítás mellett felhozott érveket, találunk azok közt olyanokat is, melyek *csak* arra vonatkozhatnak, a mit politikai centralisatiónak neveztem. Így midőn az hozatik föl a központosítás mellett, hogy a polgároknak ethikai azonosságát eszközli az állammal, ez csakis az államban mindenütt active jelenlevő személyes nemzeti létre, és nem annak országos alakjára vonatkozhatik. Tehát nem én vagyok az első, a ki a centralisatiót oly egységre alkalmazza, a mi nemcsak nem ellentéte az önkormányzatnak, de önkormányzat nélkül nem is valósítható; mert mint Tocqueville remekül kifejti, a hol a polgárok nem foglalkozhatnak közügyekkel, ott csakhamar megfélelkeznek a hazáról, mintha csak vendéglőben lagnának, s így amaz ethikai azonosságot nem hordják lelkökben, a mely a centralisatió mellett fölhozatik. A centralisatió, mint alaki fogalom, minden esetre ellentéte az önkormányzatnak. De a centralisatió, mint az államot betöltő nemzeti lét, ép úgy érvényesül az önkormányzat által, mint a parlamenti szervezet által. Csak szabad ezt világosan megmondani, mikor a forgalomban levő érvelésben ugyis benn van. Az egésznek élete az egyesben és az egyesnek élete az egészben, — ez a központosításnak egyik nagy érdeme. A központosítás azon fogalmán kívül tehát, mely az önkormányzatnak ellentéte (alaki központosítás) kell létezni a központosítás még egy másik fogalmának is, mely az önkormányzatban is benn van, és mely csak a tartományi rendszernek ellentéte.

d) A centralisatiót sokszor úgy értjük, mint a modern állam sajátságát, szemközt a középkori állammal. Ámde a középkori állam nem a nemzeti létnek *módjára* nézve volt decentralisatió, hanem magára a nemzeti *létre* nézve. Ennél fogva nem jártam el helytelenül, és nem űztem üres dialectikai játékot akkor, midőn a centralisatiót nemcsak a nemzeti lét módjára (alaki központosítás), hanem a nemzeti létre is (politikai központosítás,) vonatkoztattam. Nem beszélek semmi egyébéről a centralisatió fejezetében, mint a miről e fejezetben mindenki beszél; de azon nézetben vagyok, hogy több logikával kellene arról beszélnünk; mert különben annak lényegét tisztába hozni nem lehet.

A centralisatió alkalmazásáról e helyen csak annyiban szólok, a mennyiben az a mondottak kiegészítésére szolgál. A politikai centra-

lisatió föltétlen elv; mert a nemzetállamban a nemzet absolut. Ily értelemben centralisálva kell lenni teljesen mind a törvényhozó, mind a kormányzó, mind a birói hatalomnak.

A hol ezen értelemben nincs centralisatió, ott nincs nemzet, nincs állam, hanem van rend, corporatió, tartomány, középkor. A politikai centralisatió elve szerint a nemzet nemcsak a parlamentben van jelen, hanem minden esküdtszéken, minden önkormányzatban.

Ellenben a centralisatió, mint a nemzeti létnek módja, vagyis az alaki centralisatió nem bir absolut érvénnyel, mert nem elv, hanem csak az elvnek megvalósítási módja, czélszerűségi kérdés, tehát relativ. Vele szemben áll az önkormányzat, mint az elvnek másik megvalósítási módja.

A törvényhozó és birói hatalom ezen alaki értelemben is teljesen centralisálandó, míg a kormányhatalom helyes szervezete a centralisatió és önkormányzat combinációjában áll. A következőkben a centralisatiót már csak ily alaki értelemben veszem.

a) A törvényhozó hatalom centralisálandó; de annak centralisatiója alatt nem a törvények nivellirozó egyformaságát kell érteni, hanem a törvényhozó hatalom szervezetének és működésének országos egységét. Ezt követeli úgy a törvény eszméje, mint a parlamenti szervezet természete.

A nemzeti akarat irott alakja a törvény és a rendelet.* A törvényben a nemzet mindig országosan szól, a rendeletben majd országosan (miniszteri rendelet), majd önkormányzatilag (statutum).

A félalkotmányosságban parlament és kormány közt örökös vita foly ezek hatalmi körére nézve. Itt a törvény az alkotmányosságot, (nemzeti önrendelkezést), a rendelet a személyes uralmat jelenti. Itt csak a törvény a nemzeti akarat, a rendelet annak korlátja. A félalkotmányosság homályba borítja a törvény és rendelet viszonyát; magasb állami érdek helyett az «enyém» és «tied» gyanánt tünteti föl.

Teljes alkotmányosságban, a melynek gyakorlati elismerését a parlamenti kormányrendszer képezi, a törvény és rendelet ugyanazon nemzeti akaratnak két alakja. A nemzet azon alakban fejezi ki aka-

* A rendeletet is a nemzeti akarat alakja gyanánt említem. *Állami akarat* az államhatalomnak minden fogalmi körre terjedő (nem konkrét esetre szorító) nyilvánulása. *Nemzeti akarat* a nemzetállamban minden állami akarat. Érvényesül e tétel a parlamenti kormány által a miniszteri rendeletre nézve.

ratát, a melyben jónak látja. De nem czélszerű, hogy mindent törvényben mondjon. Ezzel a nemzet a maga akaratfejlődését verné bilincsbe, míg a rendelet ama fejlődésbe elevenséget visz.

Minden ügykör szervezetében kell lenni állandóságnak és alkalmazkodási képességnek. A mit országos álláspontból állandóan lehet rendezni, az a törvény köre. A mit országos álláspontból rövidebb időre lehet rendezni, az a miniszteri rendelet köre. A mit csak a helyi viszonyok álláspontjából lehet rendezni, az a statutum köre.

A törvény állandósága táplálja az intézmények szervezetében az észjog örök igazságainak öntudatát.

A parlamenti szervezet természetétől centralisticus szervezet; mert a parlament központi vezetése alatt eszközli a nemzeti akaratnak az összes polgároknak való fejlődését. Minden polgár egy államban egy parlamenti szervezethez tartozik, s a parlament, mint e szervezet központi betetőzése, nem helyettesíti bennök a nemzeti gondolat és akaratfejlődést, hanem ezt mindnyájukban alsóbb phasisból magasb phasisba emeli a parlamenti tárgyalások által folytonosan. Miként a vérlükteztést az egész testben egy sziv okozza, úgy egy parlament és az összes polgárokat magában foglaló egy parlamenti szervezet eszközli a nemzeti gondolat- és akarat-processust, a mennyiben e gondolat- és akarat-processus egyáltalán a parlamenti szervezet által eszközöltetik. A parlamenti szervezetnek és a parlamenti szervezetben a nemzetnek minden mocczanása egy és országos.

Igaz, hogy századok kellettek, míg a parlamenti szervezet centralisált jellege teljesen kifejlődött, de az is igaz, hogy fejlődése mindig ezen irányt követte századokon át. A középkori államtalan állam azon mértékben lőn igazi állammá, a mely mértékben a parlamenti szervezet országosan központosult, s a helyi viszonyoktól független lett. Ezen világtörténeti iránynyal a localis választókerületek is ellenkeznek, és még sokkal inkább ellenkeznének azzal a megyei követek, a parlament bármely házában.

Különös, hogy a francziák, kik elmulaszták az önkormányzatot meghonosítani az igazgatásban, bevitték a decentralisatió elvét a törvényhozó hatalomba, a senatus tagjainak egy részét a megyék választván.*

A parlamenti szervezetnek annyira lényegében fekszik a centralisá-

* Kautz Gyula. A politikai tudom. kézikönyve 1877. 256. lapon.

tio, hogy még szövetséges államban sem helyeselhető bármelyik házat az egyes államok követeiből alkotni. Igaz, hogy Észak-Amerikában ellenkezőt látunk a senatusban, de e rendszer nem a szövetséges állam elve, hanem az államok szövetségének maradványa. Az természetes, hogy szövetséges államban az egyes államoknak is legyen parlamentje. De hogy még a szövetséges államnak, mint egésznek, parlamentjében is az egyes államok érvényesüljenek, az ellenkezik az ily szövetségnek, mint személyes egységnek, lényegével. Kézzel fogható képtelenség az, hogy az egyik ház államjogi alapon nemzetképviselőt, a másik ház nemzetközi congressus. Az alsóházban a szövetséges állam énjének egységes akarata, a senatusban államok szövetségének akarathalmaza.

b) A birói hatalom is központosítandó, azon okból, melyet már a törvény állandósága mellett fölhoztam. Miként a törvény, úgy a birói ítélet is az észjognak képviselője. Ennélfogva a birói ítélet független minden helyi vonatkozástól. Nagy tévedés volna azonban ebből azt következtetni, hogy az esküdtszék mellőzendő. Sőt inkább az esküdtszék (és pedig mind a polgári, mind a bűnügyi) a nemzetnek, mint *activ* államalanyának, szervezetéhez ép oly lényegesen tartozik, mint a parlament. Azonban az esküdtszék ugyan *néporganum, de nem önkormányzat*. A nemzet a maga esküdtszéki szervezetében egy centralisticus egység. Az esküdtszéken a nemzet szolgáltat igazságot, de nem a maga helyi vonatkozásaiban, hanem egyetemes országos alakjában. A helyi viszonyok ismerete a tény földérintését könnyíti; de a «bűnös» vagy «nem bűnös» kimondására ama viszonyok nem bírhatnak befolyással. Az igazság az egész országban egy. Az angol esküdtszék centralisticus szervezetből származik, s ezen jellegét emlétkben tartá azon szokás, hogy a Sheriff még később is *pro forma* az esküdteket a legközelebbi törvénykezési ülészsakra Westminsterbe idézé, hacsak előbb (*nisi prius*) az országos bírák a grófságban meg nem jelennek.* A város, hol az esküdtszék működik, azon ügyek szempontjából, melyeket ezen esküdtszék eldönt, az ország centrumát képezi. Az igazság ezen egységét az esküdtek öntudatában föntartani, az esküdtszéken jelenlevő szaktudós bírónak és a legfőbb ítélő széknek föladata.

c) A kormányhatalom szervezete lényegesen eltér a másik két hatalmi ág szervezetétől abban, hogy mind a központosításra, mind az önkormányzatra alapítandó. Legyen erős kormány, mely irányt ad az

* Gneist. Englische Verwaltungsrecht I. köt. 317.

állami munkának az egész országban, de ezen állami munkát nem ugyan kizárólag, mégis jelentékeny részben, és pedig szigorú felelősség mellett, helyi néporganumok teljesíték.

A nemzetet a kormányhatalomban azért lehet s kell particularis vonatkozások szerint szervezni, mivel a kormányhatalom eleme (ugyan a jog körvonalain belől) a czélszerűség, melynek lényege ép a viszonyokhoz való alkalmazkodásban áll. Az önkormányzati munka által bele élük a polgárok a nemzetet a helyi különféleségbe, s ezáltal a nemzeti életet gazdagabbá teszik, viszont a helyi viszonyokat egy magasb erkölcsi világrendbe emelik. Az önkormányzat az antik községállam előnyeit bele viszi a modern államba ama község állam hátrányai nélkül. Ha a görögök ismerték volna az önkormányzatot, úgy a hellen nemzet egy nagy állammá alakulhat vala, milyenért Aristoteles sóhajt, s a hellen genius mégis kifejthette volna a maga sokoldalúságát, de elmaradt volna a hellen község zsarnoksága. Azonban a világtörténet az önkormányzati rendszerre még nem volt megérve. Függetlenségüket veszített városok souverainetésének romjaiban ne keressük az önkormányzat életerős modern sarjait.

Az önkormányzat jövője attól függ, hogy az ne legyen localis patriotismus, hanem mindig az egésznek helyi vonatkozása. A localis patriotismus nem egyéb, mint egy jó adag önzés, a fogalomzavar ködével eltakarva, anachronismus; mert a középkori város ideálja. A mai állampolgár politikai munkája szűk localis körre szorítkozhatik, de pillantása mindig az egészzet átöleli.

Dr. Kuncz Ignác,
pozsonyi jogtanár.

MIT TESZ AZ: MEGISMERNI.

Valamiről tudni, valamit megismerni — mit jelenthetne e kifejezés egyebet, mint azt a biztos tudomást, a mi egy tény oka, eredete, tulajdonsága és összeköttetése felől, érzékeink közvetítése útján öntudatunk lapjára íródik. Azt, miről mindnyájunk köztudomása szerint azt szoktuk mondani: ez tény! De kérdés, micsoda e fogalom: tény. Tudományosan szólva, az, a mi van, volt és lenni fog, köznapian szólva pedig ez: ime, *előttünk áll egy élőfa*; van ennek magja, gyökere, törzse, levelei, gyümölcse stb. Szemmel látható. Ez tárgyilag véve egy pontos tény, mert van, volt, lenni fog; alanyilag véve, test; neve említésekor úgy íródik öntudatunkba, mint fogalomkép.

És most: hogyan ismerhetjük meg közelebről a testet, hogyan a fogalom-képet, mint egyazon két arczú tényt ebben az esetben a fánál?

Különféle úton-módon.

A *fa*, mely, mint tény, egyszerre fogalom is, test is, az emberi lélekben az eszmék és fogalmak alakulását fürkésző psycholog előtt egy megoldandó probléma; a formákat néző természetrajzoló előtt, megfigyelendő test; az alkatrészeket vizsgáló vegyész előtt, anyag; a physikus előtt pedig, ki a mozgalmi, nyugalmi vagy viszonybeli állapot mellett az anyagban és a testben megnyilatkozó azon eleven erőket kutatja, melyek azokban (az anyag tömecszeiben vagy a tömecskekből szervült testekben) rejlenek, a physikus előtt, mondom, a *fa* természet-tani kísérlet és megfigyelés tárgya.

A megismerést illetőleg aztán, nemcsak egy fára, hanem bármely testre vagy fogalomra nézve is, ki-ki céljához képest, a saját területén, a régihez új ismeretet szerezni — ebben a dologban, a maga módja szerint jár el.

Vegyük a többi közül például a vegyészt.

A vegytan, mint tudomány felosztja a testeket szervezetre és szervetlenekre. Válaszfalat állít fel köztük, hogy számbavehesse. Sőt tovább megy, hogy tulajdonságaikban ismerhesse meg, megkülönbözteti őket egymástól: 1-ször, a szerint, a mint a testek érzékeinkre: a látásra, szaglásra, hallásra, izlésre és tapintásra hatnak; 2-szor, a szerint, hogy miként hatnak azok nem csupán érzékeinkre, hanem egész szervezetünkre, ú. m.: húsrá, tüdőre, vére, gyomorra — szóval egész szervezetünkre mint tápszerek, orvosságok, mérgek vagy savak; 3-szor, megkülönbözteti a szerint, a mint a testek egymásra hatnak vegyileg (viz-cukor) bármi tekintetben is, nem mellőzvéen azonkívül a surlódás, likacsosság, a mozgás, a hő, delej — szóval a fizikai tünetenyeket sem.

A testek megismerésére ilyen utat-módot követ a vegytan. Elemez, megkülönböztet, vegyít és részekre szed, folyton szembeállítván a testek alkatrészeit egymással és mivelünk. És azt mondja aztán: azok az erők, a mikkel a testek a mi érzékeinkre, szervezetünkre és testüinktől távol magok között egymásra hatnak, azok az ők saját-ságaik.

Mi egyedül e sajátságokról ismerjük, e sajátságok szerint különböztetjük meg őket egymástól. A mi öntudatunkba e sajátságok íród-nak, melyek tartalmuk szerint jóllehet concretek, megfoghatók, mindazáltal mégis minden egyes sajátság csak abstracto, elmeileg ismerhető meg — mivel a sajátságok számtalan közös vonással bírnak. E saját-ságok mégis pozitív tények, a mennyiben az igazság jellemével bírván, azt fejezik ki, a mi van, volt és lenni fog.

Igy a vegytan a testekkel. E megismerési eljárásban és miveletben aztán nemcsak a vegyész, hanem minden fajta szakyszerű buvárlat egy kémszert, a tudomány esalhatatlannak tartott próbakövet s criteriumát tartja kezében. Egy mérőönt a dolgok tengerén. Biztos iránytűt. Ezzel vizsgál, elemez, hasonlít, különböztet és állapít meg. E kémszer pedig nem egyéb, mint egyfelől a matematika által támogatott külső, tárgyi tapasztalat, másfelől az öntudat által helyeselt belső, alanyi tapasztalat. Hatalmas szerszámok! Utóbbi nem oly kézzelfoghatólag ugyan, mint ama másik, mindazáltal az elemzési módszer parányi eszközeivel, utánszámítással és következtetéssel, épen oly pontossággal állapítja meg az érzékelhető dolgok állandó és egyetemes viszonyát, azaz a tények törvényeit, mint a külső tapasztalat. Ha aztán ily módon egy kérdés így vagy amúgy eldöntetett, akkor vala-

mely tényre nézve a megoldás teljes, pontos a megismerés, a bizonyosság tökéletes, mert hát a tudomány döntött.

Vegyük most a pszichológót. Hogyan jár el pl. a lélektan abban, hogy az öntudatban, az emberi szellemben végbemenő fogalomképek és eszmék alakulását és fejlődését, mint tényeket megismerhesse?

Úgy mint a vegytan; elemez, megkülönböztet, hasonlít szintén; vizsgálja a fogalomtényeket, nem ugyan görcső, mérleg, göreb segítségével, hanem az öntudat, az érzéklet, a logika legfinomabb eszközeivel. Módszere ugyanaz; de mások lévén: tárgya és eszközei, tudományos igazságai nem oly kézzelfoghatók, nem oly megdönthetlenné mint a vegytanéi. Nem oly pozitívek. E gyöngeség oka azonban nem önmagában, hanem az emberi szellem határoltóságában rejlik.

Valamint a vegytan, három fő irányból indul ki, hogy az anyag törvényeit a tudomány számára meghódítsa, úgy a lélektan is három szempontból vizsgálja, hogy megismerhesse a fogalomképző emberi szellemet. Az egyikből azt veszi szemügyre: mi alkotja az emberi szellem ismerőképességét és annak lényegét? — ez a pszichologia; a másikból azt veszi számba: minő rezdüléseknek, változásoknak, fényképezéseknek kell végbemenniök állati testünkben, hogy azok bennünk bizonyos érzékleteket és fogalmakat hozzanak létre? — Ez az anatómiával párosult fiziológia; a harmadik szempont pedig — ez az ideológia, — elemzi és osztályozza a fogalmakat és az eszméket.

Tegyük fel egy pillanatra mind a három szempont üvegét és futólag tekintsünk körül rajtok a világban.

Ime, — még mindig — *előttünk áll egy élőfa!*

E mondat értelme, ha mondani halljuk, fülünk által, ha pedig látjuk a fát, szemünk által jut és iródik öntudatos agyunkba. Tehát mindkét esetben érzéklet útján.

Mit értünk érzéklet alatt? Érzéklet alatt testi szervezetünk, lényünk, érzeink zsondulását, rezdülését, visszhangzását értjük, a miket munkába, rezgésbe hoz, hasonlóan a megérintett húrhoz, bármely külső tárgy jelenléte. A felvett esetben vagy látás útján mint valami fotograf-szekrénybe, iródott öntudatunkba annak képe, az ő tulajdonságai: törzse, ága, levele által, vagy szóbeli hangzása által. Zsongó visszhanghoz hasonlóan rezdül meg lényünk, kezdetben erősen, azután lassanként mind halkabban: érzéklünk. E belső rezdülés bennünk előidézve akár a fénytől, akár a levegőtől, akár más hatékony közegtől (itt a fától), érzeinkben néhány pillanatig hullámszik, tart

és a mig tart, az alatt jelenvalóvá teszi bennünk azt a tárgyat, mely a belső változást előidézte. Szemeinkben van ekkor a test, füleinkben a hang, orrunkban a szag, nyelvünkön az íz, ujjainkban valamely felületnek lágy, kemény, hideg vagy meleg volta még akkor is, mikor az illető tárgy már eltűnt érzékletünk köréből.

Igy történik az érzéklet.

Mindenik érzékünk benyomás gyanánt, szállit bizonyos lenyomat-, bizonyos fogalomképet a külvilág tüneményeiből a mi öntudatunkba. Sőt a mi több, ugyanegy tudnivalót együtt közösen is szállítanak. Így például megállapított tény, hogy érzékeink közül az, mely legtisztábban tudósít minket a külsőségekről, a kiterjedésről, a térről: az a tapintó-érezék. Szemérzékeink által jutunk a fény, alak, szín fogalmához.

Az izomérzékek folytonos gyakorlata tanít meg továbbá minket: elképzelni, rögzíteni, meghatározni lassan-lassan a hő, tétlenség, súly, áthatlanság, ellenállás fogalmát. Miből következik, hogy a tér eszméje nem velünk született fogalom, nem a priori forma, mint a hogy Kant tanította volt, hanem az izomérzékek durva szállítmányából visszagondoló elmélődés útján finomított érzéklet, forma. Vagyis tehetségeink és eszméink közül nem egy, a melyeket ismertnek tételeztek föl, megfigyelés, megelemzés útján működésükben még ezután ismerendők meg.

Tehát egyedül érzékeink azon tudósítók és táviróhuzalok, melyeknek közleményei beszolgálván a koponya- és gerincz-agyhoz, ehhez a bámulatos galvántelephez, az öntudat székhelyéhez, ily módon minket a fizikai világgal összekötnek. Általok tudjuk, a mit tudunk. Velünk születtek, bennünk vannak azok épen úgy, mint a felsőbbrendű állatokban, kifejlődve azon parányi sejtből, mely érettségének teljességében, a napsugár érintésére képes már látni, hallani, izlelni és érezni. Igaz, hogy egyik-másik érezék némely felsőbbrendű állatban fejlettebb a miénknél, de sehol sincsenek azok oly tökéletes egyensúlyban és összhangban egymással, mint bennünk. És kezdettől fogva megvannak. A kezdetbeli szerves élet hozománya tehát az érzékek alkotmánya. Később aztán a fejlődés teljességében, az emberré növekvés folyamatában, mint a táviróhuzalt a villam, áthatja és irányozza az érzékeket lassanként az öntudat, a szellem és egyidejűleg belső tanakodásra bírva késztet bennünket, hogy vegyük szemügyre a dolgokat és önmagunkat és ily módon kifejleszti értelmünket. Az öntudattal

párosult érzéklet hozza tehát létre az emberben a fogalom-képeket, szellemet — sőt az egyén én-voltát is.

Megfoghatóbb példa gyanánt, épen mint a fa — tegyük, hogy tölgyfáról van szó — a maga gyümölcsét. A tölgy kezdetben nem volt egyéb egy sápadt, gyenge csiránál, egy fűnemű növénynél, előállva azon picziny sejtéből, mely a keményítővel és cukorral telt makkban leledzett. Később, midőn már a tölgysejtéből: törzs, ág, galy és levél lett, még hat, még alkot, még mindig ugyanezen sejt az, mely a leg-szélső ágakig, de most már a *fabélben* működve, a tölgynek gyümölcsét fejleszti s egyuttal annak önállóságát, egyéniségét, makkvoltát teszi.

A kifejlődés, tudjuk, mindenütt igen lassú tempóban megy végbe.

E fejlődésben különösen azt volna érdekes tudni: hogyan, mi módon keletkezik az öntudat, a szellem, a lélek = az *én*? Lépcsők gyanánt minő fejlődési mozzanatok lép keresztül? Mi módon kezd uralkodni az *én* az érzékletek által meghódított királyság fölött, azok fölött a benyomások fölött, a miket fűről-fáról, fényről, emberről, állatról, szóval a külvilágról szerzetek nekünk az érzékletek? Önálló-e, független-e az *én* az érzékektől, vagy velük alkotmányos viszonyban áll? S bármelyik viszony és eset forogjon is fenn, kérdés: melyik pillanatban kezd az *én* hatékony lenni olyan értelemben, hogy ő érezvén, egyszersmind akar, kifejez, határoz, módosít, itél, azaz: az érzékletekről, a benyomásokról, a tárgyakról, az egész világról tudja, hogy azok dolgok — *nem én*; magáról pedig tudja, hogy *ő én* alany?

Mondottuk, hogy mit értünk érzéklet alatt; megjegyeztük azt is, hogy a külvilágból jövő benyomások és hatások lenyomatos-képe érzékeink útján miként iródik öntudatos agyunkba s hogy tulajdonképen ezen lenyomat-, fény- és fogalomképek alkotják a mi ismeretünk anyagát. Érzékletünk szerzeménye az. E szerzemény pedig áll a világon észrevehető és végbemenő mindennemű jelenségek benyomásából, úgy hogy agyunk ily módon érzékleteink által a természet rendjének képére formálódik, épen mint pl. a fa.

Mindenki tudja, hogy ha egy fát keresztben elfürészselünk, az abban észrevehető gyűrűk annak éveit számát magyarázzák. Hat vagy hét gyűrű annyit tesz, hogy a fa hat-hét éves. Mit jelentenek a gyűrűk? A fa fejlődését egy éven át, mialatt a föld a nap körül egyszer megfordult. Minden tél kezdetével a tenyészet megszűnván, a gyűrű megállapodott s új kör keletkezett oly észrevehetőleg, hogy a gyűrű

tömöttségéből látni lehet nemcsak a fa éveit, hanem azon éveket is, melyek tenyészésére kedvezőtlenek valának. Oly országban, hol tél nem lévén, a tenyészet folytonos, nem veszünk észre gyűrüket; ellenben hideg égalj alatt, északon, a gyűrük keskenyek, összeszorítottak. A fa tehát a hő, fény, villamosság környezett, szóval a természet rendjének képerre formálódik.

Menjünk tovább.

Ha most az élet és természet ezen lenyomat-, fény- és fogalomképei újból és megint előttünk ismétlődnek, — a minthogy az általános rend szerint ismétlődniök is kell, akkor a mi érzéseink ugyanazon módon kezdenek zsongani, rezegni, a hogy ezen képeknek első megjelenésekor rezegtek. Kezdetben ugyan, hasonlóan a fénytani ködfátyolképekhez, egymással összefolynak s egymásba vegyülnek tartalmi és alaki különbség nélkül, később azonban az érzések megszokott számú rezgése ugyanazon tárgy vagy jelenség ismételt megjelenésekor, ugyanazon számban kezd rezegni, vagyis bennünk érzékleti reflexmozgás — fizikai visszaemlékezés keletkezik. Mi magunk nem fotograf-lemez, nem *szenvedő* lap kezdünk lenni már szemben a dolgokkal, hanem gondoló, akaró, *cselekvő* lények. Megkezdjük tudni különböztetni a jelenségeket és tárgyakat egymástól s magunkat ő tőlük és pedig homályos érzékleti visszaemlékezés, reflexmozgás útján. Ez az anyagi, ez az érzékleti, ez a benyomásbeli, ez a megfogható *fizikai öntudat*, azt hiszem, a kevésbé megható *én*-nek, az öntudatnak elemi ténye. Így keletkeznek az öntudat és az akarat, az eszmék és a fogalomképek megteremtői, úgy gondolom.

Hogy azok megismerésére nézve az eddig mondottak még körülmenyesebbek s ha szabad mondani: lélektaniabbak legyenek, elszámlálom röviden *Main de Biran* (1766—1824) pszichologiai vizsgálódásainak eredményét és főbb pontjait. Szempontjai érdekesek. *Main de Biran* az emberi szellem fejlődésében négy mozzanatot különböztet meg. A legelső fokon — mondja ő — nincs egyéb az emberben szenvedőleges benyomásoknál és ösztönszerű mozgásoknál; gyönyör és fájdalomfélék, *én* nélkül; érzetek és érzéletek (*affection*). — Már a második fokon egyesülni kezd az én az érzéletekkel, a nélkül azonban, hogy egyesülne velök; csupán jelentéseket tesz az érzékszerveknek, mindeniknél külön, maga ellenben csak szemlélő marad. Például: érezünk fájdalmat, mindazáltal jelét annak tett által nem adjuk; a fájdalom még ismeretlen az én előtt, s az, a mi előtte ismeretes, az egyedül az érzéklet. Ez az

érzéketi fok. Következik a harmadik fok, midőn az én már hatékony részt vesz az érzékleti tünetekben. A helyett, hogy maga benyomásbeli érzéklet alatt állana, ellenkezőleg, ő maga idézi elő, rögzíti, magába tartja azt és így ismerni kezd. Tudniillik az érzékletből nézletre (intuitio) emelkedik: nézdel, szemlélődik, emlékezik. Emlékezése: 1. személyi, a mennyiben érzi, hogy saját énje előtte tárgy, és tudja, hogy ez a tárgy és saját énje, azon egy dolog; 2. viszonybeli, a mennyiben régiebb érzékleteit magába visszaidézi és különbséget tesz közöttük; 3. tárgyi, a mennyiben a dolgokat érzékelvén, felőlök képet alkot magának: képzelődik. E fokon képes már az én az érzékek működését egyetlen pontra, egy tárgyra szögezni, tisztább szemlélet okából és ez a nézeti fok (perceptio). Utolsóan jön az öntudat, az akarat foka. E fejlődési mozzanatban az én képes meghatározni a módot, hogy miként, hogyan, milyen sorban jöjjenek egymásután az érzéketek. Ismeri már ok-voltát és maga is részt vesz a megismerés tényében. Ekkor már tud az én önmagáról teljesen s első ízben történik e fokon, hogy ő mint alany, tisztán állítja maga elé a tárgyat. Ez az elmélődés (reflexio), a teljes öntudat foka.

Az első fokon, — folytatja Main de Biran, — az érzékek útján, megvan az emberi szervezetben az élet általános érzete; ez az érzet azonban még csak ömlékeny érzéklet, a tér és idő fogalma nélkül. A második fokon azonban a tapintás, látás és hallás által alakot kezd ölteni a tér és idő fogalma s megkezdődik az érzékek által szerzett elemi tények működése. A működés aztán nagyban kezd folyni a nézet fokán; dolgoznak az érzékek, gyűjt az érzéklet, dolgozni kezd az én. Tudniillik: a benyomásbeli érzéketek, *vonzódást* vagy *visszatetszést* hagynak magok után bennünk; a nézetek képeket, a képek hajlamot és önkéntelen mozgást eredményeznek, miknek közös hatásából aztán az akaratni törekvés keletkezik. Ezek együtt az állati életet, a tudálmatlan birodalmat alkotják. Mikor pedig az én, az ő akaratni törekvése által közbelép, akkor vele az öntudatos az elmélődő élet kezdődik.

Kezdődik az elmélődéssel (reflexio), az öntudattal, az akaratni törekvéssel. Elmélődés útján az öntudat (én) észreveszi a jelenségek csoportját, elemeit, módosulatát, hatását, egységét — a saját énjében. Megkülönbözteti magát benyomásai tárgyától, azoktól, melyek kívülről jönnek és azoktól, melyeket akaratni törekvéssel önmaga idéz elő. Így folyik lassanként a szellemi fejlődés. Ennek egyik pontján

— jegyzi meg Main de Biran — egy nagy jelentőségű lélektani mozzanatot esik meg. Valóban az! A hallás érzékének egyesülése a hangszervekkel. Beszélő és halló-érzék egy kézre kezd dolgozni. Eddig az *én* nem volt képes fölidézni hallási érzéketeket, a nélkül, hogy el ne veszszen bennök vagy össze ne zavarja azokat, míg viszont a többi érzék szállítmányában annyi volt az eleven és holt (a cselekvő és szenvedő) elem, miszerint az öntudat nem bírta azokat pontosan megkülönböztetni egymástól. Most azonban a hangszervek önkéntes mozgása által gyakorolván a maga erélyét, kiképzí magát a reflexióra (emlékezésre); e gyakorlatban rejlik az öntudat első cselekvése tehát. Mert ezentúl az érzéketek tartalmának rendezésében, az *énre* nézve a hang jellé válik, a jel szóvá, a szó fogalommá, fogantyuvá az emlékezet számára. Mikor aztán az emlékezet jelek által lassan-lassan eléggé megerősült, ekkor a fejlődés magasabb fokán, az *én* hathatós közbelépte által elmélődés útján alakulnak át bennünk az érzéketek képekké, a képek fogalmakká a fogalmak eszmékké, itéletté és tudományvá!

Ilyenformán Maine de Biran. Nem lehet tagadni, egy kis metafizikai íze daczára is, ennek az elemzésnek finomságát és mélységét, csak az a hiba benne, hogy szabatos fokozati különbséget akar megállapítani oly lelki tünemények között, melyek állandóan egymásba folynak és hogy fokozati szempontok gyanánt ismertnek föltett fogalmakat vesz föl és hogy a lelki élet tüneményeit, mint általában a régi iskola inkább ideologiai, — mint egyuttal fiziologiai nézőpontból is, magyarázza. Mindazáltal vizsgálódásai nagyon közelről tapogatták a megismerés elemi tényét, a mennyiben bizonyos, hogy érzéketek és az *én* egyesülése hozza létre az ismereteket s a kettő gordiusi csemója teszi ki a mi akarati és értelmi lényünket. Ezzel azonban még sem az érzéket, sem az öntudat problémája nincs megoldva, csupán megbolygatva. Mert ha fel- is felveszünk az öntudat, a szellem, az *én* fejlődésében mozzanatok, a minthogy fel is vehetünk fokozatot, akkor az *én* első szereplése azon fokon történik, a mit mi *phizikai öntudatnak* neveztünk, a második pedig azon, a mit Biran után hang vagy *szóbeli öntudatnak* lehetne mondani. De így sincs még megismerve az öntudat, ha csak ismertnek nem teszszük azt fel. Mert micsoda is az öntudat, az *én*? Próbakő, criterium az ismeret szerzésben, tehát egy, oszthatlan, állandó. Az, a mi eredetiségét, énjét, lángeszét és leleményét alkotja mindenkinek. A kifejlődött sejt tüneménye-e az, vagy pedig lappangó

állapotban a természet titka bennünk? — az érzékletek essenciája mondja a pozitívista, a priori eszme — feleli a methaphyzikus.

Elég az hozzá, hogy az emberi szellem háztartásában az öntudat és érzéklet elemi ténye közt összefüggés konstatálható, paritás azonban nincs, sőt ellentét van köztük, a mennyiben az érzéklet a szerzőfé!, az én pedig a késztartó, a rendelkező. Ugyanazon ellentét majdnem, mi az inductió és az intuitio, a naturalismus és az idealismus közt van meg.

Előbbi ugyanis azt mondja, hogy a természet az, mely létre hozza és szabályozza a szellemet, érzékleti tények útján fokonként, lassan-lassan értelmi törvények megértésére képesítvén őt s egyszersmind megokolván előtte azt: mi lesz, és mi kell legyen abból, a mi megvan. Ellenben az idealismus szerint a látható természet még nem minden; ellenkezőleg túl a látható természetten vagy legalább is annak a méhében rejlik valamilyes titkos elv; ezt kell, bármennyire szalad is előlünk, megfogni, hogy megérthessük: micsoda és mi kell, hogy legyen abból, a mi már megvan. Eloszlatni vagy megmagyarázni a kettő közt az ellentétet, arra nézve e pillanatban akármelyik elv szemüvegét tennők is fel, aligha képesek volnánk. Ha pedig az érzéklet és én tényeinek viszonyát és súlyát erőknék tekintenők: vajjon mennyiségleg ki lehetne-e számítani azok értékét. E számolásban első akadály az érzékletek végtelen bonyolultsága; valamint az égen egy rakás olyan ködképi csillag van a tejúton, a melyeket ha közlelről volnánk képesek szemre venni, önálló csillagoknak tartanánk, hasonlókép, ha szellemünk képesebb volna áthatóbb lenni, mint a mennyire nem az, akkor észrevennénk testünk alkotmányában még sok érzékleti szervet, olyant, mikből a homályos érzékletek származnak; csakhogy fájdalom! testi érzékleteink oly finom szövetűek, oly változékonyak, a zavaros öntudat ködképeibe, abba, a mit tárgyi vagy benyomásbeli érzékletnek nevezünk úgy beburkolvák, hogy tudományosan sem kézzel, sem észszel meg nem foghatók; változtasd meg a környezetet, a tárgyakat s az érzéklet is azonnal megváltozott. Ez az egyik akadály. A másik akadály az öntudatnak sejtyszerűségében, én voltában, sajátlagos eredetiségben rejlik, a mennyiben mint ilyen, a szervi képződés, az öröklés, vérmérséklet, véletlen körülmények s a nevelés befolyása alatt áll. — Megannyi majdnem kibetűzhetlen felirat! ez a másik akadály. Ha tehát az öntudat és érzéklet elemi lénye, ez az úgymondva — nyers anyag is, daczára a legfinomabb elemzésnek, oly kibetűzhetlen ködképekkel teljes, akkor mit lehet mondanunk a szókról, fogalmakról, eszmékről,

melyek amannak csak tükörei, fényképei, lenyomatai. Mert mirevalók is a szavak elménkben? Arra, hogy velök a külső tárgyak tulajdon-ságát, rajzát adjuk. E rajz, mint ilyen, a külső tárgynak sohasem adja közvetlen tartalmát, hanem csupán csak azt a képet, fogalmat, a melyet mi a tárgyról magunknak alkottunk. Ez a kép aztán, el-tanulva másoktól, a mi tudatunkban, szellemünkben van, mint szó. Ez a szó pedig nem egyéb jelnél, mely úgy viszonylik a jelzethez, mint a szó: *kép* s ez a dolog: a *falon függő kép* viszonylanak egymás-hoz. Távolság egy kevés van köztük, de azt áthidalja a képzelődés, az eszmetársítás. Ennélfogva tehát, a szók, a fogalmak, nem azt a világot fejezik ki, mely tárgyilag előttünk áll, hanem csak azt, a mely agyunkban alanyilag van meg. Mi aztán alanyilag minden szó-hoz magunk esatolunk egy bizonyos jelentésü kört; ez a kör pedig szintén függ az illető alany egyéni tapasztalataitól, értelmétől, körülményeitől. S bárha minden szó csupán egy-egy fogalmat akar fődözni, e fogalmat mégis ki-ki maga határozza meg s ritka dolog, hogy két embernél ugyanazon szavak jelentései egyezzenek.

Ennyi akadály áll a megismerés útjában, a legnagyobb pedig az, hogy még senki sem látott agyat gondolkozni.

Összegezve most a fentebb mondottakat: láttuk, hogy a vegyész kísérleteiben elemzi, megkülönbözteti, részekre szabdalja a testeket, hogy közelebből megismerhesse. Miveleteiben az ő egyik kémszere criteriuma, a testeknek egymáshoz és hozzánk való viszonya. Az alanyi és a tárgyi tapasztalat. Ily módon ismeri meg azokat. Mikor elemző buvárlatában elért a sajátságokig, melyeket abstractioknak mond vagy a tömecekig, melyeket erőknak nevez: azt mondja azok felől, hogy megismernünk nem lehet azokat, mivel megfigyelő képességünk határán kívül esnek. Mindazáltal sokat ismerhetünk meg az anyag tulajdonságaiból. Hasonlókép a psycholog is elemez és osztályoz a szellem természetének vizsgálásában. Többféle szempontból pillantva szét, látja a sejtben az életet, a fejlődött életben az érzékek működését s az érzékek működésében az érzékletek és az én keletkezését. Tudja, hogy a kettő egyesülése hozza munkásságba a szellemet, de hogy e munkában mennyi része van egyiknek, mennyi a másíknak, azt megállapítani pontosan nem tudja. Valamint a fogalom-képek esalhatatlan azonosságát sem — a szavakban. A mi magát az életet illeti, azt mondja felőle: nem ismerem lényegében, csak tüneményében látom; hasonlóképen vagyunk a fogalmak és eszmék keletkezésével. Mindaz-

által mégis valamit tudok és értek s az, a mit positive felburok fogni: az teszi az én ismeretemet.

Ismereteink e még mindig hiányos fokán: mi következik mind ebből? Az, a mit Göthe mondott volt: iparkodjál megismerni önmagadat és a dolgokat! Tagadólag szólva: ne állíts te laboratoriumodban vakon, orrodon a naturalizmus szemüvegével oly merészen, mintha feltaláltad volna a bölcsék kövét vagy felültél volna Archimédes pont-jára, melyen azt hiszed immár, miszerint képes vagy kivetni a világot az ő sarkaiból. Mi az élet, mi az erő lényege? — nem vagy képes megmondani. Ne izenj hát háborut a tényeknek, elég van magokban a szavakban. És ne erősítsd a te philosophiai és aesthetikai kísérleteidben, hogy az emberi szellemből merő természetrajz és leltározás segítségével sikerült immár fiókokba szedned, megmérned és liszták spanyolkinzójába szorítanod azt, a mi folyvást szalad előled, a mit nem tudsz megfogni, azt, a mi egyéni, önkéntelen eredeti, sajátlagos szellem én. A szép, a jó, az igaz! — hit, szerelem, önkéntelenség! — Igaz, van azokban fokozat, van ezekben erély, de ha van, fiókozhatók-e, megismerhetők-e azok s ha igen, a szellem jelenlegi fokán ki lehet-e fejezni azokat emberi nyelven!? Ne erősíts és ne állíts tehát felületesen és hebehurgyan, nehogy különben a tudnivágyót a te ismereteiddel félre vedesd, az együgyüt rászedd, a hozzáértőt pedig boszantsd, mert hát sok olyan dolog van az ég alatt s a föld színén, a milyenről a ti bölcseségtek még nem is álmodik, Horatio! Ellenben positiv ismereteid segítségével odáig, a meddig annak kémszere elér, iparkodjál megtudni a megtudhatót; igyekezzél a külső természet és belső természetednek még mindig homályos lapjáról legjobb hiedelmed szerint leolvasni annyit, a mennyit kibetűzhetsz s megismerni annyit, a mennyit megismerhetsz, rajta légy; a többit aztán bizd a jövőre, hogy maradjon valami Isten számára is: — ez teszi azt, megismerni.

Balásy Dénes.

A LÉLEKRE VONATKOZÓ ELMÉLETEK.

Wundt Vilmos álláspontja.

Az emberi szellem megnyilatkozásának egyik legérdekesebb tünete azon, különböző elméletekben napfényre jött törekvés, melylyel századokon keresztül, a mióta a tudomány és philosophia létezik, azon titkos ajtó felnyitásán fáradoznak, mely a lélek problémájának megértéséhez vezet.

E törekvések egymást keresztezték és keresztezik most is; az egymással harcban álló elméletek egymást dönték le; az emberiség szellemóriásai egész erejükkel döngeték a problema titkos ajtaját, de ez ajtó nyitját megtalálniok nem sikerült s igen sokszor a problema megfejtése helyett az ajtót felfeszíteni törekvők egymás ellen fordíták eszközeiket, fegyvereiket nagy elkeseredéssel.

E századokon keresztül tartó sikertelen küzdelembe azonban az emberiség kiváló gondolkodói bele nem untak. — Újabb, a mostani philosophia műhelyeiben készült eszközökhöz fordultak a tudósok, hogy eldöntsék azon kérdést: *mit kell érteni az alatt, mit közönségesen léleknek mondunk, mi a léleknek és a lelki jelenségeknek természete?* Az eredmény az, hogy e kérdésekre ismét a legkülönbözőbb feleleteket adják. E feleletek oly harcban állanak egymással, mint a tenger szörnyei: — egymást falják fel. Kölesönösen megsemmisítik, lerombolják egymást. Az újabbkori philosophiában, különösen Cartesius óta felmerült ezen különböző feleleteknek okát azon álláspontok különbözőségében találjuk, melyekről a tudósok, az újkori philosophiában alapvető fontossággal először Cartesius által fejtegetett állag, substantia iránt viselkednek; — vagyis a feleletek különbözősége attól függ, vajjon az illető tudós mint viselkedik a következő kérdéseket illetőleg: 1. Lehet-e a tüneteket valamely állagra, substantiára visszavezetni? Ha igen,

akkor 2-szor objectiv érvényességü-e ezen állag, substantia és 3-szor mily mértékben veheti igénybe az objectiv jelentőséget?

E kérdésekre adandó feleletek elhatározó befolyást gyakorolnak a következő kérdésekre is: Lehet-e azon tüneményeket, melyeknek összkézpete azon tartalmat adja, mit lélek névvel jelölünk, — egy lélek-állagra visszavezetni? Vagyis lehet-e az állag kategoriáját a lelki életre alkalmazni? 2. Az állagnak van-e objectiv értéke, vagyis az objectiv értéket tekintve, érdemes-e a lélekállapotot felvenni s ha igen 3. mily mértékben bír objectiv jelentőséggel a lélek-állag?

Mindenesetre legfontosabb azon kérdés: állag-e a lélek vagy nem? E kérdésre is számtalan, egymástól különböző feleletet találunk, mert a legmerevebb tagadástól a leghatározottabb igenlésig, e két szélsőség között a jelzett kérdésekre is történő feleletek közbejátszása folytán számos vélemény-árnyalat érvényeskedik és a lélek természetét illetőleg a régi és az újabb philosophiai nézetek között az a különbség, hogy míg régente egyszerre legfőlebb egy-két ellentétes elmélet uralkodott egymással szemben, addig napjainkban az idők során át lassanként kifejlődött elméletek, az összes tudományok vívmányai által elért eredményekre támaszkodva, valamennyien érvényesíteni akarják jogukat, jeléül annak, hogy századunk nem fogadja el vakon az átöröklött nézeteket, hanem valamennyi irányában kritikailag jár el, keresvén az egyoldalú álláspontokban az értékes eredményt azon célból, hogy az egyoldalúságok hiányait kiegészítő, kiegyenlítő magasabb szempontokra emelkedhessék.

Igy azután találunk olyanokra, kik a lélek-állagot egyáltalán tagadják s kik részint materialistikus, részint scepticus — positivista állásponton állanak.

Igy gondolkodnak a philosophiai kritikával nem bíró természet-tudósok, mint Büchner, Moleschott, C. Vogt és a tulzott Darwinisták, még azon nézet képviselője is — Haeckel, — mely szerint sejtlélek létezik. (L. erről Virchow: Die Freiheit der Wissenschaft, 14. és 27. l.); skeptikus alapon állanak a positiv értelmű empirikusok, mint Laas E., Wundt V., részben Siebeck H., R. V. Schubert, Soldern s mások. — Találunk olyanokra másrészt, kik a lélekállagot védelmezik, még pedig kritikailag és dogmatikailag. E védelmezők egyrésze a lélekállag felvételét egy hypothesis vagy egy postulatum értékével bírónak mondja; mások metaphysikai dogma értelmében absolut bizonyosságot tulajdonítanak neki; ismét mások egy ismeretkritikailag jogosult tétel jelentő-

ségében, csak a tüneményt megillető bizonyosságot vesznek igénybe számára. Metaphysikai dogma értelmében, de azért nem teljesen dogmatica fogják fel a dolgot Lotze és követői. Lasson és más Hegelista, és a Herbartisták is, nemkülönben Harms, kivált halála után közzétett felolvasásaiban és Spitta psychológiájához irt bevezetésében. Kritikailag ítélnék e kérdésben Liebmann és Kant más újabb követői, azonkívül Lipps, Natorp stb., de ezek is mind a legkülönbözőbb módon, amennyiben némelyek phänomenalistikus és subjectiv. mások ismét a realistikus és objectiv criticismust érvényesítik. A legszélsőbb álláspontot foglalják el egyrészt a materialisták és a skeptikus positivisták, másrészt a realisták.

Ezek között foglalnak helyt az átmeneti álláspontok hívei, kiknek véleményét Witte* a következőleg csoportosítja:

I. *A materialismus és a léleknek tagadása*: a lélek csak productum, a testnek accidentiája, járuléka vagy functiója. II. *A skeptikus positivismus*, különösen Wundt V.-nál: a lélek egy lett dolog, de nem állag. III. *A kantianismus és criticismus*: a lélek tünemény, maradandó lényegességének felvétele az értelem postulatuma és pedig: a) *Kant saját tana* a lélek lényegéről összhangzásban ismeretelméleti alapnézetével: a lélek objectiv tünemény, állagisága az értelem postulatuma; b) *a subjectiv criticismus és relativismus*: a lélek subjectiv tünemény, így leginkább Schopenhauernál, kinek theoriájában a lélek, mint képzet, vagyis a lélek, mint pusztá látszat, jelenség szerepel; c) *a subjectiv criticismus és a relativ phänomenalismus módosulásai*: a lélek individualis tünemény; d) *a nominalistikus phänomenalismus és empirismus*: a lélek czím és név. IV. *Az absolut idealismus és a modern realismus*: a lélek állagiságának igenlése és pedig: a) *az absolut idealismus*: a lélek állag mint relativ állandó realis egység a levés processusában, nevezetesen: α) Fichte Én — fogalma és a lélekállag, mint a tudat történéseinek elve; β) Schelling tana és a lélekállag, mint a szellemnek a tudattalan természetprocessusból előjövő tudatos életének megmaradó léte; γ) Hegel tana a subjectiv szellemről és a lélek mint lett állag és mint átmeneti mozzanat az absolut levés processusában. b) *Fries, Herbart*,

* «Das Wesen der Seele und die Natur der geistigen Vorgänge im Lichte der Philosophie seit Kant und ihrer grundlegenden Theorien historisch-kritisch dargestellt von Dr J. H. Witte, Professor an der Universität in Bonn». Halle-Saale. C. E. M. Pfeffer (R. Stricker) 1888. 4. lap.

Bencke félig dogmatikus realismusa: a lélek mint realis, érzékfölötti dolog és állandó lét. c) *Schleiermacher, Trendelenburg, Lotze és Harms tudományos realismusa*, vagyis: α) a lélek mint tudat realis elve egy organismusban; β) a lélek mint lett pszichikai állag; γ) a lélek mint egy realis érzékfölötti dolog, mely az állag czimének megfelel; δ) a lélek mint az individualis szellemi élet állagias abstractuma, vagyis megtestesített szellem.

Ime! a nézeteknek e tarka-barka sokfélesége jelzi a mostani kutatást, mely a lélek substantialis felfogásának és a szellemi jelenségek természetének problémájára irányul.

E nézetek között legérdekesebbnek tartjuk Wundt V. elméletét, Wundt napjaink egyik legkiválóbb philosophusa és nézetei a psychologia, nemkülönben a logika terén napjainkban szerteszét elterjedtek és különösen a kísérleti psychologia terén elévülhetetlen érdemeivel ismertté és tiszteltté tette nevét azok előtt is, kik félpositivismusával egyet nem értenek.

Wundt valóságos iskolát teremtett a psychologiai kutatásokat illetőleg. Tanai sok követőre találtak. Tevékenységének központja a vezetése alatt Lipcsében működő experimentalis psychologia számára felállított seminarium. Azon kutatásai, mikkel a lelki mozzanatok érzéki jelenségeit, a lelki tünemények időbeli lefolyását és térbeli működéseit igyekszik feltárni, korszak alkotók a psychologia terén, és azok elismerését is kivívták, kik e kísérletekből Wundt és követői által a lelkijelenségek természetére vonatkozó, levont következtetéseket el nem fogadják.

Nagybecsű dolgozatai, melyek tárgyunkra vonatkoznak, a következők:

1. Grundzüge der physiologischen Psychologie. Leipzig Engelmann. 1874.

2. Logik. Eine Untersuchung der Principien der Erkenntniss und der Methoden wissenschaftlicher Forschung. Erster Band: Erkenntnisslehre. 1880. Zweiter Band: Methodenlehre. 1883. Stuttgart, Ferdinand Enke. 1883.

Essays. Leipzig. Engelmann. 1885.

3. Philosophische Studien. Leipzig. Engelmann. A kísérleti lélektan vizsgálódásait magába foglaló időszakos folyóirat.

E művek alapján tegyük vizsgálódásunk tárgyává Wundt azon nézeteit, mik a lélek és a lelki jelenségekre vonatkoznak.

Wundtnál is a lélekre vonatkozó elméletek a legszorosabb összefüggésben vannak ismeretelméleti tételeivel és ezek között különösen azokkal, melyek a külső és a belső tapasztalás mivoltára, a tárgy, a tulajdonság, állapot s az állag fogalmára vonatkoznak. Ha tehát Wundtnak a lélekre vonatkozó elméletét ismerni, átérteni akarjuk, — okvetlenül szükséges tudomást szereznünk ismerettani álláspontjáról, ez álláspont főbb tételeiről, melyekben a lélekről alkotott nézete gyökerül.

Bármennyire ágazzanak is el az ismeret kifejlődése felett a nézetek — mondja Wundt Logikája 1-ső részének 358-ik lapján — abban mégis megegyeznek, hogy a gondolkodás maga nem elégséges valamely ismeret előhozásához, hanem tartalommal kell birnia, mi számára valami módon adatik. — Azon kérdéssel: hogyan nyújtatik a gondolkodás számára e tartalom? veszik kezdetüket az ismeretelméleti irányok. E különböző nézeteket két ellentétesre lehet visszavezetni: az *empirismusra* és a *rationalismusra*.

Minthogy a gondolkodás a *belső* és a *külső* tapasztalás sokféle tartalmának összefüzéséből áll csak, azért — az empirismus következtetése szerint — minden ismeret a tapasztalásból ered. De másrészt minden tudás bizonyosságot, ez ismét evidens tételek alá való helyezést tételez föl, azért — így válaszol az ellentétes rationalismus — csak oly tartalom hozhat elő valódi ismeretet, mely ép oly eredeti és minden tapasztalást megelőzőleg evidens, nyilvánvaló, mint magá a logikai gondolkodás.

E nézetek heves küzdelmet folytattak az idők folyamában. Küzdelmük magas hőfoka azonban nem a dicséretre méltó ismeretelméleti buzgalomból, hanem inkább abból származik, hogy a kérdést ethikai érdekekkel keverték össze, töményítették meg. Általán az ethikai szempontok gyakran meghamisítják az ismerettani kutatásokat és azért az ismeret-elméletnek legelső kötelessége az ethikai érdekekkel szemben megvonni a szigorú határokat.

Wundt szerint a világnézetek története a legősibb mythologiai gondolatkörtől kezdve a legközelebbi mult rendszereig — egyszersmind története annak az összeolvasztásnak, minek folytán az embernek ethikai kívánalmait és kedélyszükségeit theoretikus világismeretébe szakadatlanul bejátszatták és csak lassan sikerül a philosophiának az empiriai tudományok segédkezése mellett mindkét kört egymástól elválasztani.

A két ellentétes nézet — az empirizmus és a rationalismus — minde-
 nike az újabb korban a végső határokig kifejlődött, előhozván mindazon
 fokokat, miket következetesen meghaladniok kellett. Utjuk végső határ-
 állomását egyrésztől a tiszta gondolás (Hegel), másrészt a tiszta tapasztalás
 (Joh. Stuart Mill) képezi. — A «tiszta gondolás» célja minden adottságot az immanens fogalomszükségesség alakjába átvarázsolni. Hegelnél
 a külső és a belső tapasztalás alakjai az általány immanens fogalom
 kifejlődésének fokai. Eldobja tehát a tapasztalati tudományoknak kuta-
 tási és vizsgálati módjait, hogy saját útján haladhasson. Az eredmény
 azonban az, hogy lényegileg a tudományos vizsgálat alá nem vett
 nyers tapasztalatnál állapotodik meg.

Az empirikus természettudós, ki Hegel természetfilosófiáját
 kezébe veszi, folyton ösztökélve érzi magát arra, hogy Hegelt figyel-
 meztesse, miszerint a nehézség, hő, fény, hang nem lényegeg, hanem
 csak érzéki tünemények, melyek oly előzményeken alapszanak, miket
 közvetlenül észrevenni nem lehet. Ime itt az apriorista az empiristá-
 val szerepet cserélt. A «tiszta tapasztalás» feladata a tapasztalásban
 adottból mindazt eliminálni, mit gondolkodásunk visz abba bele vagy
 a mit abból kiokoskodni, következtetni hisz. Ez állásponton mindenek-
 előtt áldozatul kell esniök a causalitas és az állagfogalmaknak; ezeket
 követik azon fogalmak, miket a naív tudat a tapasztaláshoz hozzá-
 gondol, t. i. a dolog, tulajdonságai és működései, az előkelő substans-
 és causalitas-fogalmak e köznapi előfutárjai; — nem kevésbé mellőzn
 kell a hypothetikus előfeltételeket, mikkel az empirikus kutató a
 tapasztalást megmagyarázni hiszi. Így azután ezen eliminálási kísérlet
 az érzetnél végződik, melyhez legfőlebb még — természetesen substan-
 tialis hordnok nélkül — a mozgást csatolják ez álláspont emberei. A tiszta
 tapasztalás következetes keresztülvitelének kísérletei, mondja Wundt,
 nagy haszonnal jártak. Okvetetlenül szükséges ugyanis, hogy az ember
 egymástól távol tartsa azt, a mi a közönségesen ugyrevezett tapasztalásban
 valóban tapasztaltatik attól, a mit hozzátoldunk. A köznapi
 tapasztalás mindkettőt elegyíti és a régi empirizmus ép oly kevésbé
 jutott határozott elkülönítéshez, mint a rationalismus. — Tényleg a
 tiszta tapasztalás néhány követőjénél valóban ez a főcél. Téved azon-
 ban ezen álláspont, ha a tudományos kutatás feladatául azt tüzi ki,
 hogy csak az ezen eliminatio által nyert tiszta tapasztalati elemekre
 szorítkozzék, mert akkor az empirizmusnak elkerülhetetlenül sorsa az
 lesz, miszerint a tapasztalati tudományok helyére egy aprioristikus

metaphysikát helyez. A tapasztalati tudományok ugyanis tényleg folyton oly előtételeket vesznek föl, melyek közvetlenül nem a tapasztalásból nyertettek, hanem ahhoz hozzákapszoltatnak, hogy az egyes tapasztalatokat az emberi értelem magyarázási szükségérzetét kielégítő módon összeköttetésbe hozzák. A mennyiben tehát azon tételt, mely szerint minden tudást a benne rejlő tiszta tapasztalásra kell reducalni, — nemcsak ismeretelméleti postulatum gyanánt használják, hanem a tudományos kutatás elvévé akarják emelni, oly útra tévednek, mely a valódi tapasztalati tudományok eljárási útjaitól messze eltér. — Mintán csak a tiszta érzet egyedül találtatott olyannak, mely a tapasztalásnak már többé nem eliminálható eleme, — a további feladatnak abból kell állania, hogy ezen egyedüli elemből egy tudományos nézet kifejlesztessék. Két kivitel lehetséges: vagy reducaljuk, a gondolkodásnak egységre törekvő szükségérzetét követve, az érzetek sokaságát egy egyetlen ősérzetre, melyben vagy az eleatáknak tiszta léte vagy Heraklidnak örök levése újulna föl; vagy pedig azon utolsó elemeket mint sokaságot vesszszük föl és vonatkozásukból magyarázzuk a világot, — akkor pedig egyenesen beleesünk a Herbart-féle metaphysikába, melyből csak az állag neve távolított el.

Ha tehát a radicalis apriorismus alkalmilag a naiv empirismusba csap át, a legkövetkezetesebb empirismus pedig a maga részéről az aprioristikus metaphysika felé evez, úgy nagyon könnyen következtethetjük, — mondja Wundt, — hogy ez irányok az ismeret természetét illetőleg mesterségesen lettek ellentétes nézetekké fölszigázva; eredeti és jogosult jelentőségük csak abban áll, hogy jelzik azon különböző utakat, melyeken az ismeret kifejlődését illetőleg vizsgálatokat lehet tenni. — Tényleg, mint methodikai útmódok, a gondolkodás ezen irányai elválaszthatatlanul össze vannak és voltak is mindig kötve. A legmegrögzöttebb apriorista sem kerülheti ki a tapasztalást és akarva, nem akarva, constructióiban tekintettel kell lennie reá. Az empiriai kutató számára pedig csak az utángondolással megvizsgált, összeköttetésbe hozott és bizonyos körülmények között még speculativ előtételekkel is bővített tapasztalások nyerne csak tudományos jelentőséget. A küzdelem a két irány között csak akkor indul meg, midőn mindegyik apodictikus tételeket állít föl az ismeret forrásairól. De még ekkor is gyakran nincs tisztában az ember a közöttük levő ellentétesség valódisága felől.

Hogy mindannak, a mi megismerendő, valami módon tudatra kell

jutnia, tehát, hogy belsőleg tapasztaltatnia kell, — minden oldalról elismerik. Az aprioristának el kell ismernie, hogy végre is tapasztalásra és csakis tapasztalásra támaszkodik, és az empiristának be kell látnia, hogy minden tapasztalás végtére is belső, tehát gondolkodásunk eredménye. Így tehát az ellentétesség tulajdonképen abban áll, hogy az első inkább az általunk önként előhozott képzetösszeköttetéseknek tulajdonít nagyobb értéket, az utóbbi pedig inkább azoknak, mik akaratumk nélkül szereplő kényszer folytán keletkeznek, — de sem amaz nem vonhatja ki magát az észrebevés kényszere alól, sem ez a gondolkodás önkénye alól. Nem lehet csudálni ezekután, ha néha egyik sem tudja biztosan, vajjon apriorista-e vagy empirista? Azért szünnek meg mindinkább az apriorista és empirista elnevezések, a mint határozott tudományos feladatokról van szó. Az «általános álláspontokról» való vitákban azonban szerepüket főleg ethikai érdekek szempontjából, még most is nagy lármával játszák.

Minden ismeretünk — mondja Wundt — a külső és a belső tapasztaláson, észrebevésen alapszik s azért hibáztatni kell a mai metaphysikában is még mindig élő azon platói gondolatot, mely szerint a philosophiának az érzéktőlöttiekkel van dolga. Ez oly gondolat, mely a philosophiáról ép oly kevésbé áll, mint a physikáról vagy chemiáról, mert az érzéktőlötti ismeretünk körén kívül esik. Az ismeretknél okvetlenül ügyelnünk kell a subjectiv és az objectiv elemekre. Bár lényegében minden ismeretünk, minden észrebevésünk, mint tudatunk állapota subjectiv, de ebből korántsem következik az, hogy ismeretünk tárgya objectiv nem lehet. Az objectiv ismeret tagadása azon legnagyobb előítéletek egyike, mik alatt a philosophia valaha nyögött. Az ismeretben vannak oly elemek, miknek forrása maga az észrebevő subjectum és vannak ismét objectiv jelentőséggel bírók, miket az észrebevő tudatából levezetni nem lehet, a miket tehát mint adottakat kell tekintenünk, melyek előállása nem tőlünk függ. Ha objective bizonyos ismeretekre szert akarunk tenni, folyton szem előtt kell tartanunk, hogy az emberi szellem természete hozza magával, miszerint sok oly dolgot okoskodik bele a természetbe, mik ott valójában elő nem fordulnak. A helyett, hogy a természetjelenségekből a történet törvényeit merítené. — arra törekszik, hogy saját eszméit a természetbe bevigye. A természetet azonban — mint Baco mondja — nemcsak meg kell figyelni, hanem meg is kell kérdezni, azaz nekünk nem szabad a megfigyelést saját előre megállapított nézetünk szerint,

kiszínezni, hanem véleményünket a megfigyelések szerint kell igazítanunk.

Két okot lehet fölhozni, mint olyanokat, melyek az objectiv ismeretet és a kielégítő természetismeretet leginkább megakadályozzák. Az egyik a föltétlen megbízás az érzéki látszatban; a másik abban a törekvésben rejlik, hogy oly fogalmakat, melyek az emberi gondolkodás és érzés köréből vétettek, a világ megmagyarázására használjuk. Mindkettő ugyanazon egy okban gyökerül: az ember törekszik saját lényét a világra reáerőszakolni. Mert az érzéki látszat is, bár a külső dolgoknak érzékeinkre való hatásából származik, mégis valójában ez utóbbiak természete által van meghatározva. Fény és szín, hang és nehézség csak annyiban léteznek, a mennyiben a dolgok szemet, fület és tapintó kezet találnak, mikre reáhatnak. — Ha az érző embert elgondoljuk, akkor a külső okok ugyan megmaradnak, miknek következtében a benyomások előállanak, de a fény, hang és nehézség nem lesznek többé azon okoknak nevezhetők, vagy legalább nem azon értelemben, miket és melyet eredetileg ezen jelzésekkel összekötöttünk. Azon gondolat, hogy a természet egészében és minden részeiben czélszerű és szép, — szintén subjectiv eredetű. Ha a szemlélő embert elgondoljuk, úgy eltűnik a czél, a tökéletesség, a szépség ép úgy, mint a fény, hang, nehézség és csak azon kérdés marad fenn, mily objectiv törvényekben van forrása a világ azon aesthetikai fölfogásának, melynek a «kosmos», a szépen berendezett nevet köszönheti.

Azon hiszemben, hogy a világ úgy van alkotva, a mint érzékeinkben visszatükröződik és a mint aesthetikai érzelmünket fölkelti, — érzeteinket és érzelmeinket a valóságos dolgok helyére teszszük. De bármily határozottan ismerjük is el mindezt hibának, mégis reátapadnak e hibának nyomai még most is a világ állapotáról alkotott mai nézeteinkre annak bizonyosságául, hogy mily rendkívül nehéz azon hozzáadásoktól abstrahálnunk, miknek folytán lépten-nyomon érzeteinkkel és gondolatainkkal ruházzuk föl a dolgokat. Mennyivel inkább bele kellett esnie e hibába a régi kornak, mely előtt e hiba még nem volt felderítve, s mely a természetről alkotott magyarázatait illetőleg egészen a naiv, kritikailag nem reflektáló tudat álláspontján volt. Ezen álláspont meghaladásában, azon ismeretnek szakadatlan előkészítésében, hogy képzeleteink nem maguk a dolgok, hanem csak jelek, melyek ezekre vonatkoznak: ebben áll legalább is oly mérvben.

mint a megfigyelt tények növekvő sokaságában, a természetismeret előhaladása.

A küzdelem, egyrészt az emberi természet azon eredeti hajlama közt, mely az érzéki látszat és az előre alkotott fogalmak szerint alkotja meg képét a világnak, másrészt a tudomány azon szakadatlanul folytatott törekvése között, hogy a naiv tudatnak ezen álláspontját meghaladja, — e küzdelem a legvilágosabban tükröződik le a külső lét általános alapja, az anyag, a materia lényege fölött alkotott nézeteink fejlődésében. El lehet mondani, hogy az anyagról alkotott theoria története azon eszméknek kis térre szorított képét nyújtja, melyek különböző időben a természetkutatás egésze fölött uralkodtak.

Ha e történet, mint általán minden tudomány története egyrésztől az emberi szellem tévedéseinek krónikáját foglalja magában, másrészt azt is mutatja, hogy bizonyos korán megismert igazságok kezdettől fogva már a járnai kezdő, tapogatózó kutatásban is mint vezéresillagok világítottak és azt a sokféle tévútakról mindig az igazi útra visszavezették. Oly eszmék, mint milyen ezen tételben foglaltatik, hogy az anyag minden változó alakulata egy változatlan, meg nem semmisíthető létet bir alapul, fölsendülnek már az anyagról alkotott legrégibb, félig mythikus képzetekben is. Ezek nem származnak a tapasztalásból, mert minden tapasztalást megelőznek, sőt mi több, a nyers tapasztalásnak, mely a közvetlen érzéki látszatra támaszkodik, éppen ellentmondanak. Az emberi szellem azon keserű igazságért, hogy tévedéseinek nagyrésze saját előre alkotott fogalmaiból származik, vigasztalást, kárpótlást találhat azon tényben, hogy viszont a legtisztább és legáltalánosabb ismeretei ép ilyen fogalmakban birják forrásukat, mondja Wundt («Essays», 25—27. l.)

De bármennyire elimináljuk ismereteinkből, észrevevéseinkből a subjectiv elemeket, mégis végezetül egy maradékra találunk, mely korántsem objectiv eredetű, hanem subjectiv természetű és csak hypothetikus érvényű, ez pedig az állag, a substantia fogalma, melyre a speculatio a tárgyfogalom kifejlesztéséből jut. Hogy az állagfogalom mivoltát átérthessük, vizsgálnunk kell azon utat, fejlődési folyamatot, melyet az emberi szellem követ, midőn e fogalmat megalkotja.

Dr Buday József.

ÉRTESÍTŐ.

Carl du Prel. Die monistische Seelenlehre. Ein Beitrag zur Lösung des Menschenräthsels 1888. Leipzig Ernst Gunther. 6. M.

Mig a modern tudomány határozottan positiv irányban igyekszik megalakulni, megbízható adatokat halomra gyűjtve és azokat általános törvényekre visszavezetve, addig az emberek közt csendesen, de nagy sikerrel terjed egy más áramlat is, mely a modern tudományt korlátoltnak, s így kiegészítésre szorulónak hirdeti s oly tünemények megfigyelésével foglalkozik, melyeket amaz keretébe felvenni nem szokott. Ezen irány, mely újságra nem tart igényt: a mysticismus, mai legterjedtebb alakja pedig, a spiritismus. Bölcsője ott áll, a hol az emberi művelődés kezdete; az önálló lélek első fogalmazása a spiritismus első fellépése, mely azóta változatlanul maradt alapgondolatainál, tápot nyerve a vallásos tanokban s az emberi lélekbe behizelkedve azon könnyedség folytán, melylyel ennek legtöbb óhajait: az örök életet, elvesztett kedveseink újra meglelését stb. kielégíteni igéri. Hozzá járul a tünemények mystikus természete; mind az, a mi az emberi értelem előtt titokzatos, vonzó erővel van a phantasiára s ha az értelem hideg honzolgatása elől szétfoszlik, a sziv homályában, annak melegében újra megalakul s új életre ébred. Minden idők babonája szolgáltatja e főtényeket; az ókor titokzatos képzelmei átmennek a középkori boszorkányok rettentő alakzataiba, s fönntartva magukat számtalan formákban, mint kíséreltek és szellemek (spirits) élednek fel újra, korunkbeli millió hivek lelkeiben.

A «józan» tudomány nem veszi tekintetbe ezen sötétben dolgozó munkásokat; azt véli, hogy a mult századok által inaugurált felvilágosodottság végleg eltávolította az ezen tüneményekben való hitet s az újabb tapasztalatokat hideg büszkeséggel ignorálja. Csak néha-néha rezzen fel nyugodt bizalmából, mikor tudományos tekintélyek (Wallace, Zöllner, Ulrici stb.) mégis valami valót vélnek a Slade-k

mutatványaiban találhatni s akkor (mint Wundt) nyílt levelekben tiltakoznak ezen «ujabbkori babona» ellen, mely állítólag a tudomány fennállását veszélyezteti s az emberiség erkölcsi niveauját leszorítással fenyegeti. Ily módu tiltakozásoknak azonban eredményük nincsen; egy tekintély szólal fel a másik ellen, de hatalmi decretumokkal tények ellen nem lehet harcolni. Itt csak egy út van: *kimutatni a tény nemléteét*. Maga a spiritismus annyira van, hogy elméleti és gyakorlati úton szervez propagandát; ott dolgozik havi folyóirata, a «Sphinx» (kiadja Hübbe-Schleiden) s pártosai, kiknek száma igen nagy, minden tőlük kitelő dialektikával elméleteket írnak, melyekkel a titokzatos tüneményeket magyarázhatni vélik. Ilyen könyv az is, melyről e sorokban olvasóinkat értesíteni kívánjuk.

Du Prel régóta foglalkozik a mysticismus kérdéseivel. Nemcsak mint munkatárs szerepel a Sphinx hasábjain, hanem önálló művekben is többször fejtegette tanait. Legtöbb feltűnést okozott: «Einrichtungsgeschichte des weltalls. Entwurf einer Philos. der Astronomie» 1882. és «Philosophie der Mystik» 1885. Kisebb iratai is szellemes, bár nem igen éles kritikai írónak mutatják be. Az 1888-ban megjelent: «Die monistische Seelenlehre», melyről itt szólni kívánunk, mindezen előnyökben és hiányokban osztozik. Nyelvezete bizonyos válogatottságot nem nélkülöz, olvasottságát bőven van alkalma feltüntetni, dialektikája és harcias írásmódja az olvasmányt élvezetessé teszik; de az egész műnek berendezése kissé el van fedve a sok polemikus és bíráló megjegyzés által, melyek az egyes fejezetekben előadott eszmemenetet, nem mindig kellemesen félbeszakítják. Kritikai óvatossága itt sem szolgálhat példányul, sokszor egy: «igy kell lennie» — elegendő bizonyítékul látszik neki igen fontos tételekben is; tanainak összefüggését pedig logikai értékükre nézve azonnal megfoglaljuk vizsgálni.

Du Prel nagyon jól érzi, hogy vállalata nem népszerű a tudományos körök előtt. Bevezetésül azért gyengíteni igyekszik azon tiltakozás súlyát, melyet a positiv tudomány az ilyféle fejtegetések ellen hallatni szokott. «A tudomány eredendő hibáját» fejtegeti, melyből a mystikus lelki tünemények elvetése és mellőzése eredőnek látszik. Ez őshiba szerinte «nem a természet magyarázásában, hanem a tények késői elismerésében rejlik». (4 l.) A tudomány ezen hibája éppen erényeinek kifolyása. Minden tudomány ugyanis rendszeres alakra törekszik; mihelyest ezt valami módon elérte, új tényekkel szemben elzárkózik s azok ellen tiltakozni szeret. A tudomány ezen apriorismusa pedig testü-

leteknél még véresebb, mint egyeseknél. Pedig a felett, hogy valami lehetséges-e vagy nem, csak a logika határoz; a mikor tudományos társulatok tényeket tagadtak, mivel érthetetlenek voltak, mindig kudarcot vallottak. Így történt ez a meteorokra nézve. Az 1790 jul. 29-diki meteoroesésre hihetetlenül fejét rázta Lavoisier, Laplace, Arago — s évtizedekig nem akarták magát aényt sem elhinni. Fulton felfedezését I. Napoleonnal közölte, kinek az akadémia mathematicae bebizonyította, hogy sineken csak akkor járhatnak gőzkocsik, ha kerekék és sinek fogasak. Franklin előadását a villámhárítóról a londoni akadémia 1752-ben hahotával fogadta s értekezései közé fel sem vette. Tissot állítását, hogy a hályog megoperálható, a párisi akadémia «hallatlan gorombasággal» fogadta. Midón Reis Fr. 1861-ben galvanikus áram által megindítható telephont mutatott be a frankfurti phys. társulatnak, egy jelenlevő professor physicus és későbbi elnöke az internat. elektromos kiállításnak, még 1862-ben is jelentéktelen játéknak bélyegezte az egészet. Mesmer az állati magnetismussal ép úgy járt; a berlini akadémia ezen jelentésére felelt ugyan, de visszautasítólag, a párisi pedig még 1826-ban 11 orvos jelentését, melyben a somnambulikus tünemények tényekül voltak elismerve, *egyszerűen elhallgatta*. Végre Double orvos azt javasolta: «Je propose, qu'à l'avenir il ne soit plus répondu aux demandes de cette nature et que l'académie s'abstienne».

Ilyen tapasztalatok után du Prel azt hiszi, hogy a tudós társágoknak és egyeseknek tiltakozása tények ellen, rosszabb a babonánál is; mert a babona aényt legalább elismeri, habár magyarázata helytelen is, az apriorismus pedig a tényeket elveti s annyiban tudomány ellen cselekszik mindaddig, míg e tények nemlételet be nem bizonyítja. A világ rejtélyét annálfogva nem lehet az eddigi tudomány álláspontjáról megfejteni, mert a mai tudomány a tüneményeknek csak egyik felét ismeri; hanem hozzá kell venni a mystikus tüneményeket is, melyek az emberi lélek életében észlelhetők.

A philosophia feladata a világot megmagyarázni. Minthogy pedig a világ természet és szellem, azért csak három magyarázó út lehetséges, 1. a természetet a szellemből (idealismus), 2. a szellemet a természetből (materialismus), 3. mindkettőt egy harmadikból lehet levezetni, mely a kettőnek közös lényege. Da Prel ez utóbbi álláspontra helyezkedik s ezt monismusnak nevezi; minthogy azonban véleménye szerint a világ rejtélyét az ember rejtélye nélkül nem lehet megérteni, azért

a jelen könyvben csak az *ember lényegét* igyekszik felderíteni. Nem akarjuk már e helyen megjegyzéseinket megtenni, nehogy a mű logikumát elfedjük, azért folytatjuk du Prel elmékedését, melylyel a szellem és természet egységét bebizonyíthatni véli. Ha a test és az öntudat (mint a lélek főtulajdonsága földi létele idején) egy közös harmadiknak különböző oldala, akkor a természeti (testi) tevékenységben a szellemit (gondolkodó), a szellemiben pedig a testit kell kimutathatni (50. l.). A gondolkodó és szervező (organisirend) elvnek ugyanannak (identisch) kell lennie. E mellett szól 1. azon formális elv, hogy minden tevékenység a legesekélyebb ellenállás irányában halad, a mit Spencer a természetre nézve kimutatott s a mit szellemi téren is tapasztalunk. A philosophia maga: gondolkodás a legesekélyebb erőmérték szerint (mint Avenarius kimutatta: «Philos. als Denken der Welt gemäss dem Princ. des kleinsten Kraftmasses» 1876. című művében). Ez azonosság a formai elvben csak onnan érthető, hogy ugyanazon közös lényeg működik szerinte (54). Ugyanezen formai elv van a deductiv eljárásában, a nyelvben, költészetben és rímekben is.

2. A két oldal közt ezen oknál fogva nagy hasonlóság található. Eltekintve azon üres játéktól, a melyet du Prel az éhség és tudnivágy, emésztés, kiválasztás és szellemi megfelelőik közt űz, — rendkívül nevezetes két tényt hív segítségül tételének bebizonyítására: a szervkivetítést (organprojection) a technikai téren* s az aranymetszetet (der goldene Schnitt, sectio aurea) a művészetben és természetben. **

* A szervkivetítésnek nevezetes gondolatát *Kapp Ernő* fejtette ki a technikai téren: «Grundlinien einer Philosophie der Technik» című művében (1877. Braunschweig). E mű, melynek hatását a mi irodalmunkra még sehol sem észleltem, azon elvet állítja fel, hogy a technika az első eszköztől kezdve nem egyéb, mint az emberi test valamely szervének öntudatlan utánzata, mely visszafelé megérteti az ember szervezetét is. Így pl. a zongora a fülesiga szervezetét utánozza; a camera obscura a szemet; a beszédszerveket a sipok; a szívet a szivattyú; a hidak építése a csontszerkezetet (Culmann-Meyer-Wolf); a telegraph az idegrendszert; a gőzgép az egész testet 5. l. Mindezeknek magyarázata Kapp szerint a nemtudatosban található, mi által Carus és Hartmann tanai mellé kerül szelleműs, bár sok helyen talán túlzott buzgalmű könyve.

** Az aranymetszet (sectio aurea v. divina, mint Wittstein mondja, középkori elnevezés) azon tételben áll, hogy egy osztott egésznél a kisebb (minor) rész úgy viszonylik a nagyobbhoz (major), mint ez az egészhez, mit Fechner (*Zur Experimentalen Aesthetik. Leipzig 1871*) az 5, 8 vagy közelebb 13:21 viszonyában

A következtetés, melyre ezen alapon eljutott, az: hogy az embereknek szellemi tevékenysége és testi szerzője egy és ugyanaz. Mert különben nem lenné érthető, miként szervezkednék a test az aranymetszet szerint ép úgy, mint a művészet remekei, — s miként alakítana a gondolat oly formájú eszközöket, milyent csak az emberi test részletes ismerete tesz lehetővé. Az emberi test ennél fogva egy transcendentalis nemtudatosnak földi jelentkezése; ezen transcendentalis (talán transcendent?) létező pedig ugyanaz, a mi bennünk gondolkodik. Az ember lényege ennél fogva érzékfeletti subjectum, mely gondolkodik és szervez, s földi jelensége az öntudat és testi szervezet.

Du Prel azt hiszi, hogy ezzel a materialismus és spiritualismus ellentétét meghaladta s kibékítette. Előképét Aristoteles lélektanában találja, a kinek tana szerint a lélek a test entelechiája, vagyis az azt megalkotó elv. Test és szellem e szerint szorosan összefüggő, egymástól elválaszthatlan tényezők, egymásnak mellérendeltek, úgy hogy ezentúl nem beszélhetnénk így: a test hat a lélekre, mint tőle lényegben különböző létezőre, hanem így: ugyanazon léleknek (subjectum) két tényezője vagy oldala hat egymásra.

Állapodjunk meg egy kissé, nehogy az előzmények látszólagos igaz volta további engedelményekre késztesse. Du Prel bevallott célja a monismus, azaz az identikus lét kimutatása az emberben. El van-e a cél érve s oly alapon, mely további nehézségektől egészen mentene?

Abban azt hiszem mindenki helyeselni fogja du Prel tanát, hogy tényeket eltagadni nem szabad. Ez az egyetlen positiv alap, a melyre a tudomány állhat; s ha ilyeneket bir du Prel felmutatni, a positiv ismeret ajtót, kaput nyit előtte. Ha az akadémiák tények előtt elzárták magukat, az ő hibájuk; az emberi ismeret tovább halad s túlhaladja az akadémiákat. Mi, mint a positiv ismeret kedvelői, azonnal tágitunk eddigi elveinken, sőt meg is változtatjuk, ha du Prel képes csak egy

vélt találni. A tétel feltalálója Zeising Adolf, ki azt nemcsak a természeti tárgyakon (pl. az emberi alakon, dr. Hagen szerint egészen az agy szerkezetéig), hanem a művészet öntudatlan alkotásaiban is (templomok, szobrok, sőt házbutorok) kimutatta. Igaz, hogy e kérdésre nézve még sok eltérő vélemény van, de az alapgondolatot Techner kísérletileg bebizonyította.

kétségbevonhatlan tény is felmutatni. Azonban eltekintve ezen pozitív kérdéstől, megköveteljük a tantól, hogy magyarázatait ne belső ellenmondásokra építse fel. Ilyen pedig van du Prel tanában. Maga logikai substructiót keres tana számára; s mellőzi annak első kellékét, az álláspont kétségbevonhatlanságát. Du Prel közvetíteni akar materialismus és spiritualismus között s elismeri az anyag és szellem dualismusát, sőt szerinte az anyag egyedüli faja a substantiának (169. lap). A ki olyannyira benne van az anyag és szellem dualismusában, hogy az anyagban egyedüli faját látja a substantiának, annak, azt hiszem, bajosan sikerülhet a dualismus megszüntetése. S ez csakugyan nem is sikerült du Prelnek, a mint tanának tüzetesebb megtekintése világosan mutatja. Az ember, qua földi lény, testből és lélekből áll, szerinte amaz emennek a ruhája (168). De az organisáló és gondolkodó tevékenység a transcendentalis subjectumban egységgé olvadt. Ez egység daczára az ember egyik része földi test, másik része öntudatos gondolkodó. A dualismus tehát a földi létezőben tényleg megvan; csak akkor nem lenne meg, ha a test = lélek, a mit azonban du Prel még a földi életre nézve sem fogad el.

Ép oly kevéssé van a dualismus a transe. subjectumban megszüntetve. A transe. subj. is bir testtel, csakhogy égi vagy csillagtesttel, és gondolkodással, csakhogy az érzéki korlátoktól felszabadított gondolkodással.

Du Prel tehát a földi lét dualismusát a transe. subjectumba is át vitte, mert annál is a (csillag-) test a gondolkodónak a ruhája. A dualismus csak e kettőnek háta mögött szűnik meg, a nemtudatosban, vagyis ott, a hol a gondolkodás általában megszűnik.

Folytassuk du Prel okoskodását. Ha az ember csakugyan elválaszthatlan egysége az organisáló és gondolkodó tényezőknek, akkor a transcendentalis ember vagyis a lélek is az lesz. Hogy pedig a földi ember is az, annak bizonyága a test és lélek kölesönhatása. A példák, miket du Prel erre nézve felhoz, tanulságosak és bár a somnambulikus állapotból merítette, megengedjük. Igen nevezetes s mellette legjobban bizonyít a spurious pregnancy (grossesse nerveuse) tüneténe (119. l.), melyben nem terhes asszonyok terheseknek vélik magukat s a terhesség minden subjectiv jeleit érzik. Előfordul ez férjes asszonyoknál, kik erősen kívánnak gyermeket. «Az abdomen dagad tympanitis és zsirlerakodás folytán, linea alba és bimbóudvar megbarnul, az

emlő mirigyvei erősen megdagadnak s colostrumot válamítanak ki». «Az asszonyok határozott magzatmozdulatokat vélnek érezni; sőt a viselősség kiszámított idején ágyba feküsznek s heves szülési fájdalmak felett panaszkodnak». (Schröder K. Lehrb. der Geburtshilfe).

A test és lélek ezen kölcsönhatása, a kettőnek azonossága mellett szól, du Prel szerint. De ha ez így van, akkor a transcend. subjectum is e kettőből áll. Mivelhogy a test a lélek látható alakja (Sichtbarkeit), azért a léleknek magának is kell formált, s valami módon anyagi létezőnek lenni (129). A lélek nemcsak formailag kiterjedt, hanem anyagi is, legalább potentialiter. Minthogy ugyanis a lélek organisáló és gondolkodó, azért kell, hogy teste legyen. E testet lehet Crooket negyedik halmazállapotában (!) képzelni, de testiség megilleti a lelket már organisáló tényezőjénél fogva is. Ezen testet nevezte Theoprastus *εἶον σῶμα*-nak s ezt értette Pál apostol is (I. kor. 15,44. II. kor. 5, 1—5. Róm. 8. 21—29) a *σῶμα πνευματικόν* alatt. Azon sok adat közül, melyeket du Prel e tan történelméből felhoz, mi csak a Paracelsus (van Helmont, de lunaticis II. 1.) nézetét közöljük. «Damit so wissen also dess Menschen Spaltung, in den sichtigen u. in den unsichtigen Leib». «Aber das ich nicht minder Euch hierinnen bass verstendige, so seind im Menschen zween Leib, einer aus den Elementen, der ander auss dem Gestirn». «Der Mensch hat zween Leib, den elementischen und ein Syderischen, u. die zween Leib geben einen einigen Menschen». «Nun ist das Fleisch aus Adam der Mensch aus Adam, der ist grob, wie die Erden, dieselbig ist compact, also dass der Mensch nit mag durch ein Mauren, noch durch ein Wand, er musz ihm ein Loch machen, dadurch er schlieff, denn ihm weicht nichts. Aber das Fleisch, so nit aus Adam ist, dem weicht das Gemewer: das ist, dieselbigen Fleische dürffen keinen Thüren, keines Lochs, sondern gehnd durch ganz Mauren und Wend, und zerbrechen nichts».

A transe. subjectum ezen testét, melyet indusok és chinaiak, neoplatonikusok és a kabbala régen ismertek, du Prel «csillagtestnek» (Astralleib, syderisch Leib, Paracelsusnál) nevezte. A csillagtest és a transcendentalis tudat egységben vannak a transe. subjectumban, mely anyagítása (materialisatio) alkalmával testté és öntudattá (agy) válik. A transe. subj. előtt tehát gondolat és testi szervezet egyaránt ismeretes, a mint azt a somnambulások gyógyítási tervei bizonyítják.

A csillagtest létele mellett du Prel egy ilyen nevezetes tapasztalatot hoz fel: az épség érzeteit (Integritätsgefühle). Minthogy a földi

test a csillagtest földi képe, azért előfordulhatnak esetek, a mikor a kettő egymást nem lepi, hanem a csillagtest a földin tulterjeszkedik. A csillagtest ugyanis épségét soha nem veszítheti, mit az épség érzetei mutatnak; a földi test pedig betegség, amputatio stb. által veszítheti épségét s akkor e kettő nem lepi egymást. Előállhat ez két esetben: 1. ha még nincsenek meg a szervek s mégis használják, mint az ismeretes Schopenhauer-féle bika és vadkan (Lucretius V. 1032—39) vagy 2. ha már nincsenek s mégis érezzük azokat. Így pl. egy 32 éves leány, kinek felső balczombját a csípőnél kivágták, azt mondta, hogy a hiányzó lábat ugyanazon helyzetben, melyben a meglevőt, érzi. Ha ilyen amputáltak meglevő tagja fázik, a másik nem lévön is érzi; megtörtént az is, hogy az ilyen emberek a falábat hevesen vakarták, minthogy a csiklándozást a hiányzó testrészsre vonatkoztatták. Ezen és hasonló (Valentinból szedett) példákat megszokott projectióból lehetne magyarázni; de oly embereknél is előfordulnak az épségi érzetek, kik valamelyik csonka testrészszel születtek. Egy 40 éves férfinak csak egy ép keze volt, míg a másikon ujjak helyett csak kis, csontnélküli és puha szemölcsök nőttek volt. Mégis ha valaki ezeket megfogta, az érzést a hiányzó ujjakra vonatkoztatta. Ezen eseteket du Prel azzal magyarázza, hogy az ember a meglevő szellemi testet érzi s a földiben kihelyezi (165). E mellett felhossa a prevorsti látnoknö állítását, ki amputált embereken a hiányzó testrészt is látta, somnambula létére.

A kép tehát, melyet az emberről du Prel rajzol, a következő. A transe. subjectum organisáló és gondolkodó; materialisatio esetén (tehát születéskor) amaz (a csillagtest) földi testté, emez öntudattá válik. Azért az öntudat ép oly kevésbé tud a transe. létről, mint a földi test nem fejezi ki egészen a csillagtestet. Röviden: az ember testileg és szellemileg kettős lény; van neki csillag- és földi teste, s van neki transcend. és földi tudata. A csillagtest és a transe. tudat azonban csak részleg merül el az érzéki világ anyagába. — A dolog mindenestre feltünő; eddig csak dualismussal volt dolgunk, most kettős dualismus (földi-csillagtest; érzéki és transcend. tudat) előtt állunk. Mert azt tagadni nem lehet, hogy itt 4 tényező fordul elő. A transe. tudat ismeri az astralis testet, a földi nem ismeri; a földi test esetleg elválk a csillagtesttől, úgy mint a transe. tudat a földitől. A kettős dualismus annálfogva készen van s a következő tünemények magyarázatára fordittatik.

A következmények, melyeket du Prel mindezekből von, annyira szokatlanok és a természetnek tudományos ismeretével ellenkezők, hogy részletesebb ismertetésük nem látszik érdektelennek. Minthogy a transe. subiectumnál lényeges a csillagtest és a transe. tudat, míg a földi test és érzéki tudat csak ama túlvilági létnek mintegy leszállítása, — azért lehetnek esetek, hol a földi és csillagi alkatrész egymástól elválik s ez eset áll elő az úgynevezett «Doppelgänger»-ben (a magyar, úgy látszik, nem ismeri a dolgot sem, azért nem tudom jobban fordítani, mint «hasonmás»-nak). Ama csillagtest ugyanis valami módon szintén anyagi (Crookes?) s annyiban elválásakor hathat érzékeinkre is. Ilyen eset lehet kétféle. A csillagtest elválik a földtől I. *az életben*, még pedig 1. önkénytelenül (hasonmás, lélekidézés), 2. önkényesen (az ind Majavi-Rupa neve alatt ismeri); II. *halál* után mint 1. önként jelentkező kísértet, 2. mint felidézett lélek (materialisatio, necromantia). Du Prel különös előszeretettel s így terjedelmességgel a hasonmás tevékenységét rajzolja.

Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy du Prel semmi logikai ellenmondást nem lát egy ilyen megválásban. Az ő «elmélete» megengedi a lehetőséget, számtalan elbeszélés igazolja, és a photograph lemeze valónak bizonyítja a hasonmást (275. l.). A ki el nem hiszi a tényt, annak számára felesleges a magyarázat. De du Prel előtt a csillagtest tény s így az elbeszélésekből azt igyekeznek kihozni: 1. mik a testi (alkalmi) és 2. lelki (előhozó) okai? 3. hogy viselkedik a hasonmás 4. milyen viszony van közte s a földi test között?

A hasonmás előállításának testi okai *a)* betegségek, mikor az ember kettőnek érzi sőt látja is magát, phantom (jelenés) álomban lép fel s örültségben; *b)* a *közeledő halál* is okozhatja a hasonmás előállítását. Ilyenkor a hasonmás kiáltással ad jelt magáról, bár sokszor egészen látható is és tapintható. Így Byron egy Kidd nevű hajóskapitánytól hallotta, hogy ez egy éjjel testvérét egyenruhában látta ágya mellett, s mikor megtapintá, nedves ruhát érzett. Ugyanezen éjjel testvére az ind oceánba befelelt. Csodálatos a dolognál a hasonmás helyismerete, hogy a testvére hollétét a hajón oly pontosan tudta; a mire du Prel a phantom messze pillantásával felel. Végre *c)* somnambulismus is alkalom arra, hogy a csillagtest a földtől elváljék.

Lelki oka azonban mindig a lélek nagy felindulása: félelem, heves vágyakozás, mi által pld. Goethe szeretőjét a házból birta kicisalni (a szerencsés férfiú!).

A hasonmás tevékenysége *a)* az, hogy láthatóvá, *b)* hallhatóvá lesz és sokszor beszédbe elegyedik; sőt *c)* irás által is jelenti magát (mene tekel). Addig, míg a hasonmás messze földön jár, a földi test többnyire halálos álomban otthon fekszik, bár másának csinyjaiért bünhődik. Mert ha ez pl. bort vagy punchot iszik, az ő szája büdös tőle, ha feketét fog, neki kell a kezét megmosnia, sőt ha a hasonmás kicsuszik s lábát megsérti, ő érzi utólag a fájdalmakat (251—254. l.).

Egyszóval az a phantom tökéletesen olyan, mint a mi nyomorúságos földi alakzatunk. A mi a hasonmásnál önkénytelenül történik, azt a Majavi-Rupanak nevezett tüneményben szándékkal előhozhatónak tapasztaljuk.

Az önmagnetisálás ennek általános alakja, az önelaltatás első formája (I. Napoleon bármikor képes volt elaludni), legszélsőbb foka az önkénytes katalepsia (fakiroknál). A Majavi-Rupa pedig azt jelenti, hogy a kísérlettevő nem lesz kataleptikussá és tevékenységet más helyen is fejt ki, a nélkül, hogy egyik fele tétlenségre szorítkoznék.

A mi már most életünkben történhetik velünk, az annál könnyebben áll be a halál pillanatában, a halál nem a test ellelketlenedése, hanem a lélek eltestetlenedése (Entleibung der Seele). A transe. subjectum azért nem testtelen; csak ezen földi durva test marad vissza, mi által transe. képességeink épen a halál kövekeztével felszabadulnak. Ezen képességhez számítja du Prel 1. a távolba látást és 2. távolba hatást; 3. a gondolatok olvasását vagy a gondolatátvitelt, mint a szellemek nyelvét. Ezen képességek már földi életünkben is nyilatkozhatnak bár a földi test nyomása alatt sokkal csekélyebb erővel. Ilyen jelent. kezések: *a sejtelmek*, melyek ép úgy álomban, mint ébrenlétben léphetnek fel.

Dr. Gudden néhány nappal előbb, mintsem Hohenschwangauba II. Lajos bajor királyhoz utazott volna, egész éjjel azon álmoképtől gyötörtetett, hogy egy férfiuval a vízben viaskodik. Ébrenlétben igaz, csak a tényre emlékezett, a király képe pedig, kivel harczolt, elhomályosodott; de du Prel hiszi, hogy Gudden lelke valóban a király képét látta álomban. Épen ilyen jelenség a viselős asszonyok idiosynkratikus vágyódása bizonyos ételek után, mely egészen megfelel annak a tisztánlátásnak, melylyel a somnambulások betegségük ellen gyógyszereket rendelnek maguknak. A halál annál fogva jobb részünk megszabadulása a földi salaktól, a nélkül azonban, hogy földön szerzett ismer-

reteinket s tapasztalatainkat elfelejtenék. Azonban halál után is megjelenhetik a lélek a hátramaradottnak, mert hiszen nem idegen esillagokra távozik, hanem itt marad köztünk, látva minket, de maga előttünk láthatatlan.

Az elhunytak lelkei még soká a földi dolgokkal foglalkoznak: gyűlölnek, szeretnek, bosszura vágnak és bánatot éreznek, a mit a kísérletek jelenéseiből s tetteiből tanulhatni.

És ezzel talán bucsut vehetünk du Prel fejtegetéseitől. Nem távozhatunk azonban e tárgytól a nélkül, hogy egy pár megjegyzést ne tegyünk az egész irányra, melyben du Prel és társai dolgoztak. A tények, melyeknek magyarázatára ez elméletek alakulnak, a közönséges tapasztalattól nagyban elütnek. A természeti törvények felfüggesztésére csak kétségbevonhatlan tények alapján határozhatja el magát a tudomány. Ilyen tények azonban nincsenek felsorolva. A mit a médiumok, phantomok, kísértetek, lelkek stb. eddigelé produkáltak, az mind nem egyéb, mint sületlen és izetlen játék. Ha a transcendentalis képességek oly fontosak és nemesek, akkor okvetlenül valami komoly irányban kellene nyilatkozniok. De ennek, azonban, épen ellenkezője áll mai nap.

Sem tudományos felfedezést nem nyilatkoztattak ki, sem vallási, sem erkölcsi igazságra nem tanítottak, sem művészeti téren izetlen versikéknél egyebet nem produkáltak, milyenek az örültek házában nem egyszer hallhatók. Mindazt, a mi valóban ideális, értékes és fenséges, az ember öntudata találta fel s azért nagyon gyanus ama transcendentalis tehetségek értéke, melyek lappaliáknál egyebet nem hozhatnak fel, míg az emberi lelket ezer meg ezer titokzatos tünemény veszi körül, örökös rejtélyeket állítva eléje, miknek megfejtése csak fáradságos, öntudatos munkának sikerül.

Minthogy azonban a spiritismus pártosai oly nagy lármát ütnek a médiumok képtelen tréfáival. idején volna, ha a komoly tudományos társulatok tervszerű megfigyelésre szánnák el magukat e mystikus téren is.

Elfogulatlan megfigyelés, esetleg egy pár experimentum könnyen dönthetne a felett, vajjon rejlik-e valami a hiresztelt tüneményekben? Mert eddig mindig azon kellemetlen helyzetbe jutunk, hogy biztos kriterium nélkül valóság és képzelet közt nem ítélnünk, amennyiben egyik oldalon a kritika nélküli hiszékenység, másikon meg az ép oly kritika nélküli tagadás követelőleg lép fel az elmélkedővel szemben.

Akármit fog azonban a jövő kutatás e téren napfényre hozni, -- az elmélet nem fogja soha a biztos tapasztalatokat ezáfolhatni, sem pedig el nem ismerhetjük egy elméletnek sem az igazságát, mely belső ellenmondásokban szenved s ismretelméleti biztos alappal nem bír. A du Prel-féle elmélet minden tekintetben elkorázott, ellenmondásos alkotás.

K.

Társadalmi elméletek és eszmények. Kritikai adalékok a társadalmi eszmék fejlődéstörténetéhez. Irta: Medveczky Frigyes. Budapest, 1887. Kiadja a magy. tud. akadémia. 8° 410. lap.

E sokat ígérő czím alatt jelent meg nemrégiben *Medveczky Frigyesnek*, a budapesti tud. egyetem rendes philosophiai tanárának tudomásunkkal első, önálló magyar műve.

«A fenjelölt irányban mozgó vizsgálatok jó szolgálatokat tehetnek azoknak, kik a korszakuk törekvéseinek elfogulatlan felfogására s megítélésére iparkodnak. Mert ilyenmü vizsgálatok segítségével a kor törekvéseit szerves kapcsolatba hozhatjuk az előbbi korszakok küzdelmeivel és szellemi munkájával és a jelen vezéreszméit megérthetjük történeti föltételeikből» — mondja a szerző — s ezáltal az actualitás színét adja meg törekvéseinek. Azt mondja vele, hogy nemcsak a múlt eseményeibe merülő, elmélkedő philosoph számára írta könyvét, sem csupán az e vizsgálódásokban még járatlan hallgatói, az egyetemi tanulók számára, hanem egyuttal nekünk is, a nagy közönségnek, kik saját bőrünkön érezzük az itt szóbanforgó eszmék, eszmények és elméletek hatását. A mit Szerzőnk nagy gondolkodói a társadalmi és állami együttlét kérdéseiben kieszeltek, az kihatott a gyakorlati élet alakulására, hatásuk megérezhető kereseti viszonyainkon, a propagation, családi állapotainkon, az egyház, az állam válságain. Mint az árvízzel borított mezők felett a tavaszi szelek, úgy lengenek ez eszmék és eszmények a társadalom soha nem nyugvó özönén, egyszer gátakat szakítanak, másszor felszikkasztják a káros és káros elemeket, hogy a további fejlődés buja tenyésztét segítsék elő.

Akármit fog azonban a jövő kutatás e téren napfényre hozni, -- az elmélet nem fogja soha a biztos tapasztalatokat ezáfolhatni, sem pedig el nem ismerhetjük egy elméletnek sem az igazságát, mely belső ellenmondásokban szenved s ismretelméleti biztos alappal nem bír. A du Prel-féle elmélet minden tekintetben elkorázott, ellenmondásos alkotás.

K.

Társadalmi elméletek és eszmények. Kritikai adalékok a társadalmi eszmék fejlődéstörténetéhez. Irta: Medveczky Frigyes. Budapest, 1887. Kiadja a magy. tud. akadémia. 8° 410. lap.

E sokat ígérő czím alatt jelent meg nemrégiben *Medveczky Frigyesnek*, a budapesti tud. egyetem rendes philosophiai tanárának tudomásunkkal első, önálló magyar műve.

«A fenjelölt irányban mozgó vizsgálatok jó szolgálatokat tehetnek azoknak, kik a korszakuk törekvéseinek elfogulatlan felfogására s megítélésére iparkodnak. Mert ilyenmü vizsgálatok segítségével a kor törekvéseit szerves kapcsolatba hozhatjuk az előbbi korszakok küzdelmeivel és szellemi munkájával és a jelen vezéreszméit megérthetjük történeti föltételeikből» — mondja a szerző — s ezáltal az actualitás színét adja meg törekvéseinek. Azt mondja vele, hogy nemcsak a múlt eseményeibe merülő, elmélkedő philosoph számára írta könyvét, sem csupán az e vizsgálódásokban még járatlan hallgatói, az egyetemi tanulók számára, hanem egyuttal nekünk is, a nagy közönségnek, kik saját bőrünkön érezzük az itt szóbanforgó eszmék, eszmények és elméletek hatását. A mit Szerzőnk nagy gondolkodói a társadalmi és állami együttlét kérdéseiben kieszeltek, az kihatott a gyakorlati élet alakulására, hatásuk megérezhető kereseti viszonyainkon, a propagation, családi állapotainkon, az egyház, az állam válságain. Mint az árvízzel borított mezők felett a tavaszi szelek, úgy lengenek ez eszmék és eszmények a társadalom soha nem nyugvó özönén, egyszer gátakat szakítanak, másszor felszikkasztják a káros és káros elemeket, hogy a további fejlődés buja tenyésztét segítsék elő.

Kell-e több, hogy érdeklődésünk fokozódjék Szerzőnk műve iránt? Ez érdeklődést, igaz, lohasztja előbeszédének az a passusa: «Az e kötetben összefoglalt fejtegetések nem ölelik fel a társadalmi eszmék fejlődéstörténetének egész anyagát. Már a munka czíme is a kitűzött feladat határait utal. Adalékok a társadalmi eszmék fejlődéstörténetéhez képezik a következő fejezetek tartalmát. Ezen adalékok jobbára a fejlődés legjelentősb mozzanatait emelik ki. Nem az összes idetartozó törekvések pragmatikus története, hanem csak a fejlődés jelentős mozzanatainak megvilágítása és méltatása képezte a mű feladatát». Jobb szerettük volna, ha Szerzőnk felölelte volna a fejtegetett eszmék fejlődéstörténetének egész anyagát. E kívánságunk kifejezésére az a körülmény kész, hogy műve csakugyan így indult útnak, vagy így fogamzhatott meg fejében. Ő, a ki Plato és Aristoteles társadalmi eszméit, Morus és Campanella államregényeit, aztán a philosophia újabb korszakának oly oszlopembereit, mint Hugó Grotius, Spinoza, Locke szólaltatja meg, sőt Cabet egészen modern «Voyage en Icarie» művére kiterjesztette figyelmét, látszik, hogy eredetileg előbb kifejezett kívánságunkhoz képest tervezte művét. «Az e kötetben» foglalt fejtegetéseket, meglehet, csak alapvetőknek kívánja tekinteni maga is egy *második kötet* részletesb dolgozataihoz. Hogy mi birta rá, hogy e választást ejtse meg, nem keressük. Annyit akarunk csupán megjegyezni, hogy e nemü dolgozatok, melyek Szerzőnket is foglalatoskodtatják, tágabb körü érdeklődésre csak úgy tarthatnak számot, ha az «összes idetartozó törekvések pragmatikus történetét» foglalják magukban; vagy még úgy, ha szorosán egy eszmét, illetőleg az őt képviselő író törekvéseit domborítják ki a vele bánó és bánni tudó literator összes szellemi készletével, melybe a művészi alakítás, hogy ne mondjam: az újra teremtő erő alkotása is beletartozik. Így tett, hogy Szerzőnkével rokon téren foglalkozó mestert említsek: Nisard; valamint így tett Boissier is, mikor Cicerot és kortársait oly közvetlenséggel állította elének, hogy ama régi kor szintén megelevenedni látszott. Azt akarom mondani, hogy imé, van módja az elmúlt idők messzeeső eszméi, férfiai, érdekei beszélgetésének.

Medveczky a középutat követi. Azok az eszmék, melyeket szóvá tesz, nem Aristoteles, Plato, Morus, Campanella, Cabet, Hugo Grotius, Hobbes, Spinoza, Locke, Rousseau — mert róluk lesz szó — személyében beszélnek, hanem egy második személy, a Szerző elmékedésének fonalán jutnak szóhoz. Törekvéseikről tudomást véve, mindenütt ott

érezzük a reflektáló második kéz nyomát. Igazában e második kéz rendezzi, a saját belátásához, a saját benyomásaihoz képest a keze ügyébe eső anyagot s épen ez okból tartottuk volna szükségesnek, hogy anyaga feldolgozásán tessenek is meg a Szerző egyénisége, alakító ereje, a mi pedig csupán az általa tárgyalt törekvések pragmatikus rendjén lett vala elérhető. Mikor Szerzőnk a két görög philosophussal rövid 98 lapon elbánik s nyomban Morus Tamást állítja elének Campanella és Cabet kíséretében, mely 2-ik szakasz könyvének legsikerültebb részét alkotja s utána az újkori jog és államphilosophiára kiváló befolyást gyakorolt, fönt említett gondolkodók idevonatkozó fejtegetéseinek *vázlatai* adja, Rousseaunál épen abban a szakadozott formában, hogy «függelék» is szükségesnek tartott csatolni hozzá, «ethikai és közgazdasági alapnézeteinek» bemutatására, le sem fordítva az idézetek eredeti szövegét: akkor nekünk úgy látszik, hogy Szerzőnk nem hőseit, hanem magát és bennünket fosztott meg a remélt élvezettől. Mert hiába! Minden új irodalmi mű becsét, bánjék az bár a tudomány, az állam és a társadalom még oly nagy alakjaival, a szerző egyénisége adja meg. Vele gazdagszik az irodalom köztársasága egy erőben; ő az, ki emeli művelődésünk, hogy úgy mondjam, önbecsérzetünk szintáját s őt tanuljuk megszeretni, érte tudunk lelkesedni. A pragmatikus előadástól követelni szokták, hogy a tényeket beszéltetve a szerző személye teljesen vonuljon háttérbe. Helyesen. E háttérbe vonult szerző azonban, föltéve, hogy előadása sikerül, faragott kövekből magának emel. palotát, melyben nem az elhelyezett szobrok, hanem az egész alkotás köti le figyelmünket.

Medveczkynek hideg szobrai vannak s e szobrokat sem a művészi ihlet, hanem az elméleten járó reflexio emelte talapzatukra. A szobrok mögül hiányzik palotája, mely az ő szellemének, az ő ambíciójának volna kinyomata. Ez az, a mitől magát s mondjuk bennünket, irigy kézzel megfosztott. E részben alig nyújt vigasztalást előbeszédének e szava: «A szerző törekvése nem irányult mindennemű részletek kidomborítására és bibliographiai teljességre, hanem a fogalmak átalakulásában, az eszmék fejlődésében jelentős mozzanatot képező jelenségek megvilágítására és ily jelenségek történeti állásának meghatározására. A részletek vizsgálata hézagokat és hiányokat találhat. Mint-hogy azonban a mű történeti és kritikai fejtegetései forrástanulmányokon és *a legújabb kor törekvéseinek figyelembevételén alapulnak*, remélhető, hogy a mű, a dolog lényegében feladatának meg fog felelni». Ha e

feladat alatt azt érti Szerzónk, hogy ő valóban csak kritikai adalékokat akart adni a társadalmi eszmék fejlődéstörténetéhez, úgy tökéletes igaza van; művével czélt ért. De mi épen azt kifogásoltuk, mért akart csak ennyit? S ha már a műve legsikerültebb részét alkotó «az Utopisták» neve alatt együvé foglalt törekvések magvai fölsarjadzottak lelkében, ha az eszméket, mint látszik, éveken át melengette, érlelte magában, mért nem engedett a megfogalmazott s okvetlen tágabb körre, az új, akarom mondani a legeslegújabb korra kiterjedő eszméinek szabadabb kitörést?

Más tekintetben is van még észrevételünk most idézett szövege ama passusára, mely szerint «fejtegetései a legújabb kor törekvéseinek figyelembevételén alapulnak». Ez állításának igazságát tökéletesen elismerjük annyiban, a mennyiben a tárgyalásra fölvett anyagban csakugyan átérezhető, hogy részleteik jelölésében az újabbkori törekvések szabtak irányt s hogy a szóvá tett elméletek ama kiszögellései, melyek az újabb időben visszhang a nem leltek, el lettek hallgatva. Így értendő az a kifejezés, hogy Szerzónk fejtegetései a legújabb kor törekvéseinek figyelembevételén alapulnak s érte minden dicséret illeti meg. Nyílt tévesztés volna azonban a szövegnek oly értelemben magyarázása, hogy a legújabbkori társadalmi elméletek és eszmények is méltatva volnának a műben. Ennek föltételét a magyarázatra fölvett írók neve s kora egyként megczáfolja. Az egy Cabet az, kiről Szerzónk a 19-ik század írói közül megemlékezik s őt is — nagyon helyesen — Morus és Campanella mellé helyezi. Cabet-n kívül a jelen század egyetlen írójáról sincs szó Medveczky könyvében; nem akarván, legalább e számba, venni a lapok alján nagy bőséggel, tán a kelletinél is nagyobb bőséggel idézett írókat: *Baerenbachot*, *Mohlt*, *Prandlt*, *Zellert*, *Strümpellt*, *Heldet*, *Janet-t*, *Jodlt*, *Grünt* stb. Ha a lapok szélein bőven idézett írók közül eszébe jut vala Szerzónknek önállóan tárgyalni, például *Dühringet*, vagy ha fölvette volna munkája keretébe az idézetre sehol nem méltatott *Comte Ágostot*; sajátságos államregényével, melyben a catholicismus által megteremtett «szellemi hatalom» egy új szervezete van kidomborítva s a Comte által «metaphysikusnak» gúnyolt «protestans» állami intézménynek, a parlamentarizmus alkotmányformának bukása van jósolva, okvetlen közelebb járt volna új korunk törekvéseinek megértetéséhez. Egy ily irodalmi vállalkozásra pedig épen most, a legújabb franczia válság alkalmával lett volna szükség. Az események felszínés szemlélője,

mínók a legelőkelőbb körökben is találhatók, nem tudja megfogni, hogy költhet oly süketítő visszhangot egy minden konvencionális fogalomtól távol eső jelszó, mint az, hogy «a francia állami élet üdve a parlament szétrobbantásában áll» s azt hihetné, hogy e jelszónak nincsenek előzményei azontul, a melyek Jean-Jacques szónokias irataiban foglaltatnak. Comte philosophemája előnyös és hátrányos tulajdonságainak hatása a társadalmi és állami élet mozgalmaira, még szülőföldön sincs ugyan kellő elméleti, pragmatikus alakban kifejtve. E hatást azonban mód nélkül érzi a francia közélet s véleményünk szerint nem lett volna elhallgatható egy oly új műben nálunk sem, mely a társadalmi eszmények és elméletek megírását tűzte czéljának.

Áttérve már most a könyv részleteire, a következő három csoportban találjuk tárgyalva a társadalmi eszményeket és elméleteket. Első rész: Társadalmi elméletek az ókorban, Plato és Aristoteles 3—98 lap; második rész: Utopisták, Morus Tamás, Campanella, Cabet 99—226 lap; harmadik rész: Társadalmi eszmék az újkori Jog- és Államphilosophiában, Grotius, Hobbes, Spinoza, Locke, Jean-Jacques Rousseau. 227—398. lap. E keretben Szerzőnk úgy jár el, hogy a már fent említett, az újabbkori törekvések figyelembevételé által szabott irányban összeállítja a nevezett írók társadalmi elméleteit, vagy az államra és jogra vonatkozó eszméit. Az összeállítást, melyet átlag sikerültnek kell mondanunk, rendesen kritikai megjegyzéssel végzi be. E kritikai megjegyzések általában szűk térre szorulnak, s a mi feltűnő, mentől közelebb korú íróat tárgyal a Szerző, annál soványabbakká válnak. Rousseauhoz alig esatol pár lapnyi észrevételt. Egyébiránt ez nem baj. Magából, az egyes írók nevei alatt talált elméletek és törekvések összefoglalásának módjából kilátszhatik már a Szerző gondolkodásának iránya, a nélkül mégis, hogy — mint föntebb is megjegyeztem — kellő ki-domborítást nyerne egyénisége.

Beakarunk mutatni egy fejezetet a kezünk alatt levő könyvből, hogy az olvasó saját szemével lássa Szerzőnk előadási módját. E czélra Campanella Tamást választottuk, kinek Civitas Solisaról Szerzőnk így ír: «A Civitas solis uralkodója, a legfőbb állami hatalom egy főpap, a Sol. Campanella metaphysikusnak is nevezi. Ez államalkotmányának s kormányzatának az alapja ugyanis az, a mi a politika és az egész társadalmi életrend irányát előszabja, a philosophia, a metaphysika. A Sol. (a főpap vagy metaphysikus) úgyszólván a

philosophia összes igazságainak letéteményese. Segédjei, az állami ügyek főressortjainak vezetői, a különböző szakmákba vágó speciális ismeretek összletének birtokában vannak. Campanella komolyan veszi Platon azon követelményét, hogy philosophok uralkodjanak. Az ő eszményi államában a philosophiai tudás a hatalomnak, az uralomnak igazi jögezíme. A legfőbb tudás, az egyetemes tudás, az abszolút hatalom alapja. Ennélfogva a metaphisikus főpap kezében egyesíti az egyházi és világi hatalom összes fonalait. Ő a legfőbb fórum. Az ő határozata minden ügyben feltétlenül és véglegesen dönt, minden kritika, controversia és ellenőrzés felett áll. Az ő tekintélye abszolút, hozzáférhetetlen. Minden ellenmondas elhallgat, ha ő ítelt.

Az állam főnökének három segédje van. Ezek az államban három elvet képviselnek és ezen elvek neveit viselik. Ezek az elvek: hatalom, bölcsesség, szeretet. Az első hatásköréhez tartoznak a hadügy, honvédelem, közbiztonságügy feladatai. A második hatásköréhez tartoznak a közmívelődés ügyei, a felsőbb nevelés- és oktatásügy, a művészet, az irodalom, a tudományok, általán a szellemi munka társadalmi szervezése. A harmadik triumvir, az Ámor hivatásához tartozik a két nem közti viszonyok szabályozása s ellenőrzése, a fajfentartás és faj nemesítésének biztosítására s elősegítésére vonatkozó intézkedések; nemkülönb a kisedek nevelésére, a közegészségügyre, az orvosi tudományra és gyakorlatra, a gazdasági élet legkülönbözőbb tényezőire (így például az élelmezésre és ruházatra) vonatkozó intézkedések. A triumvirek mindezen ügyek felett a metaphisikussal tanácskoznak. Az ő beleegyezése vagy határozata szentesít minden intézkedést. «Absque ipso enim factum est nihil et quo inclinatio metaphysicus, concurrunt pari consensu omnes».

A hivatalnokok választására tehetség és tudás mérvadó. A speciális ügyek vezetésére szükséges hivatalnokokat a Sol miniszterei azon egyének sorából választják, kiket a társadalom képviselőinek gyűlése kvalifikáltaknak nyilvánított. Sinecurák nem léteznek. Ha valamelyik szakban alkalmasabb erők mutatkoznak, ezek foglalják el a kevésbé tehetséges vagy képzett elemek helyét. Ezáltal mindenki ösztönt kap egész erejének a megfeszítésére, kitartó s lelkiismeretes dolgozásra. Még a legelső hivatalnokok is visszalépnek, mihelyt kiűnik, hogy mások képesebbek az ügyek vezetésére.

A tisztújításra vonatkozó kijelölések a nép képviselőinek (nagykorú polgároknak) gyűléseiben történnek, melyekben a társadalmi

állapotokra vonatkozó tapasztalatok és panaszok előadatnak. A legfőbb méltóságok (a Sol és a triumvirek) elmozdításáról nincsen szó. Hisz ezek is önként és szívesen visszalépnének, ha az elvállalt feladatok megoldására alkalmasabb erő mutatkoznék. A hatóságok határozatai és rendeletei a társadalmi élet minden körében a legnagyobb subordinatioval fogadtatnak és teljesíttetnek.

A panacea, mely által a Civitas solis a társadalmi élet legnagyobb bajainak elejét veszi, a Platon dicsőítette teljes életközösség, a javak, az érdekek, a jólét feltételeinek minden nemére kiterjedő communismus. Ennek az alapja a vagyonszövetség és a nők és gyermekek közössége. Campanella épen az utóbbira fekteti a lehető legnagyobb súlyt; mert ő, úgy mint Platon, a házasság és család egyéni jellemében látja a külön érdekek leggazdagabb forrását, az önszeretetet, a «*proprius amor*» legerősebb támpontjait. Minthogy pedig az erkölcsi cél, melyre az államban törekedni kell, az önszeretet kiirtásában és a közösség iránti szeretet, az *amor communitatis* teljes diadalában látja; legelső sorban szükségesnek tartja a tartós házassági kötelékek és az ezeken alapuló családok megszüntetését. Olyan társadalmi szervezetnek a létesítését tervezi, melyben senkinek sincs saját háza, senkinek sincs saját családja. Szóval a házak, a nők és gyermekek itt is közös tulajdont képeznek.

Igaz, hogy e közösség korántsem jelenti mind egy egyesnek a korlátlan rendelkezési jogát, a javaknak az egyéni szeszélytől függő igénybevételét; hanem csak azt, hogy mindenre nézve kizárólag a társadalom közös érdekeit képviselő államhatalom rendelkezik. E szerint esetről esetre a hatóságok határozzák meg mindenkinek az osztályrészét, jogát s kötelességét. A javak (az anyagi- és szellemi élvezetek) arányos elosztása, annak a megállapítása, hogy mikor és mennyiben vehetnek ezek vagy azok a polgárok bennök részt, kizárólag a társadalmi hatóságok hivatalában áll. Ezeknek hivatása: minden egyes polgárt, a társadalmi céloknak megfelelő mértékben, mindazon javakban részesíteni, melyekkel az összeség rendelkezik. Ily értelemben minden közös: anyagi és erkölcsi javak, anyagi és szellemi élvezetek egyaránt.

A teljes életközösség elvének megfelelnek a közös lakások és közös étkezések. Gondoskodva van arról is, hogy az egyes polgároknak ne legyen állandó lakásuk; nehogy a magántulajdon utáni vágyódás valamiképen kifejlődjék. Pénz itt a belforgalomban fölöslegesnek

mutatkozik. A nemes fémek csak edények s diszitmények készítésére használtatnak.

A javak accumulatiója egyes polgárok kezében a communistikus elv szigorú alkalmazása által teljesen ki van zárva. A gazdagok bűnei és a szegények bűnös hajlamai egyaránt ismeretlenek. A civitas solis polgárai gazdagok és szegények egyaránt, minthogy egyrészt minden igazi szükség kielégítettik, másrészt pedig senkinek sincs vagyona.

Az absolut communismus rendszerének szckásos kísérői a Civitas solisban sem maradnak el. Valamint a jogok, a javak és élvezetek, úgy a kötelességek és fáradságok is közösek. Az általános munkakötelezettség itt is létezik. Minden polgár meghatározott, hatóságilag előszabott szolgálatokra vagy munkákra köteles, melyeknek pontos keresztülvitelét a felügyelettel megbízott hatóságok ellenőrzik. Ezek a kötelességmulasztás megbüntetésére jogosítvák.

Arra az ellenvetésre, melyet márt Aristoteles a plátói communismus kritikájában felhözött, (t. i. azon ellenvetésre, hogy a communistikus szervezet alapján senki sem lesz hajlandó a dolgozásra, mivelhogy az egyik a másik munkájának gyümölcsét akarja majd élvezni) a Civitas solis intézményeinek leírója mindenekelőtt azon határtalan hazaszeretet dicsőítésével válaszol, mely az ismertetett társadalom minden tagját áthatja. A további fejtegetésekben pedig azt mutatja, hogy ez a társadalom az általános munkakötelezettség elvét kerlelhetlen következetességgel viszi keresztül, hogy henyélők számára e társadalomban egyáltalán nincsen hely.

E társadalom egy nagyszabású dologház, mely megelégedést, igazi jólétet biztosít mindazoknak, kik előszabott feladatukat örömet, pontosan viszik keresztül. Azok számára, kik csak önző hajlamaiknak a sugallatát akarnák követni, kik a munkától idegenkednek, ez az életrend persze fegyházi életté lesz.

Ebben a társadalomban mindenki dolgozik; férfiak, nők, gyermekek, sőt még a nyomorékok is. Mindenki ereje és tehetsége szerint szolgál a közösségnek. Alig van oly nyomorék, a ki ép tagjainak és szerveinek felhasználása által valamely munkát ne végezhetne, a társadalomnak az egyik vagy a másik irányában némi szolgálatot nem tehetne. Azért a hatóságok esetről-esetre megállapítják a munkát, melyre az illető polgár képes és eo ipso köteles is. Campanella élére állítja az elfogadott elvet: «Si unum modo membrum habet, cum illo servit».

A nők a közhasznú munka minden terén a férfakkal együtt dolgoznak. Általán a munkák könnyebb, csekélyebb erőt követelő része a nőket illeti meg. Ez elv szerint bizonyos munkafelosztás alkalmaztatik. A csekélyebb erőt igénylő munkák egyes fajai kizárólag a nőkre bízvák. Így az u. n. női munkák (kézimunkák), a borbély- és szabómesterség, a főzés és a többi. A zene is a női foglalkozások közé soroztatik.

A családi kötelek megsemmisítésével itt a családi közösség meglazulásának szokásos kísérője, a nők emancipációja, kapcsolatos. Nem tekintve a fizikai erők különbsége által indicált munkafelosztást, a nivellement a két nem feladataiban, foglalkozásaiban, életmódjában nagy mértéket ölt. Teljességgel egyenlő nevelés (elméleti és gyakorlati kiképzés) követeltetik; jóllehet a speciális foglalkozások elfogadása itt is bizonyos eltéréseket követel. Még a ruházatban is csak igen csekély eltérés engedtetik. A nők a legkülönbözőbb hivatalos állásokban is működnek. Különböztetés nélkül, hogy Campanella lépten-nyomon visszariad a nivellement teljes keresztülvitelétől, s a nőket, úgy a békében, mint különösen a háborúban, rendszerint a női természetnek megfelelőbb teendőkkel bizza meg.

Campanella e speciális kérdésben nem teszi magáévá Platon minden tervét, és nem halad előre azon végletekig, melyekre későbbi communisták és szocialistikus írók, a korlátlan nőemancipatio elvének keresztülvitelében vetemedtek. Itt-ott, az abszolút következetesség rovására is hajlandónak mutatkozik, az élet igényeinek bizonyos, a női természet által követelt engedményeket tenni. Másrészt azonban különböző fejtegetései, nevezetesen a fajfentartás szabályozására vonatkozó fejtegetései, eléggé mutatják azt is, hogy a nő sajátos ethosának finomabb felfogását és mélyebb méltatását a divus Plato tanaiért lelkesülő calabriai szerzetestől nem várhatjuk.

Az utopia és a civitas solis egyik közös jellemvonása a munka becsületének ismételt erélyes hangsúlyozása és lelkes elismerése. Azon tant hirdetik, hogy a munka, mint olyan, azaz minden közhasznú munka (és így különösen az ókori gondolkodók által megvetett, mert szabad emberhez méltatlannak tartott, mechanikus munka is) teljes igényt tart a megbeesülésre, az emberek tiszteletére. E szempontból Campanella is éles bírálat alá veszi a létező társadalmak nézeteit, melyekben a «nem-nemes» munkások ugyszólván mint alsóbbrendű fajhoz tartozó lények különböztetvék meg a magasabb rendű lényektől.

A munka a civitas solisban nem pusztá kenyérkereset, hanem társadalmi hivatal, társadalmi hivatás teljesítése egy, a társadalmi szükséglet által meghatározott irányban. A munka itt olyan társadalmi functio, mint máshol az állami ügyek valamely ágában való működés; tehát az, a mivé a társadalmi organisatio a munkát szükségképen tenné.

A munka a Civitas solisban társadalomszolgálat, mely lényegében az államszolgálat általános fogalma alá subsummálható.

A társadalmat, a közösség érdekeit szolgálni általános emberi kötelesség. Azért, itt már a gyermekek is a közösség szolgálatában működnek.

Szükséges, hogy mielőbb megismerkedjenek általános emberi kötelességükkel, hogy mielőbb hozzászokjanak a munkához, a közösség szolgálatában való működéshez. A legfontosabb feladat: szívükbe oltani a közösség iránti szeretetet, a közösséghez való ragaszkodást, mely minden szolgálatot könnyüvé és kedvessé tesz.

A civitas solisban a gyermekek és adolescentek feladata: a felnőtteket a közös étkezéseknél kiszolgálni és más könnyebb munkákat pontosan végezni. Az összes polgárok, gyermekkoruktól fogva, a legkülönbözőbb munkákhoz szoktattatnak és mindenkép arra tanítottatnak, hogy minden hasznos munka, és így a legközönségesebb vagy legaljasabb munka is igényt tart tiszteletre és a társadalom tagjainak hálás méltatására.

Campanella szemlátomást közeledik későbbi socialistikus írók (különösen Fourier) ama szélső felfogásához, melyszerint épen az általán megvetett és került szolgálatokat illeti meg a legnagyobb hála és tisztelet. Együttal pedig azon követelményt is anticipálja, hogy a munkák hatósági elosztásánál nemcsak a társadalmi szükségletet, hanem kivált az egyéni hajlamokat és tehetségeket is számba kell venni.

Campanella is felveti és azon sanguinikus bizalommal, melyet «az eszmék légiüres terében» való kísérletezés megenged, könnyedén meg is oldja azon problémákat, melyek a későbbi socialistikus rendszerek gyúpontjában állanak. Így «a normál munkaidő» megállapítása neki még kevesebb nehézséget okoz, mint Morusnak. A tulajdonképeni normál munkaidő a civitas solisban még csekélyebb, mint a Morus mintaállamában. Négy órai munkaidő követeltetik. Az összes társadalmi szükségletek fedezésére a Campanella munkás államában csak

ennyi idő szükséges. A többi mindenki testgyakorlatokra, szellemi foglalkozásra és szórakozásra fordítja.

Különben a szabadon választott játék és a fesztelen szórakozás számára ebben a társadalomban alig van hely. Egyéni szabadságról még az otium felhasználásában, a játékban sincs szó. A játék, a szórakozás is utilistikai szempontból szabályoztatik. Valóságos fegyház-regime szabályozza az emberek minden mozgását, minden élvezetét is éppen úgy, mint a munkát. Az egyéni iniciativa megsemmisítése minden irányban, az a munka és a javak egyarányos elosztásának és minimumra leszállított munkaidőnek az ára.

Itt az obligát munkaidő lefolyta után az otium óráiban sem boldogulhat senki — à sa façon ; — mert tulajdonképeni otium, szabad idő nem létezik. Az egyéni hajlamok szabad érvényesülésének, az egyéni iniciatívának feltételei úgyszólván teljességgel megsemmisítvék. Szabályok, gyanakodási intézkedések minden törekvésben átkarolják az embert. Egyéniség és szabadság tulajdonképen utolsó menedék-helyökből is kiszorítvák. A calabriai philosoph vajmi keveset törődik azzal, ha vajjon az élet ilyen berendezés által elveszteni-e az emberek nagy számára nézve igazi báját, azt a vonzerőt, melynélfogva sokan annyira ragaszkodnak «a lét és a működés édes, kedves szokásához». Mert ő, szintúgy mint Platon, nem sokat gondol az egyén igényeivel, hajlamaival, jóllétével; hanem csak a társadalmi közösség egységes jellemére gondol és nem átallja, annak az egyéniség minden igényét feláldozni. Az a páratlan ideologia, mely a civitas solis ókori előképében az emberi természet teljesen el nem törülhető törvényeinek a szellemi fejlődés magasabb fokán álló ember kedélyszükségleteinek elhanyagolása vezet, itt is oly követelményeket szül, melyeknek a megvalósítása csak azon esetre alapíthatná meg az emberiség tartós jóllétét, ha az emberi kedély tulajdonságai megváltoznának. Mert az itt ábrázolt boldogság eszménye hijával van oly elemeknek is, melyeket az emberi kedély teljesen nem nélkülözhet.

Ámde Campanella lépten-nyomon erős hittel épen azt állítja, hogy az itt contemplált társadalmi rend a tökéletes erkölcsösség- és a legteljesebb általános boldogság létesítését eredményezné. Ő azt tartja, hogy az absolut communismus, mely a teljes egyenlőséget alapítaná meg, ezzel teljesen kiirtaná az önzést. Azt hiszi, hogy ilyen alapon az egész társadalom egy nagy családdá válnék, hogy az önszeretetet, s szülei és gyermeki szeretetet kiirtó életközösség felkeltené

a közösség iránti szeretetet, és hogy az emberek azután rajongó szeretettel csüggenének a közösségen.

Az ideologia útjain is: ce n'est que le premier pas qui coute. Az egy nagy csodában való hit a nehézségek és kételyek egész seregén átsegít. Valójában exorbitans feladat: az emberi kedélyt megfosztani legkedvesebb javaitól, leggyöngédebb érzelmeitől, — hogy így hely készíttessék oly érzelem számára, mely az eredetibb érzelmeknek elfojtása után a természeti alapot az emberi szívben mellőzné.

A munka organisatióját illetőleg Campanella néhány általánoságra szorítkozik; annak világos képét nem nyújtja. Már pedig éppen ez az igazi «*crux metaphysicorum*» a socialistikus tanokban, még a legújabb socialistikus rendszerekben is».

Egy meglehetősen kerek egészet idéztünk Szerzőnk könyvéből, annak bemutatására, hogy tárgyával miként bánik, miként öltözteti a *doctrinaireség* vádjától nem egészen ment, hiszen az idegen *phraseologiót*, gyakran még a magyarul is tisztán kifejezhető fogalmakat idegen szövegében szerteszét használó köntösbe. A különben élénk előadáson látszik a tudományos kathedra pora, melyet csak a gyakorlati élettől, értjük az irodalommal való sűrűbb érintkezés fog letörölni Szerzőnk *stylusáról*. Okvetlen nyer vele, úgy ő, mint közönsége.

Könyvének harmadik részében, mint mondtuk is már, «az újkori jog- és államfilosóphiában nyilvánuló társadalmi eszméket» tárgyalja Szerzőnk, illetőleg e czímen Grotius, Hobbes, Spinoza, Locke és Rousseau tanait; tehát a *philosophia* történetében a *társadalmi szerződés* neve alatt ismert s általánosan méltatni szokott iskolát. «A társadalmi eszmék fejlődésére az újkorban, mond Szerzőnk, igen jelentős befolyást gyakoroltak azok a jogphilosophiai és politikai elméletek, melyek az *általános államtan* alapproblemáinak megoldását, különösen az *állami rend czéljainak, eredetének és előfeltételeinek* magyarázatát vették czélba». Ezzel indokolja a könyve harmadik részében tárgyalt írók kiválasztásának szükségességét.

Ha Medvezkyt a philosoph előtt sem közönbös *actualitás* érdeke jobban érintette volna, meglehet, kiterjeszti vele vizsgálódásait a «*társadalmi szerződés*» meglehetősen elcsépelet tana képviselőinek tárgyalásán kívül oly jog- és államfilosóphiai törekvésekre, melyeket e század, akár a *speculativ*, akár a *történelmi*-, akár az *utilitarius*, akár a *theologiai* iskola körében bőven termelt. Sőt maga, a Szerzőnk által kiválóan szemügyre vett *socialismus* kérdése is, annyi új módosulaton ment át, s e módo-

sulataiban oly határozott formákat öltött, hogy bátran választhatta volna higgadt szemlélődéseinek tárgyává. Nem tette sem egyiket, sem másikat. Elfogadom tehát ismét könyvét, úgy a mint van. De a föl-tételek mellett is marad szólni valóm a tárgyhoz. Az a mondanivalóm marad tudniillik, hogy Szerzőnk nem vonta meg kellő élesen a határ-vonalat a «társadalom» és az «állam» közt; sem úgy meg nem vonta mint kritikus, sem úgy, mint könyve részleteinek kiválasztója s meg-állapítója.

Társadalmi elméletek és eszmények czimén írja könyvét s mikor Aristotelesről ír, ennek épen az államra vonatkozó fejtegetéseit csak röptiben érinti. Meg is mondja, hogy «Aristoteles alkotmánytanának részleteit, tekintettel feladatunk hatáira, itt nem tárgyalhatjuk». E határok alatt bizonyosan azt értette, hogy feladata főként a «társadalmi» elméletekre és eszményekre irányul. És aztán könyve hátralevő két har-mada, tudniillik úgy az utopisták czimén előadott rész, de még inkább a társadalmi szerződés alapítóira vonatkozó rész egyenesen az «állam» eszmén fordul meg. Valamennyi idézett gondolkodójának «ábrándja» vagy a spekulatív erejével megvalósított törekvése a körül mozog, hogyan lehetne s kellene egy intézmény, a helyesebben felfogott s megvalósulásra váró állam segélyével javítani a társadalmi bajokon és visszasságokon. Tényleg a kettő: állam és társadalom egybe olvad össze; annál szükségesebbnek érezzük tehát, hogy külön jelentőségü-ket, constitutív elveiket, határvonalait az elméletben birjuk. E meg-különböztetés sokkal több eredménnyel jár majd a gyakorlatra, mint azok a kuszált elméletek hiszik, melyek «társadalmi állam» vagy «állami társadalom» néven forgalomba jöni kezdenek.

Megmondom tisztán, mi lebeg előttem: az államnak oly felfogása s constituálása, mely az első sorban physiologiai érdekektől, az ön-fentartás s a nem fentartás szükségleteitől vezérelt társadalom fölött állva, mint az összes cselekvő életbe harmoniát, szellemi életünk e főbiztosítékát rejtő *intézmény* nyomuljon előtérbe. Az állam ily irá-nyú felfogásához gazdag adalékokat találunk úgy az idegenben, mint nálunk, s a mi fő, benne találjuk a jövő reményteljes alakulásának egy zálogát. Korunkra nagyon csekély már a hatása azoknak az elméleteknek, a melyek, mint a socialismus vagy akár a társadalmi szerződés, vagy akár az államregények, írta légyen azokat bár az isteni Plátó, flastromot ígértek az égető sebekre s ime, — kétezer év a tanuja! — ma sem nyujtanak egyebet, mint könyveket.

A kor törekvése oda irányul, hogy a születés és vagyon visszaélései ellenében, a cselekvés szabadságának megőrzésére intézményekben, a jogrend megvalósítására hivatott államban keressen biztosítékot. E törekvésnek lehetnek fogyatkozásai; az intézmények szilárdsága érdekében a kelleténél jobban támaszkodhatik még a történeti fejlődés útján előállt tényezőkhöz. Ki ne látná be mégis, hogy az eszme helyes s épen egy philosoph figyelmére, sőt lelkesülésére méltó. Ez érdekében válik aztán szükségessé, hogy az eszme minél jobban kidomborodjék, s hogy mindazok a vonások a tapasztalat s a dialektika segélyével köréből mellőztessenek, melyek képét eltorzítják.

Medvezky kritikai adalékaiban számos oly pontot találunk, melyekből a rokontörekvések átérzése sugárzik ki. E pontok azonban nem lettek egy világító központba összegyűjtve. Ha könyvének nem az «eszmények» csábító címét adja, meglehet, fel sem hoztuk volna e megjegyzésünket. Alig lett volna rá jogunk. Így azonban azzal az óhajtással zárjuk ismertetésünket, vajha a kritika tüzenél megtisztult eszményei lelkesítsék tovább Szerzőnket s pótolassák ki vele mostani tanulságos műveinek hiányait.

P.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

1. Revue philosophique de la France et de l'étranger 1888 jan. füzet tartalma: *A. Espinas* ír egy tanulmányt *Georges John Romanes* Londonban 1883-ban megjelent s az állatok értelmi kifejlődését tárgyaló művéről. E mű folytatását képezi *Romanes*: az állati értelemről írt munkájának. Mindkét mű megjelent francia fordításban is. Tudnivaló, hogy *Espinas* hasonlóképp egyik szakszerű kutatója az állatok intelligenciájának. Az előbbi műnek, *Espinas* bemutatása szerint, «a gondolat történelme az ember előtt» képezi tárgyát. *Romanes* elfoglalva a darwini álláspontot, a fajok kifejlődését a természetes kiválasztás útján, úgy okoskodik, hogy ha az állatok fokozatosan fejlődnek ki a protoplasmikus szervezetből, a gondolkodásnak is lassan kellett előállani egy oly állapotból, mely alig különbözött valamiben az élettani funkcióktól s fejlődnie amaz állapotba, melyben a művelt

A kor törekvése oda irányul, hogy a születés és vagyon visszaélései ellenében, a cselekvés szabadságának megőrzésére intézményekben, a jogrend megvalósítására hivatott államban keressen biztosítékok. E törekvésnek lehetnek fogyatkozásai; az intézmények szilárdsága érdekében a kelleténél jobban támaszkodhatik még a történeti fejlődés útján előállt tényezőkhöz. Ki ne látná be mégis, hogy az eszme helyes s épen egy philosoph figyelmére, sőt lelkesülésére méltó. Ez érdekében válik aztán szükségessé, hogy az eszme minél jobban kidomborodjék, s hogy mindazok a vonások a tapasztalat s a dialektika segélyével köréből mellőztessenek, melyek képét eltorzítják.

Medvezky kritikai adalékaiban számos oly pontot találunk, melyekből a rokontörekvések átérzése sugárzik ki. E pontok azonban nem lettek egy világító központba összegyűjtve. Ha könyvének nem az «eszmények» csábító czímét adja, meglehet, fel sem hoztuk volna e megjegyzésünket. Alig lett volna rá jogunk. Így azonban azzal az óhajtással zárjuk ismertetésünket, vajha a kritika tüzenél megtisztult eszményei lelkesítsék tovább Szerzőnket s pótolassák ki vele mostani tanulságos műveinek hiányait.

P.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

1. *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 1888 jan. füzet tartalma: *A. Espinas* ír egy tanulmányt *Georges John Romanes* Londonban 1883-ban megjelent s az állatok értelmi kifejlődését tárgyaló művéről. E mű folytatását képezi *Romanes*: az állati értelemről írt munkájának. Mindkét mű megjelent francia fordításban is. Tudnivaló, hogy *Espinas* hasonlóképen egyik szakszerű kutatója az állatok intelligenciájának. Az előbbi műnek, *Espinas* bemutatása szerint, «a gondolat történelme az ember előtt» képezi tárgyát. *Romanes* elfoglalva a darwini álláspontot, a fajok kifejlődését a természetes kiválasztás útján, úgy okoskodik, hogy ha az állatok fokozatosan fejlődnek ki a protoplasmikus szervezetből, a gondolkodásnak is lassan kellett előállani egy oly állapotból, mely alig különbözött valamiben az élettani funkcióktól s fejlődnie amaz állapotba, melyben a művelt

embernél található. Espinas szerint azok a nézetek, melyeket Romanes a tárgy részletes feldolgozásában kifejt, szellemesek is, igazak is; azonban a részletek összefoglalásában nem ártott volna, ha több egységet, valamely synthesikus eszmét valósított volna meg. *Paulhan*: «l'associationisme et la synthèse psychique» czímen ír egy hosszabb, érdekes tanulmányt. Az értesítőben ismertetve vannak: Dr A. Baréty: le magnétisme animal étudié sous le nom de force neurique rayonnante et circulante dans ses propriétés physiques, physiologiques et thérapeutiques. 1887. czímű műve, Pierre *Janettől*; M. Müller: The science of thought, 1887. műve, *Bourdontól*; G. Ladd: Elements of psychologie műve *Ribotól*. — A februári füzet tartalma: *Beaussire*: Questions de droit des gens; *Dunan*: L'espace visuel et l'espace tactile; Th. Ribot: Les états morbides de l'attention. *Tannery*: Psychologie mathématique et psychophysique. Az értesítőben ismertetve vannak: Le P. Th. de Regnon: la metaphysique des causes, d'après saint Thomas et Albert le grand 1886. *Fonsengrivetől*; Lud. Carrau: la conscience psychologique et morale dans l'individu et dans l'histoire, *Picavettől*. Ugyan- csak az imént említett szerző egy másik műve: étude historiques et critique sur les preuves du Phedon de Platon en faveur de l'immortalité de l'ame humaine, 1887, szintén attól az ismertetőtől, *Picavettől*; J. E. Maude the foundation of ethics, New-York 1887, *Paulhontól*; J. Mac Cosh: Psychology, the motive powers, emotion, conscience, will. New-York 1887, *Paulhontól*; Dr Bernard Münz: Lebens und Weltfragen 1886, *Pacullytól*. — A márcziusi füzet tartalma: Ch. Richet: Les reflexes psychiques, hosszabb terjedelmű cikke, melyet még az áprilisi számban is folytat s befejezését a májusi füzetben igéri; *Pierre Janet*: Les actes inconscientes et la mémoire pendant la somnambulisme; B. Perez: L'art chez l'enfant: le dessin, melyben a gyermeki lélektan ez ügyes magyarázója ismét érdekes adalékokat szolgáltat előszeretettel s hivatottsággal művelt tárgyához. Az értesítőben ismertetve vannak: Azam: le caractère dans la santé et dans la maladie, 1887, V. *Eggertől*; Ch. Richet: essai de psychologie générale *Marilliertől*; U. Van Ende: histoire naturelle de la croyance, première partie, l'animal, 1887, G. *Rodiertől*; L. de Rosny: la méthode conscientielle, essai de philosophie exactiviste. 1887, G. *Rodiertől*; Francois Franck: leçons sur les fontions motrices du cerveau, 1887, E. *Gleytól*; A. Herzen: le cerveau et l'activité cérébrale an point de vue psychophysologique; Ernest Naville: la philosophie et la religion, *Lechallas-*

tól; Dr Alfred Baron von Berger: *Raumanschauung und formale Logik* 1886, *Pacullytól*; Dr Theodor Loewy: *die Vorstellung des Dinges auf Grund der Erfahrung*, 1887, L. *Arréattól*; A. de Bella: *prolegomeni di filosofia elementare*, 1887, Bernard *Pereztől*. — Az áprilisi füzet első czikke *Paul Janettől* van, arra az alkalomra, a mikor a Sorbonneban Caro halálával megüresedett katedrát elfoglalta. Czíme: «Tudomány-e a philosophia», melyet legközelebb egész terjedelmében közleni fogunk.

Itt az érdekes cikk bevezetésének rövid kivonatát közöljük a következőkben: Mit sem vitatnak el annyira a philosophiától, mint a tudomány nevét. Létét nem tagadják, azt sem bánják, mi nevet ad magának; egyedül a tudomány nevet nem adják meg neki. A vita e formájában nem nyújt nagy érdeket, mert alig több szóharcznál. Typusnak vesznek valamelyik tudományt, rendesen a legszigorubbat, ebből megalkotják a tudomány fogalmát s aztán mindazt, a mi e fogalomnak meg nem felel, kizárják az elnevezés köréből. Például felállítják a kísérletet meg a számvetést, mint a tudomány lényeges jellemvonásait, mely úton az összes társadalmi tudományokat, melyek e jellemvonásokat épen nem, vagy csak fogyatékosan használják, kizárják a tudományok köréből. Így hát nem tudomány a jog, a nemzetgazdaság, a történelem. Azonban ha a tipust szorosan vesszük, nem csupán a társadalmi tudományok veszítik kívánt, tudományos jellegüket, hanem az úgynevezett természetndományok jó része is, köztük első sorban a physiologia, mely használ ugyan kísérletet, de messze áll attól, hogy a számvetésnek valami nagy hasznát vegye. E módon az orvostudomány is veszíti tudományos jellegét. Viszont ha a tudomány nevét oly széles értelemben vesszük, hogy beleférnek a természet-tudományok valamennyien s ráadásul az orvostudomány is, mért ne vehetnők oly tág értelemben is, hogy ott a társadalmi tudományok, köztük a philosophia is, helyet foglalhassanak? De mindegy, a dolgon semmit sem változtat, bárhogy nevezzék őket. Hivják bár a philosophiát tetszés szerint tanulmánynak, vagy vizsgálódásnak, vagy észgyakorlatnak, az marad a mi; bizonyára nem nyer több szilárdságot azzal, ha tudmánynak hívják, valamint szilárdságából akkor sem veszít, ha e nevet megtagadják tőle. Ejtsük hát el a szóharczot, térjünk a dologra!

Ismertetve vannak: G. Sergi: *La psychologie physiologique*, 1887, E. *Gleytől*; Dr. Tissié: *Note sur quelques expériences faites*

dans l'état de suggestion, 1887, *L. Marliertől*; S. Dosson: étude sur Quinte Curce, sa vie et son oeuvre, 1887, *E. Picavet*; Dr Eduard Martinek: Zur Logik Lockes; Dr H. Romundt: Die drei Fragen Kants, 1887.

2. *Mind*, a quarterly review of psychology and philosophy, ez idei 1-ső számának tartalma: On pleasure pain, desire and volition, *F. H. Bradleytől*; The psychological laboratory et Leipsic, *S. Mck. Cattelltől*; Individualism and State-action, *T. Whittakertől*; Origin and Validity, *D. G. Ritchietől*. Ismertette vannak: *M. Müller*, The science of thought, 1887; *Sophie Bryant*, Educational ends, or the ideal of personal development, 1888, *J. Sullytől*; *L. Johnstone*; a short introduction to the study of logic, 1887, *W. S. Johnsontól*; *G. Fongsengrive*, Essai sur le libre arbitre sa theorie et son histoire, 1887 és *Fr. J. Mach*, Die Willensfreiheit des Menschen, 1887, *Thomas Whittakertől*.

3. *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, unter Mitwirkung von *M. Heinze* und *W. Wundt*, herausgegeben von *R. Avenarius*, ez évi első füzet tartalma: *A. Meinong*: Über Sinnesermüdung im Bereiche des Weberschen Gesetzes; *G. Simmel*, Bemerkungen zu socialethischen problemen; *O. Külpe*, Zur Theorie der sinnlichen Gefühle; *A. Wernicke*, Die asymptotische Funktion des Bewusstseins. Ismertette van: *F. Tönnies*, Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und Socialismus als empirischer Culturformen. 1887. *Fr. Paulsentől*.